

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ
ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ДОПУЩЕНО ДО ЗАХИСТУ
завідувач кафедри ГПІ та М

(підпис) **Юлія ГЕРАСИМЕНКО**

«12» травня 2025 р.
(дата)

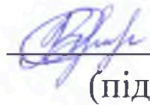
**«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ
ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ
(ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ»**

**Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня «магістр»**

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки
Спеціальність: 053 Психологія
Освітньо-професійна програма «Психологія»

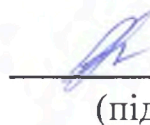
Здобувачка вищої освіти
групи ПС-23-11-ЗМ

ОНИЩЕКО Оксана Вікторівна

(підпис)

Науковий керівник:
кандидат психологічних наук

ХОМЧУК Олена Павлівна

(підпис)

Біла Церква 2025

Протокол аналізу звіту подібності

Заявляю, що я ознайомився (-лась) з Повним звітом подібності, який був згенерований Системою виявлення і запобігання щодо роботи:

Автор: Оніщенко Оксана Вікторівна, група ПС-23-11-ЗМ

Назва: Оніщенко Оксана Вікторівна ПС-23-11-ЗМ

Керівник: Хомчук Олена Павлівна

Підрозділ: кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Коефіцієнт подібності 1: 6.7%

Мікропробіли: 17

Заміна букв: 0

Інтервали: 0

Після аналізу Звіту подібності констатую наступне:

☒ Запозичення, виявлені в роботі є законними і не є плагіатом. Рівень подібності не перевищує допустимої межі. Таким чином робота незалежна і приймається.

☐ Запозичення не є плагіатом, але перевищено граничне значення рівня подібностей. Таким чином робота повертається на доопрацювання.

☐ Виявлено запозичення і плагіат або навмисні текстові спотворення (маніпуляції), як передбачувані спроби укриття плагіату, які роблять роботу невідповідною вимогам законодавства (Ст. 26. ЗУ Про фахову передвищу освіту, пункт 3.1, Ст. 42. ЗУ Про освіту) та вимог НАЗЯВО (Критерій 5), а також кодексу етики і процедур. Таким чином робота не приймається.

Висновок:

Виявляється робота Оніщенко О.В. має високий рівень оригінальності авторського тексту, має результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Дата 05.05.2025р.

Відповідальний за антиплагіатну технічну експертизу у Білоцерківському інституті неперервної професійної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України:

Підпис

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ»
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ**

Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

Рівень вищої освіти магістр

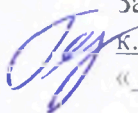
Спеціальність 053 Психологія.

освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

к.ек.н., доцентка Герасименко Ю.С.

 «3» січня

2025 року

ЗАВДАННЯ

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ ОСВІТИ

Онiщенко Оксанi Вiкторiвнi

1. Тема роботи «Психологічні засади розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти»

Керівник роботи: Хомчук О. П., кандидат психологічних наук, затверджені наказом БІНПО від «03» січня 2025 року № 01-06/03

2. Строк подання студенткою освіти роботи «02» травня 2025 року.

3. Вихідні дані до роботи: наукові праці, публікації в актуальних періодичних виданнях та веб ресурсах, монографії вітчизняних та зарубіжних вчених з досліджуваних питань, власні спостереження, емпіричне дослідження під час проходження переддипломної практики на базі Державного професійно-технічного навчального закладу «Володарський професійний аграрний ліцей».

4. Перелік питань, які потрібно розробити:

Кваліфікаційна робота магістра складається з основної частини і додаткової.

Основна частина містить такі структурні елементи: вступ, сутність (3 розділи – теоретичний, діагностичний, корекційний), загальні висновки, список використаних джерел, додатки.

Розділ 1. Теоретичні особливості дослідження розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти – складається з 4-х підрозділів: 1.1. Теоретичні засади дослідження феномену професійної толерантності; 1.2. Методологічні підходи до дослідження психології толерантності з позиції системного аналізу; 1.3. Роль емпатії у формуванні толерантності особистості; 1.4. Психологічні аспекти толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Розділ 2. Емпіричне дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти – складається з 2-х підрозділів: 2.1. Організація та методи дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти; 2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Розділ 3. Технологія розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти – складається з 2-х підрозділів: 3.1. Зміст та особливості реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти; 3.2. Ефективність реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

5. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Хомчук О.П., доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	03.01.2025р.	03.01.2025р.
2	Хомчук О.П., доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	10.02.2025р.	10.02.2025р.
3	Хомчук О.П., доцент кафедри педагогіки, психології та менеджменту БІНПО	17.03.2025р.	17.03.2025р.

6. Дата видачі завдання 03.01.2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Узгодження теми, складання змісту	січень	Виконано
2.	Вивчення літературних джерел	січень	Виконано
3.	Збирання емпіричного матеріалу	січень	Виконано
4.	Обробка емпіричного матеріалу	січень	Виконано
5.	Виконання розділу 1	лютий	Виконано
6.	Виконання розділу 2	лютий	Виконано
7.	Виконання розділу 3	березень	Виконано
8.	Формулювання висновків	березень	Виконано
9.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії перевірка на плагіат.	квітень	Виконано
10.	Подання роботи на кафедру	травень	Виконано

Студент Ваш - О. В. Оніщенко

(підпис)

Керівник роботи Х О. П. Хомчук

(підпис)

ДЗВО «УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ» НАПН УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
Кафедра педагогіки, психології та менеджменту

ВІДГУК

керівника на кваліфікаційну роботу здобувача освіти другого
(магістерського) рівня вищої освіти заочної форми навчання ІІС-23-11-ЗМ
спеціальності 053 Психологія

Оніщенко Оксани Вікторівни

на тему: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ
(ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ»**

Магістерська робота Оніщенко Оксани Вікторівни виконана на високому науково-теоретичному та практичному рівні й присвячена вивченню психологічних засад розвитку толерантності у здобувачів професійної освіти – темі, яка є надзвичайно актуальною в умовах сучасних соціокультурних змін.

У процесі написання роботи здобувачка продемонструвала самостійність мислення, здатність до глибокого аналізу наукової літератури, критичного осмислення психологічних концепцій та системного підходу до досліджуваної проблематики. Авторка грамотно структурувала матеріал, виявила вміння формулювати наукові положення, обґрунтовувати власні висновки та робити практичні рекомендації, які можуть бути корисними для психологів, педагогів та адміністрацій закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Особливої уваги заслуговує емпірична частина дослідження, у якій Оксана Вікторівна продемонструвала володіння методами психодіагностики, вмінням якісно аналізувати отримані результати та робити відповідні висновки щодо особливостей формування толерантності у здобувачів. Розроблена нею тренінгова програма є інноваційною і має потенціал для практичного впровадження в освітній процес.

Під час роботи над магістерським дослідженням Оксана Вікторівна Оніщенко зарекомендувала себе як відповідальна, наполеглива, ініціативна

здобувачка, яка вміє організовувати свою діяльність, дотримуючись академічної доброчесності та наукової етики.

Оригінальність авторського тексту кваліфікаційної роботи Оніщенко Оксани Вікторівни, визначений за допомогою комплексу StrikePlagiarism складає 93,3 відсотків. Вважаю, що магістерська робота Оніщенко Оксани Вікторівни заслуговує на оцінку - «відмінно», а її авторка - на присвоєння освітнього ступеня магістра за відповідною спеціальністю.

Керівник кваліфікаційної роботи магістра
канд.психол.наук,

Олена ХОМЧУК

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 122 стор, 6 рисунків, 2 таблиці, 3 додатків, 63 літературних джерел.

Мета дослідження: теоретичний та емпіричний аналіз психологічних особливостей розвитку толерантності серед здобувачів професійної освіти (зокрема в професійно-технічних навчальних закладах) та розроблення технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Об'єкт дослідження: процес розвитку толерантності у здобувачів професійної освіти.

Предмет дослідження: психологічні аспекти розвитку толерантності, методи та підходи до формування толерантного ставлення серед здобувачів професійної освіти.

Для досягнення мети і реалізації завдань використано систему методів дослідження: теоретичні методи (аналіз, узагальнення, систематизація наукової літератури з питань толерантності, психології особистості та професійної освіти), емпіричні методи (анкетування, тестування здобувачів освіти для виявлення рівня толерантності на основі використання таких методик: експрес-опитувальник «Індекс толерантності», методика «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко), методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)), експериментальні методи (констатувальний, формувальний, контрольний експерименти), статистичні методи (кількісний та якісний аналіз отриманих даних).

Основний науковий результат роботи полягає у наступному: визначенні психологічних механізмів розвитку толерантності у здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти; узагальненні теоретичних підходів до формування толерантності як особистісної якості та соціальної компетентності; виявленні впливу освітнього середовища на розвиток толерантних установок у молоді; обґрунтуванні педагогічних та

психологічних умов, що сприяють вихованню толерантності в професійній освіті.

Отримані результати можуть бути використані у процесі підготовки педагогів для роботи із здобувачами професійної (професійно-технічної) освіти; запропоновані психолого-педагогічні технології можуть бути використані для формування толерантних установок у студентів та учнів; дослідження може слугувати основою для подальших наукових розробок у сфері професійної освіти та соціальної адаптації молоді; практичні напрацювання можуть бути використані в програмах виховної роботи, тренінгах, семінарах та курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: психологічні особливості, розвиток толерантності, здобувачі професійної освіти, професійно-технічні навчальні заклади, теоретичний аналіз, емпатія, освітнє середовище, психологічні механізми, соціальна компетентність, педагогічні умови, психологічні умови, виховання толерантності, психолого-педагогічні технології, соціальна адаптація молоді, підготовка педагогів, тренінги, семінари, підвищення кваліфікації.

ABSTRACT

Master's thesis: 122 pages, 6 figures, 2 tables, 3 appendices, 63 references.

Purpose of the study: theoretical and empirical analysis of the psychological features of the development of tolerance among vocational education students (in particular in vocational and technical educational institutions) and development of a technology for the development of tolerance among vocational (vocational and technical) education students.

Object of the study: the process of developing tolerance among vocational education students.

Subject of the study: psychological aspects of the development of tolerance, methods and approaches to the formation of a tolerant attitude among vocational education students.

To achieve the goal and implement the tasks, a system of research methods was used: theoretical methods (analysis, generalization, systematization of scientific literature on tolerance, personality psychology and professional education), empirical methods (questionnaire, testing of education seekers to identify the level of tolerance based on the use of the following methods: express questionnaire "Tolerance Index", methodology "Research on the level of social tolerance" (L. Mishchenko), methodology "Questionnaire for diagnosing the ability to empathize" (according to A. Mehrabian, N. Epstein)), experimental methods (declarative, formative, control experiments), statistical methods (quantitative and qualitative analysis of the data obtained). The main scientific result of the work is the following: determining the psychological mechanisms of tolerance development in vocational (vocational and technical) education seekers; generalizing theoretical approaches to the formation of tolerance as a personal quality and social competence; identifying the influence of the educational environment on the development of tolerant attitudes in youth; substantiation of pedagogical and psychological conditions that contribute to the upbringing of tolerance in vocational education.

The results obtained can be used in the process of training teachers to work with applicants for vocational (vocational and technical) education; the proposed psychological and pedagogical technologies can be used to form tolerant attitudes in students and pupils; the study can serve as the basis for further scientific developments in the field of vocational education and social adaptation of youth; practical developments can be used in educational work programs, trainings, seminars and advanced training courses for teaching staff.

KEYWORDS: psychological features, development of tolerance, applicants for vocational education, vocational and technical educational institutions, theoretical analysis, empathy, educational environment, psychological mechanisms, social competence, pedagogical conditions, psychological conditions, upbringing of tolerance, psychological and pedagogical technologies, social adaptation of youth, teacher training, trainings, seminars, advanced training.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	12
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ.....	18
1.1. Теоретичні засади дослідження феномену професійної толерантності.....	
1.2. Методологічні підходи до дослідження психології толерантності з позиції системного аналізу.....	23
1.2.1. Соціально-психологічні засади толерантності.....	26
1.2.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності	31
1.2.3. Біопсихологічні умови толерантності.....	36
1.3. Роль емпатії у формуванні толерантності особистості.....	38
1.4. Психологічні аспекти толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.....	49
Висновки до першого розділу.....	56
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ	59
2.1. Організація та методи дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти...	
2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти	65
Висновки до другого розділу	73
РОЗДІЛ 3 ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ	75

3.1. Зміст та особливості реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.....	75
3.1.1. Інтерактивне заняття для здобувачів освіти «Толерантність як основа ефективного спілкування».....	79
3.1.2. Інтерактивні методи навчання толерантності в міжособистісних відносинах для здобувачів освіти.....	81
3.1.3. Тренінгова програма розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.....	85
3.2. Ефективність реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.....	96
Висновки до третього розділу.....	105
ВИСНОВКИ.....	108
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	113
ДОДАТКИ	119

ВСТУП

Актуальність теми.

Дослідження щодо розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти обумовлена кількома важливими соціальними, психологічними та освітніми чинниками, що впливають на сучасне суспільство та його розвиток. В умовах глобалізації, швидких соціальних змін та розмаїття культурних і соціальних традицій, питання розвитку толерантності серед молоді набуває особливого значення. Зокрема, здобувачі професійно-технічної освіти, як майбутні спеціалісти різних сфер діяльності, повинні володіти високим рівнем толерантності для ефективної взаємодії в різноманітних соціальних контекстах, у яких вони будуть працювати.

Толерантність є важливою складовою особистісного розвитку, що передбачає не лише здатність до прийняття різних поглядів, думок і культурних практик, але й готовність до конструктивного діалогу, взаєморозуміння та мирного співіснування у багатокультурному середовищі [7]. Особливо це стосується професійно-технічної освіти, де молоді люди не лише здобувають професійні навички, але й формують свої погляди, цінності та способи взаємодії з іншими людьми. Важливим аспектом є те, що студенти цієї категорії навчаються в умовах багатоетнічних груп, де виникає необхідність в адекватному ставленні до різноманітних національних, релігійних та культурних відмінностей.

Науково доведено, що формування толерантності є важливим етапом у становленні особистості, що визначає її здатність до соціальної адаптації, ефективної роботи в команді та конструктивної взаємодії з представниками інших соціальних груп. Психологічні засади розвитку толерантності здобувачів професійної освіти полягають у поєднанні різних підходів, зокрема, соціально-психологічного та міжкультурного, а також акцентуванні на розвитку емпатії, повазі до інших, саморегуляції емоцій та створенні умов для розвитку відкритого, неупередженого сприйняття світу [16].

Сьогодні важливо усвідомлювати, що толерантність не є лише емоційною чи інтелектуальною категорією, а має безпосередній вплив на поведінкові реакції людини, її способи комунікації та взаємодії з іншими людьми. Толерантні студенти здатні працювати в різноманітних командах, справлятися з міжкультурними конфліктами, а також ефективно адаптуватися до змінюваних умов професійної діяльності, що є незамінною якістю для сучасного фахівця.

Актуальність цієї теми також визначається важливістю підготовки майбутніх працівників для інтеграції в глобалізоване суспільство, де необхідно враховувати різноманітність думок, культур, релігійних та соціальних груп. Врахування цих аспектів у процесі навчання професійно-технічних здобувачів дозволяє не лише підготувати їх до ефективної професійної діяльності, але й сприяти формуванню стійких міжособистісних зв'язків у майбутньому, зниженню рівня соціальної напруги та насильства в суспільстві.

Таким чином, розвиток толерантності серед здобувачів професійної освіти є важливим аспектом підготовки фахівців, здатних не лише досягати професійних успіхів, а й сприяти мирному співіснуванню, взаєморозумінню та розвитку соціальної гармонії в умовах сучасного глобалізованого світу.

Проблематика розвитку толерантності є однією з важливих тем у сучасній психології, оскільки вона безпосередньо пов'язана з питаннями взаєморозуміння, взаємоповаги та адаптації особистості в умовах культурного та соціального різноманіття. Це питання досліджували багато видатних вчених, зокрема як зарубіжних, так і вітчизняних, кожен з яких вніс свій вклад у розуміння механізмів формування толерантності. Одним із найбільш відомих дослідників, який розглядав толерантність у контексті розвитку особистості, є Е. Еріксон, який фокусувався на психологічних стадіях розвитку людини та соціальних взаємодіях, що визначають здатність індивіда до прийняття інших людей [20].

В Україні важливі дослідження в цій сфері здійснили вчені, такі як

Л. Єфіменко, М. Кандиба, Я. Карпюк, які вивчали механізми розвитку толерантності в контексті соціально-психологічного клімату, виховання та освіти.

Г. Оллпорт, один із відомих зарубіжних психологів, також зробив значний внесок у дослідження толерантності. Ж. Вірна та О. Саннікова, займалися вивченням соціально-психологічних аспектів толерантності, звертаючи увагу на важливість соціальних і культурних умов для формування толерантного ставлення в суспільстві. М. Кандиба та Г. Гайдук, розглядали аспекти толерантності в контексті освіти та соціалізації [7].

Підходи до визначення толерантності, як психологічної категорії, також отримали розвиток у працях таких філософів та психологів, як Дж. Локк і П. Рікер [29].

Таким чином, дослідження розвитку толерантності є багатограним і міждисциплінарним процесом, що включає в себе вивчення психологічних, соціальних, культурних і педагогічних аспектів цієї важливої якості. Вчені різних напрямів підкреслюють значення розвитку толерантності для побудови більш мирного і гармонійного суспільства, в якому поважають і приймають різноманіття культур, думок і переконань.

Об'єкт дослідження: процес розвитку толерантності у здобувачів професійної освіти.

Предмет дослідження: психологічні аспекти розвитку толерантності, методи та підходи до формування толерантного ставлення серед здобувачів професійної освіти.

Мета дослідження: теоретичний та емпіричний аналіз психологічних особливостей розвитку толерантності серед здобувачів професійної освіти (зокрема в професійно-технічних навчальних закладах) та розроблення технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати теоретичні особливості дослідження розвитку

толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, а саме: теоретичні засади дослідження феномену професійної толерантності, методологічні підходи до дослідження психології толерантності з позиції системного аналізу, роль емпатії у формуванні толерантності особистості, психологічні аспекти толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

2. Здійснити емпіричне дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти та описати його результати.

3. Розробити та впровадити в освітній процес технологію розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти, а саме: інтерактивне заняття для здобувачів освіти «Толерантність як основа ефективного спілкування», інтерактивні методи навчання толерантності в міжособистісних відносинах для здобувачів освіти, тренінгову програму розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

4. Перевірити ефективність реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Для досягнення мети дослідження та вирішення визначених завдань було застосовано комплекс наукових **методів**, зокрема: **теоретичні методи** (аналіз, узагальнення, систематизація наукової літератури з питань толерантності, психології особистості та професійної освіти), **емпіричні методи** (анкетування, тестування здобувачів освіти для виявлення рівня толерантності на основі використання таких методик: експрес-опитувальник «Індекс толерантності», методика «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко), методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)), експериментальні методи (констатувальний, формувальний, контрольний експерименти), статистичні методи (кількісний та якісний аналіз отриманих даних).

Експериментальна база дослідження: Державний професійно-

технічний навчальний заклад «Володарський професійний аграрний ліцей».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше на основі системного підходу здійснено комплексний аналіз психологічних механізмів розвитку толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти з урахуванням соціально-психологічних, індивідуально-психологічних і біопсихологічних чинників. Обґрунтовано ефективність психолого-педагогічної технології формування толерантності, яка включає інтерактивне заняття, методи навчання толерантної поведінки в міжособистісних відносинах та авторську тренінгову програму. Виявлено позитивні зміни у рівні соціальної та емоційної толерантності учасників експериментальної групи після реалізації запропонованої програми, що підтверджує її результативність. Уточнено зміст понять «професійна толерантність», «індивідуально-психологічна основа толерантності» в контексті професійної підготовки молоді. Узагальнено й систематизовано теоретичні підходи до дослідження толерантності як особистісної риси і соціальної компетентності в умовах професійної освіти. Розкрито зміст і структуру феномена толерантності через призму системного аналізу, що дозволяє глибше зрозуміти його складові та закономірності розвитку. Обґрунтовано роль освітнього середовища та педагогічних умов як чинників впливу на формування толерантних установок у здобувачів освіти. Розширено теоретичне уявлення про соціально-психологічні й емоційно-вольові компоненти толерантності, що сприяє формуванню особистості, здатної до ефективної міжкультурної та міжособистісної взаємодії.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що: отримані результати можуть бути використані у процесі підготовки педагогів для роботи із здобувачами професійної (професійно-технічної) освіти; запропоновані психолого-педагогічні технології можуть бути використані для формування толерантних установок у студентів та учнів; дослідження може слугувати основою для подальших наукових розробок у сфері професійної освіти та соціальної адаптації молоді; практичні напрацювання

можуть бути використані в програмах виховної роботи, тренінгах, семінарах та курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження обговорено на IV-ій Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Соціально-освітні домінанти професійної підготовки сучасного компетентного фахівця».

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота містить вступ, три основні розділи, висновки до кожного з розділів, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Робота містить 6 рисунків та 2 таблиці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

1.1. Теоретичні засади дослідження феномену професійної толерантності

Сучасні зміни в українському суспільстві зумовлюють висування нових специфічних вимог до особистості фахівця. Вони включають розвиток здатності адаптуватися до швидкоплинних умов сьогодення, готовність приймати інших такими, якими вони є, а також виявляти терпимість до різних традицій, культурних особливостей і почуттів. Усе це знаходить своє відображення у феномені професійної толерантності.

Термін «толерантність» походить від латинського *tolerantia*, що означає «терпіння» [20]. У сучасному психологічному тлумачному словнику він визначається як зниження чутливості до впливу несприятливих факторів, що призводить до ослаблення або відсутності відповідної реакції [7].

Відповідно до визначення, наведеного у психологічному словнику, толерантність – це особистісна якість, що виражається у терпимості до різних поглядів, сприйнятті чужих думок, стійкості до зовнішніх впливів. Вона також проявляється у витривалості до негативних емоційних факторів та психічній стійкості перед фрустрацією й стресовими ситуаціями [32].

Толерантність як соціально-психологічний феномен є значно складнішим утворенням, ніж просто «терпимість» або «відсутність насилля». Вона формується як цілісна поведінкова парадигма, що охоплює низку важливих аспектів взаємодії в суспільстві. До її ключових складових належать:

- визнання й повага до різноманіття культур, релігій, етнічних груп, гендерних ідентичностей, сексуальних орієнтацій та інших соціальних

категорій;

- здатність до емпатії, розуміння почуттів і переживань інших людей;
- забезпечення рівних можливостей та прав для всіх членів суспільства;
- навички ведення конструктивного діалогу, вміння слухати інших, обговорювати різні точки зору без агресії та конфліктів;
- критичний аналіз власної поведінки, подолання упереджень і стереотипів;
- усвідомлення особистої відповідальності за власні дії та їхній вплив на оточуючих і суспільство загалом;
- здатність до ефективної співпраці з іншими, врахування їхніх інтересів і потреб [7; 32].

Вагомий внесок у дослідження психологічних аспектів толерантної поведінки зробили такі вчені, як К. Роджерс, Г. Олпорт, А. Маслоу, М. Бенетт, А. Бандура та інші. Їхні наукові праці сприяли глибшому розумінню механізмів формування толерантності як особистісної характеристики та соціальної норми.

Толерантність є однією з ключових характеристик компетентного фахівця, яка визначає його здатність ефективно взаємодіяти у професійному середовищі, сприяє успішній самореалізації та забезпечує гармонійне функціонування в суспільстві. Вона виступає основним чинником формування конструктивного діалогу, взаєморозуміння та співпраці між представниками різних соціальних груп, професійних спільнот та культур [7].

На сьогоднішній день уявлення про змістовні характеристики толерантності у професійному житті залишаються недостатньо повними, що обумовлює актуальність подальшого вивчення цього феномену. Проте численні наукові праці таких дослідників, як Ж. Вірна, М. Кандиба, Г. Гайдук, дозволяють створити більш цілісне уявлення про сутність толерантності в професійній діяльності [40].

Аналізуючи різні наукові підходи до вивчення професійної толерантності, можна виокремити її основні компоненти, які є взаємопов'язаними та комплексно формують дану якість у фахівця. До таких компонентів належать:

1. Когнітивний компонент. Він охоплює професійний світогляд, що формується на основі розуміння принципів толерантності, соціального мислення, прийняття конструктивних стратегій у професійній діяльності. Здатність критично мислити, аналізувати професійні ситуації з урахуванням морально-етичних норм, дотримання принципів професійної етики є важливими складовими цього компонента. Важливо, що когнітивний аспект передбачає не лише знання про толерантність, а й усвідомлення її значущості в професійному середовищі та суспільстві загалом.

2. Мотиваційно-ціннісний компонент. Він відображає внутрішню гуманістичну спрямованість особистості, прийняття етичних цінностей, таких як ненасильство, повага до прав і свобод інших людей, прагнення до професійної та особистісної досконалості. Орієнтація на цінності, що є пріоритетними для певної професійної діяльності, також визначає рівень розвитку цього компонента. Формування мотивації до толерантної поведінки у фахівця є результатом особистісного розвитку, виховання та професійного становлення.

3. Емоційно-вольовий компонент. Даний аспект професійної толерантності визначає рівень емоційної саморегуляції, стресостійкості, здатності до самоконтролю та управління власними емоційними реакціями у складних професійних ситуаціях. Важливою складовою є також розвиток сензитивних навичок, які допомагають фахівцю правильно сприймати емоційний стан інших людей, проявляти емпатію та відповідально ставитися до емоційного клімату в колективі. Вміння долати внутрішні психологічні бар'єри, адаптуватися до змін та зберігати емоційну рівновагу сприяє підвищенню професійної ефективності та комфортності міжособистісної взаємодії.

4. Поведінковий компонент. Він відображає практичну реалізацію толерантності у професійній діяльності. Це включає в себе здатність конструктивно взаємодіяти, вирішувати конфлікти, уникати дискримінаційної поведінки та сприяти формуванню сприятливого професійного середовища. Крім того, поведінковий компонент включає навички саморозвитку, оскільки толерантність потребує постійного вдосконалення, навчання та рефлексії щодо власної поведінки. Розвиток цього компонента є важливим для формування етичної культури у професійних відносинах [7; 37; 40].

Таким чином, професійна толерантність є багатогранним явищем, яке охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та поведінковий аспекти. Формування та розвиток цієї якості вимагає комплексного підходу, що включає як особистісний саморозвиток, так і професійне навчання. Врахування толерантності як визначальної характеристики компетентного фахівця сприятиме підвищенню ефективності професійної діяльності, розвитку гармонійних міжособистісних стосунків та створенню толерантного суспільства загалом.

Професійна толерантність є багатовимірною характеристикою особистості, яка відображає її здатність ефективно виконувати професійні обов'язки в умовах складної, динамічної або нестандартної діяльності, зберігаючи при цьому відповідність етичним нормам та професійним стандартам. Ця якість виявляється у високій стресостійкості, гнучкості мислення та емоційній врівноваженості, що дозволяє фахівцю адаптуватися до нових викликів, підтримувати продуктивну взаємодію з колегами та клієнтами, а також приймати виважені рішення, враховуючи широкий спектр точок зору [49].

Одним із ключових аспектів професійної толерантності є здатність до конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, що виникають у процесі роботи. Це включає усвідомлене подолання упереджень, критичне осмислення власних переконань, готовність до діалогу та відкритість до нового досвіду. Важливу роль відіграє також вміння дистанціюватися від

стереотипних уявлень і шукати оптимальні шляхи розв'язання проблем на основі взаємоповаги та співпраці.

Дослідники зазначають, що професійна толерантність має двовимірний характер: вона формується як через систему мотиваційно-ціннісних орієнтацій фахівця, так і через реальну поведінкову практику у професійному середовищі. Зокрема, зовнішнім проявом толерантності є манера взаємодії з іншими, комунікативна культура, рівень емпатії, гнучкість у прийнятті рішень та здатність до саморозвитку [49].

Таким чином, професійна толерантність може розглядатися не лише як особиста риса спеціаліста, а й як його світоглядна позиція, що визначає стиль професійної поведінки. Вона відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної командної роботи, сприяє розвитку здорового професійного середовища та є важливим елементом професійної етики.

На сучасному етапі розвитку системи професійної підготовки майбутніх фахівців відсутня єдина, цілісна концепція формування професійної толерантності. Водночас наукові дослідження свідчать про те, що становлення цієї важливої якості відбувається під впливом багатьох факторів: процесу навчання, особливостей міжособистісних взаємодій, а також соціального та культурного середовища, у якому формується особистість майбутнього спеціаліста.

Професійна толерантність визначає здатність фахівця діяти в складних, нестандартних або кризових умовах, неухильно дотримуючись етичних норм, зберігаючи високий рівень соціальної адаптивності та психологічної стійкості.

Професійна толерантність виходить за межі простої терпимості чи уникнення насильницьких методів взаємодії. Вона є складним феноменом, що передбачає не лише визнання та повагу до культурного, етнічного, соціального та особистісного різноманіття, а й здатність до емпатії, відкритого діалогу та усвідомленої відповідальності за власні дії [38].

Проте, попри важливість цієї характеристики для майбутніх фахівців, сучасна система професійної підготовки не пропонує достатньо сформованої

методологічної бази для її цілеспрямованого розвитку. Це вказує на необхідність проведення подальших наукових досліджень та розробки ефективних педагогічних методик, які сприятимуть формуванню професійної толерантності у майбутніх спеціалістів.

1.2. Методологічні підходи до дослідження психології толерантності з позиції системного аналізу

Огляди зарубіжних та вітчизняних досліджень з толерантності свідчать, що неможливо дати толерантності єдине визначення, звести її до однієї характеристики чи обмежити певною тематикою. Навіть у психологічному контексті феномен толерантності не можна зрозуміти лише з однієї точки зору – його зміст є багатограним і не може бути обмежений лише окремою властивістю чи характеристикою. Толерантність є складним, багатоаспектним та багатокомпонентним феноменом, що проявляється через різні лінії і процеси розвитку [60].

Такі властивості толерантності, як складність, багатокомпонентність та подвійна обумовленість (біологічною та соціальною), дозволяють розглядати її як системний об'єкт дослідження, що, в свою чергу, вимагає застосування системного підходу до її вивчення. Суть системного підходу полягає в тому, що він є методологічною орієнтацією, яка передбачає, що об'єкт пізнання розвивається як система.

Поняття «система» розглядається як сукупність елементів, що перебувають у взаємозв'язках і відносинах між собою, утворюючи певну цілісність і єдність (В. Садовський). Згідно з цим визначенням, виділяють такі загальні характеристики «системи»:

1. Цілісність – неможливість редукції системи до суми її частин або виведення властивостей системи з окремих елементів, оскільки цілісність системи більше за суму її частин.

2. Структурність – зв'язки й відносини елементів системи організовуються в певну структуру, яка визначає поведінку системи в цілому.

3. Взаємозв'язок з середовищем – система може мати різні типи взаємодії з середовищем: «закритий» (не впливає на середовище) або «відкритий» (взаємно змінює і середовище, і систему).

4. Ієрархічність – кожен компонент системи може бути самостійною підсистемою, що містить в собі інші підсистеми, тим самим маючи властивості системи в межах більшої системи.

5. Множинність опису – система є складним об'єктом, і не може бути повноцінно описана лише одним відображенням чи моделлю, оскільки для її повного розуміння необхідно використовувати різноманітні підходи і способи опису [32].

Ці характеристики визначають складність і багатогранність систем, які проявляються у всіх аспектах їх функціонування.

Якщо взяти до уваги, що системне дослідження є вивченням об'єкта, який являє собою систему, і що системні характеристики цього об'єкта виявляються в результатах відповідного дослідження, то можна стверджувати, що будь-яке системне дослідження повинно фіксувати хоча б деякі характерні риси системного об'єкта. Ці риси, у свою чергу, визначають принципи системного дослідження.

І. Блауберг виокремлює вісім основних понять і принципів системного дослідження: цілісність, зв'язок, структура та організація, рівні системи та ієрархія цих рівнів, управління, ціль та доцільність поведінки системи, самоорганізація системи, функціонування та розвиток [41].

Схожу точку зору висловлює В. Садовський, який класифікує системні поняття за трьома групами: а) для опису внутрішньої будови системи; б) для опису класів об'єктів; в) для опису функціонування системних об'єктів. До найбільш суттєвих понять він відносить: система, зв'язок, відношення, елемент, структура, ієрархічна будова, управління, ціль, доцільність [47].

А. Урсул, в свою чергу, поділяє поняття системного підходу на загальні та кібернетичні (пов'язані з системами управління) і зазначає, що ці

поняття потребують чіткішої класифікації та упорядкування. Наприклад, він пропонує включити ідеї різноманітності та відносності, що, на думку В. Садовського, є принципом відносності будь-якого опису системи [48].

Варто відзначити, що багато дослідників системного підходу вказують на відсутність чітко побудованої логіки та методології системного дослідження. Зокрема, Е. Юдін підкреслює, що системне дослідження можна охарактеризувати як метанаукову дисципліну, яка надбудовується над множиною конкретних системних розробок та узагальнюючих системних концепцій [59].

Це підтверджується тим фактом, що останнім часом деякі дослідники воліють використовувати більш обережні та менш зобов'язуючі вирази, коли говорять про системний підхід. Наприклад, Б. Юдін вживає поняття «системна орієнтація», розуміючи її як сукупність принципів, що задають загальну стратегію дослідження. Це поняття також використовується в роботах В. Садовського.

Враховуючи це, значну теоретичну і практичну цінність мають спроби розробки і впровадження конкретних принципів і методів системного вивчення цілісних психологічних об'єктів.

У цьому контексті, на наш погляд, розроблена та апробована універсальна технологія конструювання системних описів у психології має велике практичне значення. Ця технологія включає кілька ключових розділів: 1) методологічне обґрунтування специфіки застосування системного підходу в психології, а також вибір об'єкта системного психологічного опису; 2) характеристика методів побудови системних психологічних описів; 3) аналіз логіко-математичної основи побудови таких описів; 4) практичне застосування різних варіантів системного аналізу та синтезу для створення вербальних, геометричних, аналітичних та комбінованих системних психологічних описів [39].

Важливим є те, що у науковій літературі підкреслюється складність психіки людини як об'єкта дослідження. Психіка, з її численними психічними процесами та станами, має низку специфічних рис, що ускладнюють її

вивчення та системний опис. Зокрема, це: 1) поліфункціональність та поліструктурність психіки, що ускладнює визначення структури, яка реалізує конкретну функцію; 2) висока рухливість та мінливість свідомості; 3) розподіл у просторі та розмитість меж психічних явищ; 4) недоступність внутрішніх процесів для безпосереднього спостереження; 5) велика адаптивність психіки

Ці фактори дозволяють зробити висновок, що не існує універсального алгоритму побудови системного опису об'єкта. Кожен системний опис має бути сконструйований індивідуально, в результаті чого він може бути навіть схожим на витвір мистецтва.

Системний підхід до вивчення толерантності вимагає звернення до визначення її компонентів та структури. Узагальнюючи існуючу літературу з цієї проблематики та спираючись на інтегральний підхід до поняття толерантності Г. Солдатової, можна виокремити три ключові напрями розуміння і дослідження цього феномену. Ці напрями можна позначити як психофізіологічний, індивідуально-психологічний та соціально-психологічний [10].

Враховуючи інтегральний характер толерантності як системної характеристики особистості, кожне з вищезгаданих розумінь толерантності може бути розглянуте як одна зі складових системного підходу до цього феномену. Відповідно, доцільно враховувати напрацювання кожного з підходів, а також включати виявлені складові, детермінанти та передумови у системне вивчення толерантності.

Отже, можна стверджувати, що існують психофізіологічні, індивідуально-психологічні та соціально-психологічні складові та передумови толерантності, що дозволяє визнавати її рівневий характер. Тепер звернемося до більш детального розгляду кожної з цих складових і передумов.

1.2.1. Соціально-психологічні засади толерантності

Перейшовши до соціально-психологічного рівня толерантності, варто сфокусуватися на аналізі соціальних установок, ціннісних орієнтацій, що впливають на ставлення і поведінку у контексті етнічних, соціальних, культурних та світоглядних відмінностей. Продуктивна орієнтація та діалог у соціокультурному середовищі залежать від рівня розвитку зрілості особистості, її моральних якостей та сформованої системи цінностей, орієнтацій і установок. Важливо зазначити, що соціально-психологічний рівень толерантності є більш високим за всі інші і може виступати як «системотворчий фактор», що інтегрує й регулює вплив інших «периферійних» психологічних складових толерантності. Тепер звернемося до основних характеристик цього рівня.

Згідно з науковими дослідженнями, для вивчення толерантності як стійкої позиції необхідно досліджувати особистісні установки, цінності та зміст, оскільки вони визначають внутрішній світ особистості, її відчуття та переживання, а також є мотиваційно-регулюючими факторами, які впливають на реальну поведінку особистості. На нашу думку, дослідження цінностей і ціннісних орієнтацій як ключового елементу соціально-психологічного рівня повинно займати одне з провідних місць у вивченні детермінант толерантної поведінки та формуванні толерантної особистості [27].

Аналіз численних досліджень свідчить, що цінність є багатовимірним феноменом, який поєднує властивості природного й соціального, формуючись у результаті суб'єкт-об'єктних відносин і існуючи в трьох основних формах:

- 1) у вигляді суспільних ідеалів;
- 2) у вигляді реального втілення цих ідеалів у діях;
- 3) у вигляді мотиваційної структури особистості, яка спонукає до втілення ідеалів у поведінці та діяльності. С. Рубінштейн зазначає, що

цінності походять від співвідношення світу і людини, виражаючи те, що у світі, включаючи й те, що створюється людиною в процесі історії, значимо для людини [24].

Дослідники, які вивчають функції цінностей, згоджуються в тому, що цінності є важливим чинником соціальної регуляції людської діяльності та взаємин. Вони виступають як норми, ідеали, переконання, критерії вибору та оцінки моральних дій, а також як координатори соціальної взаємодії та вимог функціонування групи. Цінності, таким чином, регулюють і рівень толерантності особистості.

Тісно пов'язане з поняттям «цінність» є поняття «ціннісні орієнтації», яке відображає позитивну або негативну значимість для особистості різних предметів або явищ соціальної реальності. Ціннісні орієнтації розглядаються як система еталонів, ціннісних уявлень, прагнень, цілей, інтересів та інших соціальних реальностей, що відображають спрямованість свідомості та діяльності особистості на матеріальні й духовні цінності [27].

В енциклопедичному словнику під редакцією А. Прохорова дається чітке та узагальнене визначення ціннісної орієнтації, яке розкриває основні аспекти цього поняття: ціннісна орієнтація – вибіркове ставлення людини до матеріальних і духовних цінностей; система її установок, переконань, переваг, виражена в поведінці. Перехід суспільних цінностей у ціннісні орієнтації особистості здійснюється через «присвоєння» особистістю певних цінностей, які стають регуляторами її поведінки. Це стосується також толерантності як суспільної цінності, що визначає позитивне, конструктивне ставлення до інших, до культурних, соціальних та особистісних розбіжностей [59].

Наукові виокремлюють поняття життєвих цінностей, що збігається із суттю визначень ціннісних орієнтацій, запропонованих іншими психологами. Він стверджує, що життєві цінності, як частина індивідуальної свідомості, є внутрішньою силою, яка спрямовує діяльність особистості. Вони формують суб'єктивне сприйняття подій, що відбуваються в житті людини, і знаходять

своє вираження через переживання інтересу, нудьги, потягу або каяття совісті. Життєві цінності структурують як діяльність, так і взаємодію з іншими людьми, визначаючи ступінь прийняття іншого, а також впливають на здатність досягати цілей та зберігати оптимальний психофізіологічний стан у складних умовах. Водночас вони є показником рівня толерантності особистості як системної характеристики [10].

Ціннісні орієнтації можна розглядати як систему, що пов'язана з поняттями цінностей і ціннісного ставлення, а також з установками, ставленнями, особистісним змістом, спрямованістю особистості та регуляцією її поведінки. Це відображає думки таких дослідників, як К. Абульханова-Славська, Л. Божович та інші. Зокрема, Б. Ананьєв зазначає, що спрямованість особистості на ті або інші цінності становить її ціннісні орієнтації. В рамках теорії «відносин» В. Мясіщева ціннісні орієнтації можна розглядати як конкретні прояви ставлення особистості до навколишнього середовища, а також як систему установок, що регулюють її поведінку в конкретних ситуаціях [45].

Отже, ціннісні орієнтації потрібно розглядати як систему, яка тісно пов'язана з відносинами і ставленнями людини, що регулюють її поведінку. Це також впливає на виразність різних видів толерантності особистості, таких як міжособистісна чи фрустраційна толерантність. Таким чином, цінності особистості не тільки сприяють більшій або меншій толерантності, але й є її проявом. Толерантність і ціннісні орієнтації є системними характеристиками особистості, що взаємно обумовлюють одна одну і знаходяться у відносинах взаємовпливу і взаємозв'язку, що залежить від рівня її зрілості.

Цінності можна класифікувати за різними підставами, зокрема за суспільно значущими критеріями, а саме:

- за родом суспільних явищ – на матеріальні та духовні цінності;
- за сферами життєдіяльності та характером відносин між людьми – на політичні, соціально-класові, сімейно-побутові, етичні та інші;

– за рівнем у структурній організації суспільства – на особистісні цінності, цінності окремих соціальних структур, колективів, системи цінностей сім'ї, народності, націй, а також загальнолюдські цінності [7; 10].

Ці системи цінностей суттєво впливають на орієнтацію людини в суспільному житті, на формування її особистості, способу життя й ціннісних орієнтацій, а відтак і на її толерантність. Таке відображення цінностей впливає на те, як людина ставиться до інших, як будує взаємодію в суспільстві, і на її здатність до конструктивного вирішення конфліктів.

Ш. Шварц зазначав, що основний аспект відмінностей між цінностями полягає в мотиваційних цілях, які вони виражають. Він згрупував цінності за типами, відповідно до спільних цілей, таких як влада, досягнення, гедонізм, стимуляція, універсалізм, самостійність, добро, традиція, конформність, безпека. Ці типи цінностей організовують два біполярних виміри: відкритість до змін - консерватизм та самотрансцендентність – самопіднесення. Це дозволяє визначити основні базові людські цінності, що є універсальними для всіх культур і відображають потреби людського існування [51].

Ціннісні орієнтації є визначальними для поведінки особистості, її ставлення до навколишньої реальності, здатності до конструктивної діяльності та збереження емоційної рівноваги. Вони формують характер відносин особистості з іншими людьми та її ставлення до світу, а також визначають ступінь толерантності.

Основний зміст соціально-психологічного виміру толерантності полягає в ціннісно-значеннєвій системі, де центральне місце займають цінності поваги до людини, прав і свобод людини, рівноправності людей стосовно базових питань, таких як вибір світогляду, життєвої позиції, відповідальність за власне життя. Ці цінності є основою демократичного громадянського суспільства і повинні бути основою як теоретичного, так і емпіричного вивчення толерантності, а також у практиці її формування та розвитку [46].

1.2.2. Індивідуально-психологічні особливості толерантності

Індивідуально-психологічний аспект толерантності орієнтований на дослідження психологічних особливостей особистості, які сприяють розвитку позитивних конструктивних стосунків не лише з оточуючими, а й у межах власної Я-концепції. Це підкреслює важливість того, як особистість ставиться до себе та до інших, і як ці стосунки взаємно впливають на її внутрішнє життя.

Така широка дефініція цього аспекту толерантності свідчить про наявність різноманітних психологічних складових, які інтегруються в систему толерантності. Ці складові включають когнітивний (сприйняття, розуміння та оцінка оточення і себе), афективний (емоції, почуття та ставлення до інших) і поведінковий (дії, реакції та взаємодії з людьми) компоненти. Усі ці аспекти взаємодіють між собою, створюючи стійку основу для розвитку здатності до толерантності на індивідуальному рівні, що, в свою чергу, сприяє формуванню гармонійних і конструктивних відносин з навколишнім світом.

Правомірність виокремлення індивідуально-психологічного аспекту толерантності підтверджується численними дослідженнями, що вивчають природу і розвиток цього феномену. Один із підходів, виокремлює триаду компонентів толерантності: когнітивний, емоційний і поведінковий. Ця триада дозволяє систематизувати індивідуально-психологічні особливості толерантності як системну характеристику особистості [55].

Когнітивний компонент. Когнітивний аспект толерантності полягає в усвідомленні та прийнятті людиною складності і багатомірності світу, а також варіативності його сприйняття різними людьми. Це також включає визнання відносності, неповноти та суб'єктивності власних уявлень про світ. Толерантність у когнітивному вимірі найбільш яскраво проявляється в ситуаціях, де є протиріччя або розбіжність думок, дозволяючи сприймати ці розбіжності як частину плюралізму, багатства інтерпретацій і точок зору. На противагу цьому, когнітивна інтолерантність відкидає можливість

множинності поглядів і прагне привести розбіжності до однієї "правильної" точки зору.

I. Шкуратова виокремлює кілька ключових ознак толерантного мислення:

- децентрація – здатність ставати на чужу точку зору, що є протилежністю егоцентризму;

- розрізнення ознак – здатність виділяти істотні і другорядні характеристики об'єкта, що допомагає уникнути надмірних узагальнень.

- амбівалентне сприйняття – здатність бачити одночасно як позитивні, так і негативні риси в об'єкті, на противагу чорно-білому сприйняттю;

- гнучкість мислення – готовність змінити свої уявлення на основі нової інформації, що контрастує з ригідністю [10].

Ці характеристики дозволяють розвивати в особистості здатність до толерантного сприйняття, що важливо для конструктивної взаємодії з іншими людьми і суспільством в цілому.

Вчена зазначає, що формуванню толерантного мислення сприяє когнітивна складність. Вона вважає, що особи з високою когнітивною складністю мають більші передумови до розвитку толерантного мислення. Це пов'язано з їх здатністю до децентрації, тобто вмінням ставати на чужу точку зору при оцінці інших людей, а також здатністю інтегрувати як позитивну, так і негативну інформацію про людину в єдиний образ. Крім того, такі особи демонструють критичність стосовно себе та гнучкість суджень, що також сприяє розвитку толерантності.

Це підкріплюється і ідеями Дж. Келлі, який стверджує, що для того, щоб зрозуміти іншу людину, потрібно розібратися в її системі особистісних конструктів. Людина з більш складною системою особистісних конструктів має більші можливості для інтерпретації й розуміння інших, оскільки їй легше відтворити простіші системи, ніж людині з обмеженими інтерпретаційними можливостями [57].

Отже, чим більша когнітивна складність людини, тим більше вона

здатна до толерантного мислення і взаємодії з іншими людьми.

Дивергентне мислення, як основа толерантності, є важливим аспектом, що здатне сприяти прийняттю різних точок зору та розвитку творчих здібностей. Це тип мислення, який не спрямований на пошук одного вірного рішення, а дозволяє шукати альтернативні шляхи вирішення проблем, що веде до різноманітних, часто несподіваних висновків.

Згідно з Дж. Гілфордом, дивергентне мислення визначається як мислення, яке йде в різних напрямках, а не обмежується одним рішенням. Учені, такі як Д. Богоявленська, Ж. Піаже та інші, досліджували цей процес і вказали на важливі аспекти, що забезпечують гнучкість мислення: здатність бачити нові властивості об'єктів, сприймати розбіжності, висувати альтернативні ідеї та шляхи вирішення проблеми, варіювати рішення [8].

Ці властивості дивергентного мислення, як-от здатність до сприйняття різних точок зору і творчості, можуть бути ключовими когнітивними індикаторами толерантності. Вони дозволяють людям гнучко адаптувати свої оцінки й ставлення до різних явищ і людей, що є основою когнітивної толерантності. Отже, дивергентне мислення не лише є важливим для розвитку творчих здібностей, але й відіграє центральну роль у формуванні толерантності, сприяючи прийняттю різноманітності і різних підходів.

Емоційний компонент толерантності відіграє ключову роль у формуванні взаєморозуміння та збереженні гармонійних стосунків у комунікації. Цей аспект є важливим, оскільки він визначає емоційну атмосферу між співрозмовниками, яка може сприяти створенню спільності або, навпаки, призводити до роз'єднаності та навіть нетерпимості.

Одним із основних елементів емоційного компонента є емпатія, яка дозволяє людині розуміти емоції і переживання іншої людини, ставити себе на її місце. Це дозволяє компенсувати можливі розбіжності між співрозмовниками на когнітивному чи поведінковому рівнях, а також допомагає долати психофізіологічні бар'єри, які можуть спричиняти напруження та перешкоджати нормальному спілкуванню [52].

Емпатія виступає як форма відображення об'єктивної реальності, уособленої у внутрішньому світі іншої людини. Вона створює можливості для взаєморозуміння через глибоке усвідомлення відмінностей та складних внутрішніх процесів іншої людини. Це стає основою для конструктивного діалогу, адже, як зазначав Мартін Бубер, саме діалогічність свідомості людини забезпечує розуміння й прийняття іншого, перетворюючи спілкування на процес взаємного пізнання й прийняття [10].

Таким чином, емпатія не тільки сприяє розумінню емоційних переживань інших, але й відіграє важливу роль у запобіганні міжособистісним конфліктам і розвитку толерантності, забезпечуючи емоційну стійкість у складних комунікативних ситуаціях.

Рівень розвитку емоційного інтелекту є важливим чинником толерантності, оскільки він впливає на здатність людини управляти власними емоціями та взаємодіяти з емоціями інших. Вміння розуміти й регулювати свої емоційні стани, а також розпізнавати й відповідати на емоції інших, створює сприятливі умови для підтримки емоційної рівноваги, гармонійних стосунків і продуктивної діяльності в різних ситуаціях.

Поняття емоційного інтелекту було введено Г. Гарднером, і в його роботах, а також у дослідженнях інших вчених, емоційний інтелект розглядається як складна система, що складається з п'яти основних компонентів:

- усвідомлення власних емоцій;
- регулювання власних емоцій;
- мотивування себе до діяльності та самоконтроль;
- розпізнавання і розуміння емоцій інших людей;
- вміння підтримувати доброзичливі стосунки з оточуючими [26].

Ці компоненти сприяють формуванню толерантних відносин, оскільки дозволяють людині зберігати емоційну рівновагу в складних ситуаціях, розуміти переживання інших і діяти в інтересах гармонії та продуктивності взаємодії.

Зокрема, емпатія, яка є важливою складовою емоційного інтелекту, може виступати індикатором толерантності, оскільки дозволяє людині краще розуміти емоційний стан іншої особи і відповідно реагувати на неї з повагою та підтримкою. У такий спосіб емоційний інтелект, в тому числі через емпатію, виступає як емоційна основа толерантності.

Поведінковий компонент толерантності, за визначенням Б. Братченка, є найбільш помітною частиною «айсберга толерантності» і привертає значну увагу в діагностиці та навчанні [10]. Цей компонент включає в себе низку конкретних умінь і здібностей, які забезпечують здатність людини взаємодіяти з іншими, зберігаючи толерантність у різних ситуаціях. Серед ключових аспектів поведінкової толерантності можна виділити:

1. Здатність до толерантного висловлення та відстоювання власної позиції – це включає вміння виражати свою точку зору, не заперечуючи право інших на власні переконання. Це важливий аспект комунікації, який забезпечує конструктивне обговорення.

2. Готовність до толерантного ставлення до висловлювань інших – це означає сприйняття думок і оцінок інших людей як вираження їхньої точки зору, яка має право на існування, навіть якщо вона сильно розходиться з власними поглядами. Таке ставлення забезпечує відкритість до різних думок і ідей.

3. Здатність до «взаємодії різномислячих» і вміння домовлятися – це включає в себе здатність до узгодження позицій, досягнення компромісу та консенсусу. Такі навички є необхідними для ефективної роботи в колективі та вирішення конфліктних ситуацій.

4. Толерантна поведінка в напружених і ексквізитних ситуаціях. У ситуаціях, коли виникають відмінності в точках зору, зіткнення думок або оцінок, важливо зберігати спокій і конструктивно вирішувати конфлікти. Це особливо важливо для збереження гармонії в стосунках і запобігання ескалації конфліктів [8].

Особливу увагу слід звернути на поведінку в екстремальних або

напружених ситуаціях, оскільки саме в таких обставинах проявляється справжня толерантність і здатність до конструктивного вирішення суперечностей. Ці ситуації є важливими індикаторами толерантності, оскільки вони вимагають від людини вміння зберігати спокій, слухати інших і шукати компроміс.

Таким чином, дивергентне мислення, емпатія та емоційний інтелект, а також низка поведінкових умінь і здібностей, є важливими когнітивними, емоційними та біхевіоральними складовими і передумовами толерантності. Вони значною мірою визначають індивідуально-психологічний аспект або рівень толерантності, оскільки дозволяють людині не тільки сприймати різноманітні точки зору, але й ефективно взаємодіяти з іншими в умовах різних соціальних і емоційних ситуацій.

Ці компоненти сприяють розвитку толерантності на особистісному рівні, допомагаючи людині зберігати емоційну рівновагу, відкритість до нових ідей і поглядів, а також здатність до конструктивного вирішення конфліктів. Вони також формують здатність до сприйняття та прийняття відмінностей, що є основою для створення гармонійних взаємостосунків і сприяє розвитку позитивної комунікації між людьми.

1.2.3. Біопсихологічні умови толерантності

Психофізіологічний аспект системного підходу до вивчення толерантності акцентує увагу на здатності індивіда протистояти зовнішнім впливам, зберігаючи нервово-психічну рівновагу та стабільність у відповідь на стресори та фрустраційні фактори. Одним із важливих елементів цього аспекту є нервово-психічна стійкість, яку ми розглянемо більш детально.

У поняття «нервово-психічна стійкість», згідно з різними авторами, входить ряд емоційних явищ. Дослідники вказують на функціональний аспект нервово-психічної стійкості, зокрема на здатність людини

адаптуватися до емоціогенних умов. Нервово-психічну стійкість розглядають як «стійкість емоцій», що включає в себе емоційну стабільність, здатність зберігати стійкість психічних і емоційних станів, а також відсутність схильності до частих змін настрою. Наприклад, Т. Рібо, Е. Мілерян, С. Оя трактують нервово-психічну стійкість як емоційну стабільність, що є важливою ознакою здорової адаптації до стресових ситуацій [28].

С. Оя відзначає, що нервово-психічна стійкість передбачає лише незначні коливання емоційних реакцій, тоді як Е. Мілерян підкреслює, що емоційна стійкість включає в себе не тільки здатність контролювати емоції, але й несприйнятливність до емоціогенних факторів, що сприяє збереженню емоційного балансу навіть в умовах стресу [43].

Подібним чином емоційну стійкість розглядають і закордонні автори. Дж. Гілфорд визначає емоційну нестійкість як схильність до швидкої збудливості, песимістичне ставлення до подій, тривогу та коливання настрою. П. Фресс, у свою чергу, головною характеристикою емоційності вважає емоційну нестійкість (невротичність), що проявляється в чутливості людини до емоціогенних ситуацій [1].

Згідно з підходами цих авторів, нервово-психічна стійкість характеризується здатністю до емоційної незворушності, стійкості до емоціогенних подразників та ситуацій. Ця інтерпретація поняття наближає його до толерантності до стресових обставин та чинників, зокрема до фрустраційної толерантності. Однак, при розгляді нервово-психічної стійкості акцент робиться на психофізіологічних аспектах толерантності – факторах і складових, що забезпечують психічну витривалість на нейропсихологічному та психофізіологічному рівнях, відображаючи збалансованість роботи нервової системи та механізмів, які підтримують психічну функціональність.

Таке трактування нервово-психічної стійкості, яке відображає психофізіологічні механізми забезпечення толерантності, не суперечить й іншому підходу до цього поняття, зокрема здатності підтримувати перевагу

позитивних емоцій і забезпечувати стабільність стеничних емоцій та емоційного піднесення в умовах впливу різних стресорів. Л. Аболін визначає нервово-психічну стійкість як «єдність різних емоційних характеристик, спрямованих на досягнення поставленої мети», підкреслюючи її функціональну роль у системі емоційного регулювання діяльності [1].

Згідно з вищезгаданим, одним із головних критеріїв нервово-психічної стійкості є ефективність діяльності в емоціогенних ситуаціях, що включає успішне розв'язання складних завдань, збереження стабільності психічних і рухових функцій, спрямованість дій, адекватне функціонування та самоконтроль у ситуаціях емоційного навантаження. Вчені вважають таке розуміння нервово-психічної стійкості близьким до концепцій терплячості, витримки або самовладання, що є проявами чи умовами толерантності, а також наполегливості, які забезпечують стабільність ефективної діяльності.

Безумовно, система емоційного регулювання діяльності, яка є частиною розширеного трактування нервово-психічної стійкості, виходить за межі суто психофізіологічного рівня, охоплюючи індивідуально-психологічні та ціннісно-сміслові аспекти. Однак базове розуміння нервово-психічної стійкості як системи стабільності в емоціогенних умовах дозволяє вважати її насамперед відображенням психофізіологічних механізмів, які є основою толерантності як витривалості. Таким чином, здатність зберігати стабільність діяльності, ефективність психічних і рухових функцій можна розглядати як один із критеріїв важливої складової загальної системи толерантності – витривалості [8].

Отже, психофізіологічні передумови толерантності, зокрема нервово-психічна стійкість, яка пов'язана з емоційною рівновагою і стійкістю, здатністю підтримувати позитивний характер виконання діяльності в емоційно складних умовах, є складним і детермінованим об'єктом для наукового вивчення.

Проведений теоретичний аналіз підкреслює необхідність системного підходу до вивчення толерантності особистості як багаторівневої

характеристики. Ця характеристика охоплює психофізіологічні, індивідуально-психологічні та психологічно-соціальні складові, які знаходять своє відображення в таких феноменах і якостях, як нервово-психічна стійкість, емпатія, емоційний інтелект, дивергентне мислення та ціннісні орієнтації. Вивчені складові дозволяють врахувати психофізіологічні, когнітивні, емоційні, поведінкові та ціннісно-сміслові аспекти толерантності як системного феномену, що інтегрує різні рівні людської діяльності та взаємодії.

1.3. Роль емпатії у формуванні толерантності особистості

Емпатія є складним і багатограним психоемоційним феноменом, який тісно пов'язаний з емоційними та вольовими якостями особистості. Цей процес передбачає здатність людини усвідомлювати емоційний стан іншої, розуміти її переживання та ставлення до подій, що відбуваються навколо. Емпатія вивчається в рамках різних наукових дисциплін, зокрема когнітивної, де розглядається як процес пізнання іншої особистості через її внутрішній світ і індивідуальні особливості. Емоційний аспект емпатії акцентує увагу на переживаннях, які виникають у процесі взаємодії з іншими людьми, а активний вимір емпатії пов'язаний з готовністю діяти на користь інших, проявляючи допомогу та підтримку.

Вивчення емпатії в контексті студентської молоді набуває особливої уваги, оскільки молоді люди перебувають на етапі активного формування світогляду, цінностей та соціальних норм. Із цим пов'язано важливе значення емпатії в контексті етики та духовності, оскільки вона стає основою для розвитку толерантності, взаєморозуміння та конструктивної взаємодії в суспільстві. У процесі навчальної та соціальної діяльності емпатія виступає як ключовий фактор, що дозволяє студентам активно включатися у співпрацю з іншими, долати культурні та соціальні бар'єри, а також сприяти

розвитку взаємної поваги [10].

Соціальна емпатія є важливим індивідуальним фактором, що визначає успішність соціальної взаємодії. Вона здатна сприяти розвитку альтруїстичної та соціально активної поведінки, спрямованої на допомогу та підтримку інших людей, без очікування негайної вигоди. Водночас соціальна емпатія виступає основою для формування толерантності, оскільки дозволяє усвідомлювати та приймати різноманітність поглядів, переконань та цінностей в суспільстві, допомагаючи уникати конфліктів і сприяючи гармонійному співіснуванню різних соціальних груп [39].

Сучасні дослідження емпатії, що проводяться як у вітчизняній, так і в зарубіжній психології, дозволяють виділити кілька основних моделей і етапів розвитку емпатійного процесу. Зокрема, доцільно розглядати емпатію як багатоступеневий процес, що включає здатність до ідентифікації з іншими, усвідомлення їх переживань і відчуттів, а також готовність до активних дій на їх підтримку. Одночасно, варто зазначити, що поняття «емпатія» і «соціальна емпатія» іноді використовуються у різних контекстах, що спонукає дослідників до уточнення термінів, таких як «ідентифікація», «актуальність» і «відгук», щоб чіткіше окреслити різноманітні аспекти цього складного психологічного феномену.

У багатьох сучасних дослідженнях термін «соціальна емпатія» інтерпретується по-різному, часто суттєво відрізняючись від його початкового значення. Це прагнення до більшої конкретизації та точності в розумінні концепції змушує дослідників звертатися до різних підходів, що відображають особливості життя суб'єкта емпатійного досвіду. Таким чином, виникає необхідність у вивченні основних напрямів та відмінностей у трактуванні цього психологічного феномену [50].

Теоретичний аналіз психологічної літератури вказує на існування двох основних аспектів емпатії: психічного та емоційного. У психічному вимірі емпатія розглядається як процес розуміння іншої людини, що можна трактувати як «психічне спілкування» або психічну реконструкцію

внутрішнього світу іншої особистості, тобто як суто когнітивний процес. Р. Карамуратова, зокрема, визначає емпатію як здатність сприймати внутрішнє життя іншої людини як чуттєві знання, тобто через інтуїтивне пізнання емоційного стану іншого [8].

З іншого боку, деякі дослідники наголошують на емоційному аспекті емпатії. Вони стверджують, що емпатія – це емоційний стан, який виникає у людини при переживанні емоцій іншої особи. Згідно з цією точкою зору, емпатія полягає у проникненні в емоційні орієнтації іншої людини, у здатності відчувати її емоційний стан та поділитися своїми емоціями.

Окрім когнітивного та емоційного компонентів, існує ще й поведінковий аспект емпатії, який стосується практичної реалізації емпатії в міжособистісній взаємодії. Відповідно до цього підходу, емпатія включає в себе не лише розуміння та переживання емоцій інших, але й активну участь у їх емоційному житті та готовність до відповідної поведінки, що виражає підтримку чи допомогу іншій людині. Це свідчить про важливість розгляду емпатії як багатокомпонентного процесу, що включає не лише розуміння, але й емоційне співчуття та активну взаємодію в межах соціальних відносин.

Дослідження, в яких емпатійний досвід розглядається як основа альтруїстичної поведінки, є дуже цікавими, адже вони пов'язують емпатію з прагненням допомогти іншим. Зокрема, науковці досліджують емпатію як мотив, який спонукає до альтруїстичних вчинків і допомоги. У цьому контексті емпатія не лише сприяє розумінню іншої людини, але й активує готовність допомогти їй, що є основою альтруїзму.

Зазначено, що для виникнення емпатії важливою умовою є не лише гуманне ставлення до іншої людини, але й наявність симпатії до неї. Це взаємодіє з поняттям «тяжіння». Допомога або співчуття викликають не лише симпатію до людини, якій призначена допомога, але й можуть спричинити контрреакцію – виникнення симпатії до людини, яка допомагає. І ця реакція може бути більш сильною та впливовою, ніж первісне відчуття симпатії.

Відомі педагогічні дослідження В. Сухомлинського та С. Амонашвілі підкреслюють, що надання допомоги, підтримки та співчуття неминуче призводить до виникнення співчуття до іншої людини. Це важливо в контексті виховання, оскільки емпатія сприяє розвитку комунікативних навичок і допомагає у формуванні здорових міжособистісних відносин. Під впливом емпатії розвиваються не тільки емоційні, але й соціальні навички особистості, що сприяють її подальшому професійному зростанню та інтеграції в колектив [10].

Важливими є також роботи Л. Скрипки, Т. Федотюк, С. Максимця, О. Юдіної, які вказують на позитивний ефект підвищення рівня емпатії на соціальну та професійну адаптацію, зокрема у таких сферах, як медицина, освіта та психологія. Їхні дослідження демонструють, як розвиток емпатії допомагає лікарям, вчителям, шкільним психологам покращити комунікативні навички та здатність розуміти емоційний стан іншої людини через невербальні вирази, що в свою чергу покращує якість їх професійної діяльності [10].

Аналіз вищезазначених досліджень свідчить, що диференціація емпатії як процесу передбачає врахування переваги однієї з трьох її складових: когнітивної, емоційної або поведінкової. Когнітивний компонент емпатії сприяє адекватному розумінню стану іншої людини, дозволяючи їй побачити ситуацію через її очі та зрозуміти емоції та мотиви. Переважання емоційного компонента вказує на глибоке емоційне співпереживання, де індивід переживає емоції іншої людини як свої власні, що свідчить про рівень емоційної чутливості та злагоди. Коли ж домінує поведінковий компонент, суб'єкт не тільки розуміє та відчуває емоції іншої особи, але й активно підтримує її, надаючи допомогу, що є суттєвою частиною емпатії в її практичному прояві.

Таким чином, емпатія є основою взаєморозуміння та людських взаємин, а емпатійні стани, зокрема співчуття, жалість і співпереживання, що повторюються, стають невід'ємною частиною особистості. Ці переживання

не лише відображаються в розумінні внутрішнього світу іншої людини, але й трансформуються у поведінку, орієнтовану на підтримку і допомогу.

Особливо важливим є те, що емпатія має глибоке соціально-практичне значення для морального вдосконалення особистості, оптимізації взаємовідносин у різних сферах діяльності та спілкування. У педагогічному контексті емпатія стає ключовим елементом педагогічної діяльності, оскільки вона сприяє формуванню конструктивних, чутливих і підтримуючих відносин між педагогом та учнем. Це дозволяє створювати сприятливу атмосферу для розвитку, сприяє зростанню довіри, покращенню комунікативних навичок та формуванню здорових емоційних зв'язків в освітньому процесі.

Аналіз наукової літератури щодо проблеми емпатії дозволяє зробити важливі висновки про її роль у професійній діяльності педагога. Активна педагогічна емпатія є однією з ключових професійних рис, що забезпечує успіх у міжособистісній взаємодії, особливо в умовах діалогічного спілкування та спільної творчої діяльності між вчителем і студентами. Вона виступає важливим інструментом не тільки для побудови ефективних комунікаційних зв'язків, але й для розвитку і підтримки особистості студента.

Емпатія в педагогічній діяльності вчителя має багатоаспектне значення. Однією з її основних функцій є допомога студентам у вирішенні їхніх проблем таким чином, щоб цей процес не тільки вирішував конкретне питання, але й сприяв всебічному розвитку особистості студента. Вона дозволяє вчителю не тільки зрозуміти емоції та переживання студента, але й гармонізувати свої дії з цими емоціями, забезпечуючи емоційну підтримку і взаємодію.

Емпатія розглядається як глибоке і точне сприйняття внутрішнього світу іншої людини, включаючи її приховані емоції та смислові відтінки, а також емоційну гармонію з її переживаннями. Важливо зазначити, що це розуміння відбувається не через призму власних переживань, а з точки зору інтересів і потреб іншої людини.

Термін «емпатія» увійшов у наукову психологію на початку ХХ століття з філософії, і його значення з часом розширювалось. У контексті естетичного виховання Т. Ліппс описав процес розуміння творів мистецтва, предметів природи, а пізніше і людей, що також можна трактувати як прояви емпатії. Сучасні дослідження розглядають різні типи емпатії, серед яких:

1. Емоційна реакція на переживання іншої людини, що є більш примітивною формою ідентифікації.

2. Емпатія і співчуття як більш складна форма взаємної участі в емоціях іншої людини, що передбачає глибше усвідомлення її переживань.

У своїй роботі Дж. Мід визначав емпатію як здатність «приймати роль іншої людини», що є важливою складовою розвитку соціального інтелекту і комунікативних навичок. З часом дослідники почали зміщувати фокус з емоційної реакції на розуміння іншої людини через уявне перевтілення, інтроекцію та прийняття її точки зору. Цей процес дозволяє не лише зрозуміти емоційний стан іншої людини, а й по-справжньому «відчувати» її внутрішній світ [8; 10; 58].

У контексті розвитку теорії емпатії важливим є внесок К. Роджерса, який зробив значний вплив на розуміння цього процесу. За його підходом, емпатія перестала бути суто емоційною і стала інтегрованим процесом, що поєднує когнітивні та афективні компоненти. Цей підхід дозволяє створити більш глибоке розуміння того, як відбувається емпатія.

К. Роджерс виокремлює три основні характеристики емпатії, які є важливими для її теоретичного осмислення:

1. Збереження власної позиції емпата. У процесі емпатії важливо зберегти психологічну дистанцію між суб'єктом (людиною, яка емпатіює) і об'єктом емпатії (людиною, до якої спрямована емпатія). Це означає, що емпатія не полягає в ідентифікації між двома особами, а залишає простір для усвідомленого розуміння емоцій іншої людини без втрати власної суб'єктивної позиції. Така відсутність ідентифікації дозволяє уникнути втраченого або зміщеного сприйняття досвіду іншої людини.

2. Наявність емпатії в співпереживанні. Емпатія не обмежується лише емоційною симпатією або позитивним ставленням до об'єкта емпатії. Вона також включає здатність переживати разом з іншою людиною її біль чи радість, незалежно від того, чи є емоція позитивною або негативною. Це дозволяє відокремити емпатію від поверхневого симпатичного ставлення, перетворюючи її на глибший процес співпереживання.

3. Динамічний характер емпатії. Емпатія визначається не як статичний стан чи здатність, а як процес, дія, яка розгортається в часі. Це означає, що емпатія постійно змінюється, розвивається і адаптується відповідно до ситуації і потреб іншої людини. Така динаміка є важливим аспектом, оскільки дозволяє людині адаптувати свої реакції до конкретних умов взаємодії [30].

Ці основні характеристики підкреслюють важливість емпатії не лише як здатності розуміти чи відчувати емоції іншої людини, але й як активного, динамічного процесу, який допомагає формувати здорові міжособистісні взаємини.

Теорія емпатії, розвинута К. Роджерсом та його послідовниками, підкреслює важливість емпатії як провідного елементу в міжособистісному спілкуванні. Цей підхід акцентує на здатності не лише розуміти внутрішній світ іншої людини, але й виражати це розуміння так, щоб партнер спілкування відчував, що його бачать, чують та розуміють. Це є основою для ефективної комунікації та співпереживання, що, в свою чергу, сприяє глибшому і більш осмисленому спілкуванню [3].

С. Деніш і Н. Каган, які вказують на здатність спостерігати і описувати внутрішній світ іншої людини словами, які вона розуміє, підкреслюють важливість не лише сприйняття емоцій іншої людини, але й правильного їх вираження в комунікації. Це створює можливість для активного співпереживання, де важливо не тільки переживати емоції іншої людини, але й чітко передавати це переживання в формі, що буде зрозумілою для співрозмовника [51].

Т. Киф, в свою чергу, акцентує на важливості передачі емоцій у вербальних та невербальних формах, що є необхідною умовою для того, щоб процес емпатії справді відбувався. Без цього комунікативного компонента емпатія не може бути повноцінною [7].

Всі ці ідеї свідчать про те, що емпатія – це не просто пасивне відчуття емоцій іншої людини, але активний процес, який включає в себе передачу і вираження цього розуміння в такий спосіб, щоб партнер спілкування відчув справжнє співпереживання.

Вищезазначені аспекти допомагають чітко визначити межі і «зону невизначеності» щодо поняття емпатії, виділяючи її серед інших когнітивно-емоційних процесів, таких як ідентифікація чи співчуття. Ці характеристики роблять емпатію особливо важливою для професійної діяльності, зокрема у педагогічному, медичному та психологічному контекстах, де взаєморозуміння і співпереживання є основою ефективної роботи.

О. Орлов та М. Хазанова заперечують розгляд «акту співпереживання» як простого міжособистісного процесу, де реакція об'єкта емпатії виступає як відповіді на акт співпереживання. Вони визначають емпатію як більш складний і багатогранний процес, який включає безцінну здатність однієї людини повноцінно співпереживати з реальним і правдивим досвідом іншої особи. При цьому, на їхню думку, важливо, щоб процес емпатії відбувався без втручання в переживання іншої людини, без активного сприяння чи зміни її досвіду. Такий підхід підкреслює, що співпереживання має бути свідомим і глибоким розумінням внутрішнього стану іншого без нав'язування своєї точки зору або емоційного впливу [10].

Особливе значення для теорії та практики дослідження емпатії має виокремлення численних факторів, що можуть впливати на здатність особистості до емпатії. Серед них важливими є: ступінь знайомства з об'єктом емпатії, частота й інтенсивність спілкування з ним, емоційне збудження, що виникає під час сприйняття емоційного стану іншої людини, а також попередній досвід і типологічні групи, до яких належать учасники

взаємодії. Вибір відповідних каналів емпатії також є важливим елементом, оскільки емпатія може проявлятися як через вербальні, так і через невербальні форми спілкування, що, в свою чергу, визначає якість і ефективність цього процесу. Тому дослідження емпатії вимагає комплексного підходу, що враховує ці численні змінні, а також чутливість до індивідуальних особливостей і контексту взаємодії.

У теоретичному та методологічному контексті нашого дослідження вибір основних каналів емпатичного акту має важливе значення, оскільки ми розглядаємо емпатію як складну, фіксовану особистісну рису, яка здійснює регулятивні, комунікативні та стабільні функції. Стійкість цієї якості, на нашу думку, обумовлена тим, що можливості її розвитку у певної особи мають певні межі. Е. Ільїн вважає, що розвивати емпатію доцільно лише тоді, коли її початковий рівень не нижчий за середній [24].

У структурі емпатії ми виділяємо кілька основних каналів, через які реалізується цей процес:

1. Рациональний канал емпатії. Цей канал характеризується фокусом уваги, сприйняттям і думками суб'єкта, що виражає емпатію, які спрямовані на іншу людину, її ситуацію, проблеми і поведінку. Спонтанний інтерес до іншої особи сприяє подальшому емоційному та інтуїтивному відображенню її стану. В раціональному аспекті емпатії відсутня жорстка логіка чи спонукання до інтересу, натомість інша особа привертає увагу суб'єкта саме за рахунок її унікального буття.

2. Емоційний канал емпатії. Цей канал відображає здатність суб'єкта емоційно резонувати з іншими, відчувати їх переживання і брати участь у їхній ситуації. Емоційна чутливість стає засобом «входу» у енергетичне поле іншої людини, що дозволяє зрозуміти її внутрішній світ, прогнозувати поведінку та ефективно впливати на неї. Така емоційна участь є важливою для глибокого емоційного співпереживання і взаєморозуміння.

3. Інтуїтивний канал емпатії. Цей канал виявляється у здатності суб'єкта спостерігати за поведінкою інших людей та діяти навіть в умовах

обмеженої інформації про них, опираючись лише на інтуїтивне розуміння та досвід, що є у підсвідомості. Інтуїція дозволяє зібрати і узагальнити різноманітні відомості про партнера, що дозволяє глибше відчувати його потреби та переживання, навіть коли їх важко усвідомити на свідомому рівні [16].

Таким чином, кожен з цих каналів сприяє формуванню повноцінної емпатії, забезпечуючи ефективну взаємодію з іншими людьми на різних рівнях – раціональному, емоційному та інтуїтивному.

Психологи виділяють три основні рівні емпатії, кожен з яких має свої характерні риси та прояви:

1. Найнижчий рівень – це рівень, на якому люди мають «сліпоту» перед почуттями та думками інших. Така особа більше орієнтується на власну думку і інтереси, часто ігноруючи емоції оточуючих. Вони можуть бути переконані, що добре розуміють інших, але їхні висновки зазвичай є помилковими. Найголовніше – на цьому рівні людина не усвідомлює свої помилки, тому вони можуть тривати протягом всього життя. Такий рівень емпатії часто заважає належному спілкуванню та взаєморозумінню.

2. Епізодична сліпота – це рівень, на якому людина час від часу може бути неуважною до почуттів і поглядів інших. Вона може проявляти певну емпатію, але нерегулярно та на поверхневому рівні. Така епізодична сліпота виявляється в тому, що людина іноді «не помічає» переживання інших, особливо в напружених або швидких ситуаціях, де її власні думки та почуття беруть верх.

3. Найвищий рівень – це рівень, на якому людина володіє безперервним, глибоким і точним розумінням іншої особи. Вона здатна відчувати і відтворювати переживання іншої людини, допомагати їй усвідомити свої проблеми та приймати обґрунтовані рішення без нав'язування власних поглядів чи інтересів. Це рівень, на якому будуються взаємини на основі взаємної довіри та альтруїзму. Досягти цього рівня можна лише в тому випадку, якщо людина здатна відмовитись від свого «Я» і бути

готовою до глибокого співпереживання з іншими. Інтравертовані особистості, схильні до меланхолії, зазвичай здатні на найбільш глибоке відчуття емпатії через свою схильність до рефлексії та самоаналізу [8].

Ці рівні емпатії визначають, як людина взаємодіє з іншими, а також впливають на якість її соціальних і міжособистісних відносин.

Ми вважаємо, що соціальна емпатія відіграє важливу роль у процесі самореалізації молоді, зокрема серед студентів. Самореалізація особистості – це багатогранний процес, який включає в себе потребу, мету, форму і результат. У психології самореалізація розглядається як здатність особистості реалізувати свої потенціали, досягати внутрішнього задоволення від своїх досягнень та взаємодії з оточуючим світом.

Щодо самореалізації студентів, ми розглядаємо цей процес як активну взаємодію із соціокультурним середовищем, що дозволяє студентам розвивати навички міжкультурного спілкування, підвищувати соціальну активність, досягати професійного самовизначення, а також розвивати когнітивні, емоційні та комунікативні здібності. Саме через ці механізми молодь здатна більш ефективно адаптуватися до вимог сучасного суспільства, а також формувати себе як особистість [30].

Соціальна емпатія є однією з ключових складових когнітивної, емоційної та поведінкової сфер самореалізації студентів. Вона дозволяє глибше зрозуміти інших, інтегруватися в соціокультурне середовище, а також сприяє розвитку таких важливих якостей, як емоційна воля і комунікативна поведінка. Ось чому вивчення соціальної емпатії студентів є надзвичайно важливим та актуальним на сьогоднішній день, оскільки це дає можливість сприяти їх більш ефективній адаптації до соціальних реалій та допомагає в розвитку їхніх міжособистісних і професійних навичок.

1.4. Психологічні аспекти толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

Актуальність дослідження психологічних аспектів толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти обумовлена сучасними суспільними тенденціями, які вимагають підготовки не лише кваліфікованих спеціалістів, але й особистостей, здатних до ефективної взаємодії у багатокультурному та динамічному соціальному середовищі. В умовах глобалізації, зростаючої мобільності робочої сили та інтенсивного технологічного розвитку толерантність стає ключовою якістю, необхідною для успішної професійної діяльності та міжособистісної комунікації.

Психологічна толерантність – це здатність людини відкрито та з повагою ставитися до різноманітності думок, переконань і життєвих позицій інших людей. Вона є важливою складовою емоційного інтелекту, яка дозволяє будувати гармонійні стосунки, зменшувати рівень конфліктності та сприяти здоровій комунікації [27].

Толерантність не означає повної згоди з іншими точками зору, але передбачає готовність до їх сприйняття без упереджень, агресії чи негативних емоцій. Це вміння розглядати ситуацію з різних перспектив, визнавати право кожної людини на власні переконання та знаходити шляхи ефективної взаємодії.

До основних складових психологічної толерантності належать:

1. Приймати різні точки зору без агресії. Однією з головних ознак толерантної людини є здатність зберігати спокій та рівновагу при зіткненні з думками, що відрізняються від її власних. Це потребує:

- контролю над емоціями – вміння не дозволяти емоціям заважати логічному та раціональному аналізу ситуації;
- усвідомлення власних упереджень – розуміння того, що наші переконання формуються під впливом виховання, культури та життєвого досвіду, і вони не завжди є абсолютною істиною;
- готовності до відкритого спілкування – прийняття того, що в будь-якому питанні можуть бути різні підходи, а кожен має право на свою точку зору.

Людина з розвинутою психологічною толерантністю не реагує агресивно на суперечливі або навіть провокаційні думки. Вона може не погоджуватися з опонентом, але водночас поважати його право мати власний погляд.

2. Будувати конструктивний діалог. Конструктивний діалог – це обмін думками, що сприяє пошуку спільних рішень, розширенню кругозору та зміцненню взаєморозуміння. Він передбачає:

- активне слухання – здатність уважно сприймати співрозмовника, не перебиваючи та не намагаючись одразу заперечити його слова;
- раціональне аргументування – використання фактів, логіки та обґрунтованих пояснень замість емоційних реакцій або особистих нападок;
- дотримання принципів взаємоповаги – уникання приниження, насмішок або знецінення чужих поглядів.

Конструктивний діалог допомагає уникати непорозумінь та сприяє налагодженню довірчих відносин. Він є важливим не лише в особистому житті, а й у професійному середовищі, де необхідно взаємодіяти з людьми різних поглядів та життєвого досвіду.

3. Уникати конфліктів шляхом усвідомленого сприйняття інших поглядів. Конфлікти найчастіше виникають через небажання або нездатність розглядати ситуацію очима іншої людини. Толерантність допомагає запобігати конфронтаціям, оскільки вона передбачає:

- емпатію – вміння розуміти почуття та мотивацію інших людей;
- гнучкість мислення – готовність змінювати або коригувати свою думку, якщо нова інформація виявиться більш обґрунтованою;
- саморефлексію – здатність аналізувати свої реакції, усвідомлювати власні емоції та регулювати їх.

Коли людина усвідомлює, що інші можуть мати різні життєві обставини, культурні особливості та цінності, їй стає легше не сприймати розбіжності як загрозу чи образу. Це сприяє збереженню спокійної атмосфери навіть у ситуаціях, коли сторони мають протилежні погляди.

4. Адекватно реагувати на критику та відмінності у переконаннях. Одна з важливих ознак психологічної зрілості – це здатність сприймати критику як джерело розвитку, а не як особистий напад. Людина, яка адекватно реагує на відмінності у переконаннях, вміє:

- відокремлювати особистість від її поглядів – розуміти, що людина має право на свою думку, навіть якщо вона відрізняється від загальноприйнятої або незручна для співрозмовника;
- аналізувати конструктивну критику – бачити в зауваженнях можливість покращити свої дії чи думки, а не сприймати їх як напад;
- зберігати самоповагу – не дозволяти зовнішнім оцінкам руйнувати власну впевненість у собі, водночас залишаючись відкритим до розвитку [27; 32].

Толерантна людина не боїться обговорювати складні теми та не сприймає відмінності у переконаннях як виклик. Вона готова шукати компроміси, розширювати власний світогляд і спокійно реагувати на різноманітність поглядів.

Розвиток психологічної толерантності є необхідним у сучасному суспільстві, де люди взаємодіють із представниками різних культур, традицій і переконань. Вона допомагає формувати доброзичливе середовище, сприяє ефективній комунікації та запобігає конфліктам.

Щоб підвищити рівень толерантності, важливо працювати над емоційним інтелектом, розвивати навички активного слухання, навчитися управляти власними емоціями та бути відкритим до різних точок зору. Це дозволить не лише покращити міжособистісні відносини, а й сприятиме особистісному зростанню та самореалізації [37].

Формування толерантності серед студентів професійно-технічних закладів освіти є складним і багатограним процесом, що залежить від різних внутрішніх та зовнішніх факторів. Толерантність не є вродженою якістю, а формується під впливом середовища, особистісного розвитку, освітніх практик та майбутньої професійної діяльності.

До основних чинників, що визначають рівень толерантності студентів, належать:

1. Особистісні характеристики. Індивідуальні особливості кожної людини відіграють вирішальну роль у її здатності бути толерантною. Важливими особистісними аспектами, що впливають на рівень толерантності, є:

– рівень емоційного інтелекту (EQ) – здатність розуміти, контролювати та висловлювати власні емоції, а також розпізнавати почуття інших людей. Люди з високим рівнем емоційного інтелекту зазвичай більш терпимі, уважні та чутливі до потреб і переживань інших;

– комунікативні здібності – вміння ефективно спілкуватися, формулювати свої думки та вислуховувати інших. Розвинені навички комунікації допомагають уникати конфліктів, знаходити компроміси та будувати гармонійні взаємини;

– ступінь самоконтролю – здатність контролювати свої реакції та емоції, уникати агресивних або імпульсивних проявів у ситуаціях, що викликають розбіжності у поглядах. Самоконтроль є основою конструктивного діалогу та взаємоповаги;

– гнучкість мислення – відкритість до нових ідей, здатність приймати різні точки зору та переглядати власні переконання на основі об'єктивних фактів.

2. Соціальне середовище. Оточення, у якому зростає та навчається студент, суттєво впливає на його сприйняття інших людей та рівень толерантності. Основними соціальними факторами є:

– вплив сім'ї – цінності, що закладаються у родині, формують ставлення до різноманітності, відмінностей у думках і стилях життя. Якщо дитину виховують у дусі поваги до інших, вона з більшою ймовірністю буде толерантною у дорослому віці;

– педагоги та наставники – викладачі та куратори відіграють ключову роль у вихованні толерантності через власний приклад, навчальні практики та взаємодію зі студентами. Їхнє ставлення до різних точок зору та культура комунікації можуть суттєво вплинути на поведінку учнів;

– група однолітків – товариші, з якими студент взаємодіє щодня, також впливають на його толерантність. Якщо у групі культивується повага до думок інших, взаємна підтримка та відсутність дискримінації, це сприяє розвитку відповідного ставлення у всіх членів колективу.

3. Освітній процес. Рівень толерантності студентів безпосередньо залежить від того, наскільки ця якість інтегрована у навчальні програми та виховний процес. Серед ефективних освітніх методів, що сприяють розвитку толерантності, можна виділити:

– тематичні тренінги та лекції – організація навчальних заходів, спрямованих на розвиток емоційного інтелекту, комунікативних навичок, розуміння культурного розмаїття та соціальної відповідальності;

– рольові ігри та моделювання ситуацій – створення сценаріїв, у яких студенти можуть відчувати себе на місці інших людей, допомагає розвинути емпатію та розуміння чужих проблем;

– дискусії та дебати – обговорення актуальних питань та морально-етичних дилем дозволяє студентам висловлювати свої думки, слухати альтернативні погляди та вчитися знаходити спільну мову;

– проєктна діяльність та групові завдання – робота в командах розвиває вміння співпрацювати, враховувати думки інших та знаходити компроміси.

4. Професійна специфіка. Толерантність є важливою навичкою для будь-якої професії, проте рівень її значущості може варіюватися залежно від сфери діяльності, а саме:

– сфера обслуговування (готельно-ресторанний бізнес, туризм, роздрібна торгівля, медицина тощо) – у цих професіях толерантність є критично важливою, оскільки працівники щодня взаємодіють з різними людьми, включаючи клієнтів, колег, керівництво. Вміння бути терпимим, спокійним та ввічливим у складних ситуаціях визначає рівень професіоналізму;

– технічні спеціальності (машинобудування, іт, електромеханіка

тощо) – хоча безпосередній контакт з клієнтами тут менш виражений, толерантність все ж необхідна для ефективної командної роботи, обговорення проєктів, прийняття рішень у робочих групах;

– освітня та соціальна сфери – професії, пов'язані з навчанням, психологією, соціальною роботою, потребують особливо високого рівня толерантності. Працівники цих сфер повинні бути готовими до роботи з людьми різного віку, культури, соціального статусу та життєвого досвіду [58].

Формування толерантності серед студентів професійно-технічних закладів освіти залежить від низки взаємопов'язаних чинників, включаючи особистісні характеристики, соціальне середовище, освітній процес та специфіку майбутньої професії.

Щоб сприяти розвитку цієї важливої якості, необхідно комплексно підходити до виховання толерантності: розвивати емоційний інтелект та комунікативні навички студентів, формувати в них навички конструктивного спілкування та взаємодії, створювати сприятливе соціальне середовище та впроваджувати ефективні освітні методи.

Толерантність є не лише показником особистісної зрілості, а й важливим фактором професійного успіху, оскільки допомагає уникати конфліктів, налагоджувати ефективну комунікацію та сприяти комфортному робочому середовищу

Розвиток толерантності є одним з ключових аспектів сучасної освіти, особливо у контексті професійної підготовки, де формуються не тільки професійні навички, але й особистісні якості, що мають важливе значення для успішної соціалізації в різноманітних середовищах [44].

Таким чином, розвиток толерантності у здобувачів професійної освіти є важливим завданням, що має значення не тільки для їх професійної успішності, але й для їх гармонійного розвитку як особистостей. Це сприяє формуванню стійкої внутрішньої здатності до сприйняття різноманіття, а також глибшого розуміння соціальних процесів у суспільстві, що є основою для ефективної

соціальної інтеграції та позитивних міжособистісних взаємодій.

Розвиток толерантності у здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є необхідною умовою їхньої успішної інтеграції у суспільство та професійну діяльність. Комплексний підхід, що поєднує психологічну, педагогічну та соціальну підтримку, дозволяє сформувати у майбутніх фахівців здатність до ефективної взаємодії в багатокультурному та різновіковому середовищі.

Висновки до першого розділу

Професійна толерантність є складним багатовимірним феноменом, що охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Вона є важливою характеристикою компетентного фахівця, що забезпечує ефективну професійну діяльність, гармонійні міжособистісні стосунки та сприяє створенню толерантного суспільства.

Формування професійної толерантності передбачає розвиток таких якостей, як відкритість до різних точок зору, емпатія, критичне мислення, саморегуляція емоцій та готовність до конструктивного діалогу. Вона також включає здатність до адаптації у швидкозмінних умовах професійної діяльності.

Важливу роль у розвитку професійної толерантності відіграють такі компоненти: когнітивний – знання про принципи толерантності, усвідомлення її значущості в професійній діяльності; мотиваційно-ціннісний – прийняття гуманістичних цінностей, орієнтація на ненасильство та повагу до прав інших людей; емоційно-вольовий – здатність до самоконтролю, стресостійкість, вміння управляти емоціями; поведінковий – практична реалізація толерантності у взаємодії з колегами, клієнтами та соціальним середовищем.

Професійна толерантність сприяє ефективному вирішенню конфліктів, допомагає долати упередження та стереотипи, формує атмосферу взаємоповаги та довіри в колективі. Вона дозволяє фахівцеві продуктивно співпрацювати з представниками різних соціальних, етнічних та культурних груп.

Подальші дослідження феномену професійної толерантності є актуальними, оскільки сучасні соціальні та професійні реалії вимагають нових підходів до її формування та розвитку. Важливими напрямками досліджень можуть бути визначення механізмів розвитку толерантності у різних професійних сферах, а також впровадження освітніх програм, спрямованих на її формування у майбутніх фахівців.

Дослідження психологічних аспектів толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти підтвердило її важливість у сучасному суспільстві, що характеризується високою мобільністю, культурним розмаїттям та зростаючими вимогами до ефективної міжособистісної комунікації. Толерантність є ключовою складовою емоційного інтелекту, що сприяє гармонійному спілкуванню, зниженню конфліктності та успішній професійній діяльності.

Основні результати дослідження свідчать про те, що психологічна толерантність передбачає:

- здатність приймати різні точки зору без агресії, що включає контроль над емоціями, усвідомлення власних упереджень і готовність до відкритого спілкування;
- вміння будувати конструктивний діалог, що базується на активному слуханні, раціональному аргументуванні та дотриманні принципів взаємоповаги;
- уникнення конфліктів завдяки емпатії, гнучкості мислення та саморефлексії, що сприяє взаєморозумінню та зниженню напруги в комунікації;
- адекватне реагування на критику та відмінності у переконаннях, що

включає відокремлення особистості від її поглядів, конструктивний аналіз критики та збереження самоповаги.

Формування толерантності у студентів професійно-технічних закладів освіти є динамічним процесом, що залежить від багатьох факторів, серед яких особистісні характеристики (рівень емоційного інтелекту, комунікативні здібності, самоконтроль, гнучкість мислення) та соціальне середовище (вплив сім'ї, навчального закладу та професійного оточення).

Розвиток психологічної толерантності можливий через активну роботу над емоційним інтелектом, формування навичок ефективного спілкування та управління власними емоціями. Це сприятиме не лише особистісному зростанню здобувачів освіти, а й підвищенню їхньої професійної компетентності та здатності адаптуватися до умов сучасного ринку праці.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

2.1. Організація та методи дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

Актуальність проведення дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти полягає в необхідності розуміння та розвитку ключових особистісних характеристик, які сприяють ефективній взаємодії в освітньому середовищі та підготовці фахівців, здатних адаптуватися до змінюваних соціальних і професійних умов.

Сучасне суспільство характеризується високим рівнем соціальної, культурної та етнічної різноманітності. У професійно-технічних навчальних закладах студенти часто мають різний соціальний та культурний досвід. Високий рівень толерантності серед здобувачів освіти дозволяє уникнути соціальних конфліктів, полегшує адаптацію до нових умов і сприяє створенню позитивної атмосфери для навчання.

Толерантність є важливою складовою частиною професійної компетентності. У багатьох професіях, таких як медицина, обслуговування, педагогіка, інженерія, комунікація з різними людьми є невід'ємною частиною щоденної роботи. Формування толерантності в студентів професійно-технічних навчальних закладів забезпечує кращу міжособистісну взаємодію в майбутньому робочому середовищі, що в свою чергу підвищує рівень їхньої ефективності [22].

Розуміння та вміння враховувати емоції інших людей, а також здатність до співпереживання є важливими складовими толерантності. Для молодих людей, які навчаються в закладах професійно-технічної освіти,

розвиток емоційної та соціальної компетентності через підвищення толерантності має особливу значущість. Це не тільки сприяє покращенню комунікаційних навичок, а й допомагає у збереженні психоемоційної рівноваги в стресових ситуаціях.

Високий рівень толерантності допомагає знизити рівень агресії та уникати конфліктних ситуацій, які можуть виникати через непорозуміння чи відсутність поваги до інших. Це є важливим аспектом, оскільки в групах навчання можуть виникати різні соціальні та міжособистісні напруження, які впливають на загальну атмосферу навчання.

Успішне навчання значною мірою залежить від здатності студентів до конструктивної взаємодії та розвитку міжособистісних стосунків. Психологічно стійкі, толерантні особистості здатні краще співпрацювати у групах, ефективніше засвоювати матеріал та демонструвати високий рівень мотивації до навчання [42].

Таким чином, дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є надзвичайно важливим для покращення освітнього процесу, зниження соціальних напружень та підготовки фахівців, які здатні до успішної роботи в багатокультурних і міжособистісних середовищах.

Емпіричне дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти проходило у три етапи, кожен з яких мав свою специфіку та мету.

Перший етап передбачав глибокий теоретичний аналіз проблеми, що досліджувалася. У ході цього етапу було здійснено вивчення та систематизацію наукових поглядів провідних фахівців у галузі психології, які займалися вивченням феномена толерантності. Особливу увагу було приділено визначенню основних концепцій, що стосуються толерантності, її складових, механізмів формування та чинників, які впливають на її розвиток у здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. Крім того, на даному етапі було підібрано та адаптовано відповідні психодіагностичні методики,

що спрямовані на виявлення рівня толерантності та її психологічних особливостей серед досліджуваних осіб.

Другий етап охоплював організаційно-методичну підготовку до проведення емпіричного дослідження. Зокрема, було розроблено та підготовлено необхідні матеріали, такі як інструкції, опитувальні бланки, анкети та інші допоміжні засоби, що використовувалися в ході емпіричної частини дослідження. Також було визначено вибірку учасників дослідження, забезпечено відповідні умови для проведення діагностичних процедур, а також передбачено методи обробки та аналізу отриманих результатів.

Третій етап полягав у безпосередньому проведенні емпіричного дослідження, зборі та обробці отриманих даних, а також аналізі результатів. Під час цього етапу здобувачі професійної (професійно-технічної) освіти проходили діагностичні процедури відповідно до розроблених методик. Зібрані дані були оброблені за допомогою методів кількісного та якісного аналізу, що дозволило встановити рівень толерантності учасників дослідження, виявити основні тенденції, закономірності та чинники, що впливають на її формування. Отримані результати стали основою для формулювання висновків та практичних рекомендацій щодо розвитку професійної толерантності у майбутніх фахівців.

Вибірка дослідження. У дослідженні взяли участь 128 студентів Державного професійно-технічного навчального закладу «Володарський професійний аграрний ліцей».

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань кваліфікаційної роботи було використано комплекс психодіагностичних методик:

1. Методика експрес-опитувальник «Індекс толерантності» – спрямована на визначення загального рівня толерантності особистості, а також її проявів у міжособистісних і соціальних взаємодіях [36].

2. Методика «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) – оцінює ставлення до соціальних норм, культурних відмінностей і

різних суспільних груп; виявляє рівень прийняття або відторгнення соціальних змін і нових явищ [23].

3. Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном) – використовується для оцінки рівня емпатії як емоційного компонента толерантності. Дозволяє визначити здатність особистості розуміти емоційний стан інших людей, співпереживати та встановлювати гармонійні міжособистісні стосунки [15] (таблиця 2.1).

Таблиця 2.1

Психодіагностичні методики для дослідження толерантності
здобувачів професійної освіти

Назва методики	Показники	Мета
Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» [36]	Загальний рівень толерантності особистості, прояви толерантності в міжособистісних і соціальних взаємодіях	Визначення загального рівня толерантності та її проявів у різних соціальних ситуаціях
Методика «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) [23]	Ставлення до соціальних норм, культурних відмінностей і різних суспільних груп; рівень прийняття або відторгнення соціальних змін і нових явищ	Оцінка ставлення до соціальних норм і культурних відмінностей, виявлення толерантності до соціальних змін
Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном) [15]	Рівень емпатії як емоційного компонента толерантності, здатність до розуміння емоційного стану інших людей, співпереживання, встановлення гармонійних міжособистісних стосунків	Оцінка здатності до емпатії та розуміння емоцій інших людей для покращення міжособистісних стосунків

Застосування зазначених методик дозволяє всебічно оцінити рівень толерантності здобувачів професійної освіти, виявити їхні схильності до адаптації в міжособистісних і соціальних взаємодіях, а також визначити здатність до емпатії та розуміння емоційного стану інших. Це дає можливість не тільки оцінити загальний психологічний стан студентів, але й розробити рекомендації щодо підвищення їхньої толерантності, що сприяє створенню гармонійного освітнього середовища та підготовці майбутніх фахівців, здатних до ефективної комунікації та співпраці в умовах соціальної і культурної різноманітності.

Проаналізуємо детально методики дослідження.

Методика експрес-опитувальника «Індекс толерантності» [36] використовується для оцінки рівня етнічної та соціальної толерантності, а також визначення толерантності як риси особистості та загального рівня толерантності. Ця методика складається з 22 тверджень, які респондент повинен співвіднести зі своїми переконаннями та оцінити свою згоду з ними за шістьма критеріями: «абсолютно не згодний», «не згодний», «скоріше не згодний», «скоріше згодний», «згодний» і «повністю згодний».

Кількісний аналіз здійснюється шляхом підрахунку загального результату без поділу на субшкали. Кожній відповіді на пряме твердження присвоюється бал від 1 до 6, де «абсолютно не згодний» відповідає 1 балу, а «повністю згодний» – 6 балам. Для зворотних тверджень бали нараховуються реверсно: «абсолютно не згодний» отримує 6 балів, а «повністю згодний» – 1 бал. Після цього всі бали підсумовуються.

Індивідуальна або групова оцінка рівня толерантності здійснюється на основі таких ступенів:

– 22-60 балів – низький рівень толерантності. Це свідчить про високу інтолерантність особистості та наявність у неї виражених інтолерантних установок стосовно навколишнього світу та інших людей;

– 61-99 балів – середній рівень толерантності. Такий результат вказує на комбінацію як толерантних, так і інтолерантних рис. Людина може проявляти толерантність у деяких ситуаціях, але в інших – інтолерантність;

– 100-132 бали – високий рівень толерантності. Особистості з такими результатами мають виражені риси толерантної особистості. Однак важливо зазначити, що результати, наближені до верхньої межі (більше 115 балів), можуть свідчити про зниження чітких меж толерантності, що пов'язано, наприклад, з психологічним інфантилізмом або схильністю до потурання чи байдужості. Крім того, респонденти з високим рівнем толерантності можуть демонструвати соціальну бажаність, особливо якщо вони мають уявлення про погляди дослідника та мету дослідження.

Методика «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) [23] використовується для оцінки ставлення особистості до соціальних норм, культурних відмінностей та різних соціальних груп. Ця методика дозволяє виявити рівень прийняття або відторгнення соціальних змін і нових явищ, а також визначити соціальну адаптацію особистості в умовах соціального різноманіття.

Методика складається з ряду тверджень, які респондент повинен оцінити за шкалою: від «повністю не згодний» до «повністю згодний». Кожне твердження відображає певний аспект соціальної толерантності, зокрема ставлення до етнічних, релігійних, культурних і соціальних різниць, а також готовність особистості приймати нові соціальні реалії.

Для аналізу результатів проводиться підрахунок балів, де кожна відповідь має певне числове значення. Після підсумовування балів визначається рівень соціальної толерантності респондента за шкалою:

- низький рівень – характеризується високою інтолерантністю до соціальних змін і відмінностей, що вказує на обмежене сприйняття соціального різноманіття;

- середній рівень – респонденти демонструють змішане ставлення до соціальних змін: в одних ситуаціях вони проявляють толерантність, в інших – відторгнення;

- високий рівень – вказує на виражену толерантність і відкритість до нових соціальних явищ, готовність до адаптації в багатокультурному та соціальному середовищі.

Ця методика є корисною для вивчення соціальних установок індивідів, їхніх готовностей до інтеграції у різноманітні соціальні групи, а також для прогнозування їхньої поведінки в умовах соціальних змін.

Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном) [15] спрямована на оцінку рівня емпатії, яка є важливим компонентом толерантності. Емпатія визначається як здатність людини розуміти емоційний стан іншої особи, співпереживати з нею та

адекватно реагувати на її переживання.

Опитувальник складається з кількох десятків тверджень, які респондент має оцінити на шкалі, що варіюється від «повністю не згоден» до «повністю згоден». Це дозволяє визначити, як сильно у людини розвинене вміння відчувати емоційний стан інших і на яку міру уваги вона приділяє почуттям та переживанням оточуючих.

Результати опитування дозволяють класифікувати респондента за кількома категоріями:

- низька емпатія – респонденти з таким результатом мають обмежену здатність до співпереживання і рідко виявляють інтерес до емоційного стану інших людей;
- середній рівень емпатії – люди, що мають середній рівень емпатії, можуть розуміти почуття оточуючих, але не завжди проявляють їх у своїй поведінці;
- високий рівень емпатії – особи з високим рівнем емпатії здатні глибоко розуміти і співпереживати з іншими, адекватно реагуючи на їхні емоції та потреби.

Ця методика є цінним інструментом для дослідження соціальних та психологічних аспектів взаємодії в колективах, допомагає оцінити готовність людини до побудови гармонійних міжособистісних стосунків і здатність до адаптації в різноманітних соціальних середовищах.

2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

Аналіз психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є важливим аспектом сучасного освітнього процесу. У світі, який характеризується глобалізацією та культурним різноманіттям, толерантність стає необхідною якістю

особистості для ефективної взаємодії в соціумі. Особливо важливо це для студентів професійно-технічних закладів, де молодь готується до активної трудової діяльності, що передбачає взаємодію з різними соціальними групами, культурами та національностями.

В умовах професійної освіти студенти не лише здобувають професійні навички, але й формують свої соціально-психологічні якості, зокрема толерантність. Ця риса є важливою для гармонійного функціонування в колективі, для ефективної комунікації з людьми різних поглядів і культур, а також для здатності до адаптації в динамічному соціальному середовищі.

Метою проведеного дослідження є виявлення рівня толерантності у студентів професійно-технічних навчальних закладів, аналіз особливостей її прояву в різних соціальних контекстах та визначення можливих напрямків розвитку цієї якості.

Цей аналіз дозволяє не лише отримати інформацію про рівень толерантності серед студентів, але й створити умови для розвитку соціально-психологічних якостей молоді, що є необхідними для успішної професійної діяльності та взаємодії в сучасному суспільстві.

На основі використання методики «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» було проаналізовано толерантність студентів в різних аспектах міжособистісних і соціальних взаємодій. Підсумкові результати були розподілені за трьома рівнями толерантності:

- 10,0% респондентів продемонстрували низький рівень толерантності. Це означає, що ці студенти мають схильність до інтолерантних установок і виражену неприязнь до соціальних, культурних або етнічних відмінностей. Вони також виявляють труднощі в спілкуванні з людьми, які мають інші погляди або переконання. Такий результат свідчить про потребу в роботі з розвитком толерантності та відкритості до різноманітності;

- 65,0% респондентів мають середній рівень толерантності. Це найпоширеніша група серед опитуваних, де респонденти продемонстрували

змішану поведінку, яка включає як толерантні, так і інтолерантні риси. Вони здатні проявляти толерантність в більшості ситуацій, але в певних випадках можуть демонструвати упереджене ставлення до людей, що відрізняються від них за соціальними, культурними чи іншими ознаками. Це вказує на необхідність подальшого розвитку соціальної відкритості та розширення меж толерантності в різних ситуаціях;

– 25,0% респондентів показали високий рівень толерантності. Ця група виявилася найбільш відкритою до різних соціальних груп і культурних відмінностей, з високим рівнем прийняття соціальних змін та відсутністю упереджень щодо інших. Респонденти з високим рівнем толерантності мають розвинену здатність до співпереживання і ефективної комунікації з людьми з різними поглядами і переконаннями. Такий рівень є показником гармонійної інтеграції в суспільство та здатності до конструктивної взаємодії (рис. 2.1).

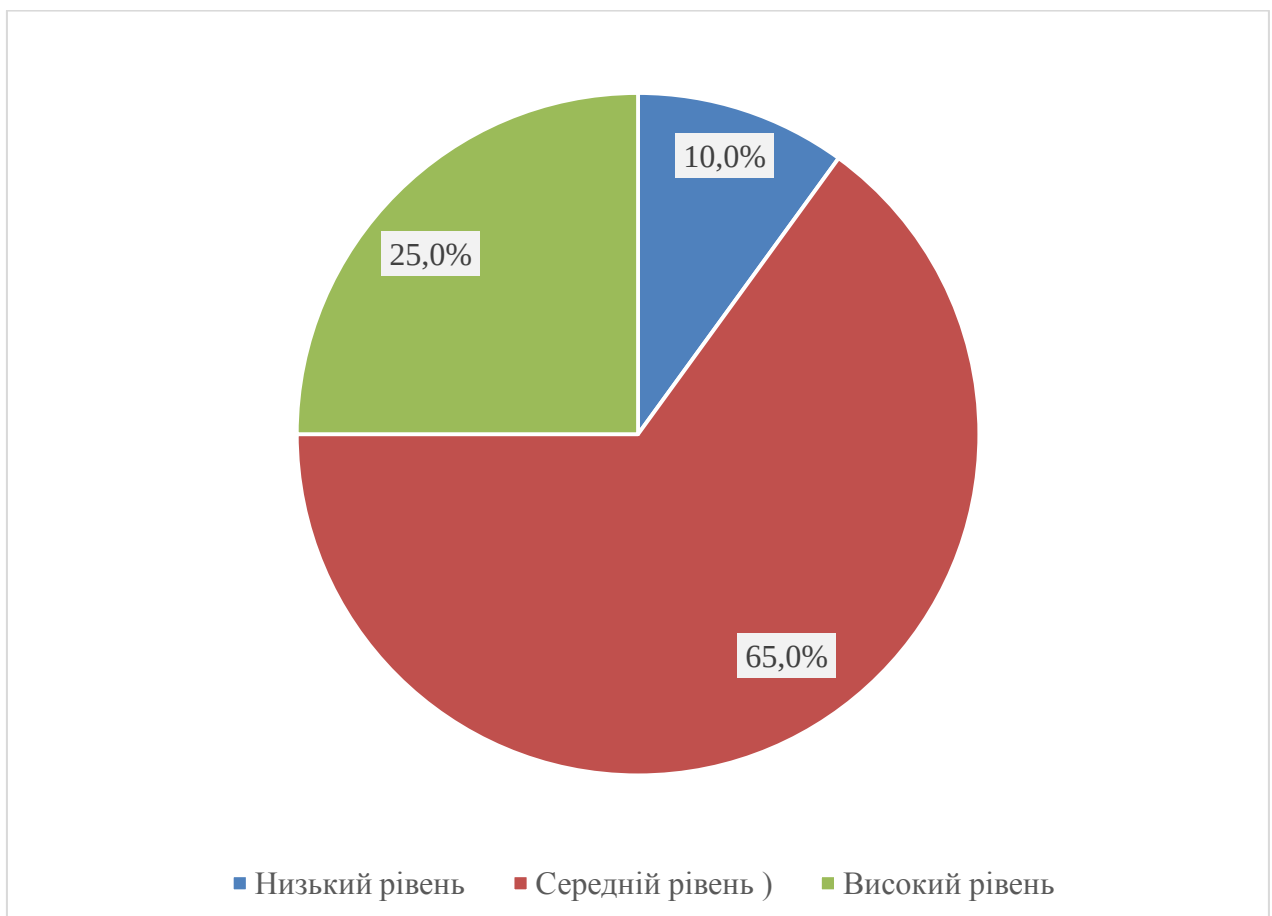

Рис. 2.1. Результати дослідження на основі використання методики «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»
(у % від загальної кількості опитуваних)

На основі статистичної обробки даних було встановлено: низький рівень – 10,0% (n=20) студентів схильні до упередженого мислення, виявляють інтолерантність у міжособистісних відносинах; середній рівень – 65,0% (n=130) демонструють амбівалентні риси – можуть бути як толерантними, так і проявляти певну соціальну відчуженість; високий рівень – 25,0% (n=50) студентів відкриті до різних культурних та соціальних груп, мають високу адаптивність.

Середнє арифметичне значення індексу толерантності (розраховане умовно на шкалі 1–3): 2,15, що свідчить про загальну тенденцію до середнього рівня толерантності з потенціалом до зростання.

Результати дослідження показують, що більшість студентів мають середній рівень толерантності, що свідчить про певні бар'єри та упередження в їхньому сприйнятті різних соціальних груп і ситуацій. Однак також є значна частина студентів, яка продемонструвала високу толерантність, що є позитивним показником розвитку соціальної відкритості серед молоді. Водночас, група з низьким рівнем толерантності потребує додаткової уваги та роботи для формування більш гнучкого і відкритого ставлення до різноманіття.

Результати дослідження рівня соціальної толерантності серед студентів за методикою «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) показали різноманітні результати щодо соціальної адаптації та толерантності учасників дослідження.

12,5% опитаних студентів виявили низький рівень соціальної толерантності. Дана категорія респондентів мають схильність до інтолерантних переконань та труднощі в адаптації до соціальних змін. Вони, як правило, негативно ставляться до культурних відмінностей і можуть мати певну нетерпимість до інших соціальних груп. Такий рівень толерантності потребує уваги і розвитку через додаткові тренінги та програми для поліпшення міжособистісних навичок.

Найбільша група студентів, що складає 55,0%, продемонструвала середній рівень соціальної толерантності. Це означає, що вони мають комбінацію як толерантних, так і інтолерантних установок. Такі студенти здатні бути відкритими до співпраці, але в деяких ситуаціях можуть проявляти нетерпимість або незадоволення щодо певних груп осіб або соціальних явищ. Цей рівень толерантності свідчить про потенціал для подальшого розвитку, зокрема через участь у тренінгах або соціальних програмах, що допомагають формувати більш відкриту і прийнятну поведінку.

Завершують дослідження студенти з високим рівнем соціальної толерантності. Це 32,5% опитаних, які виявляють позитивне ставлення до різноманіття соціальних груп і культурних відмінностей. Вони готові адаптуватися до змін у соціальному середовищі, взаємодіяти з людьми незалежно від їхніх відмінностей, що свідчить про високий рівень розвитку міжособистісних навичок і соціальної відкритості (рис. 2.2).

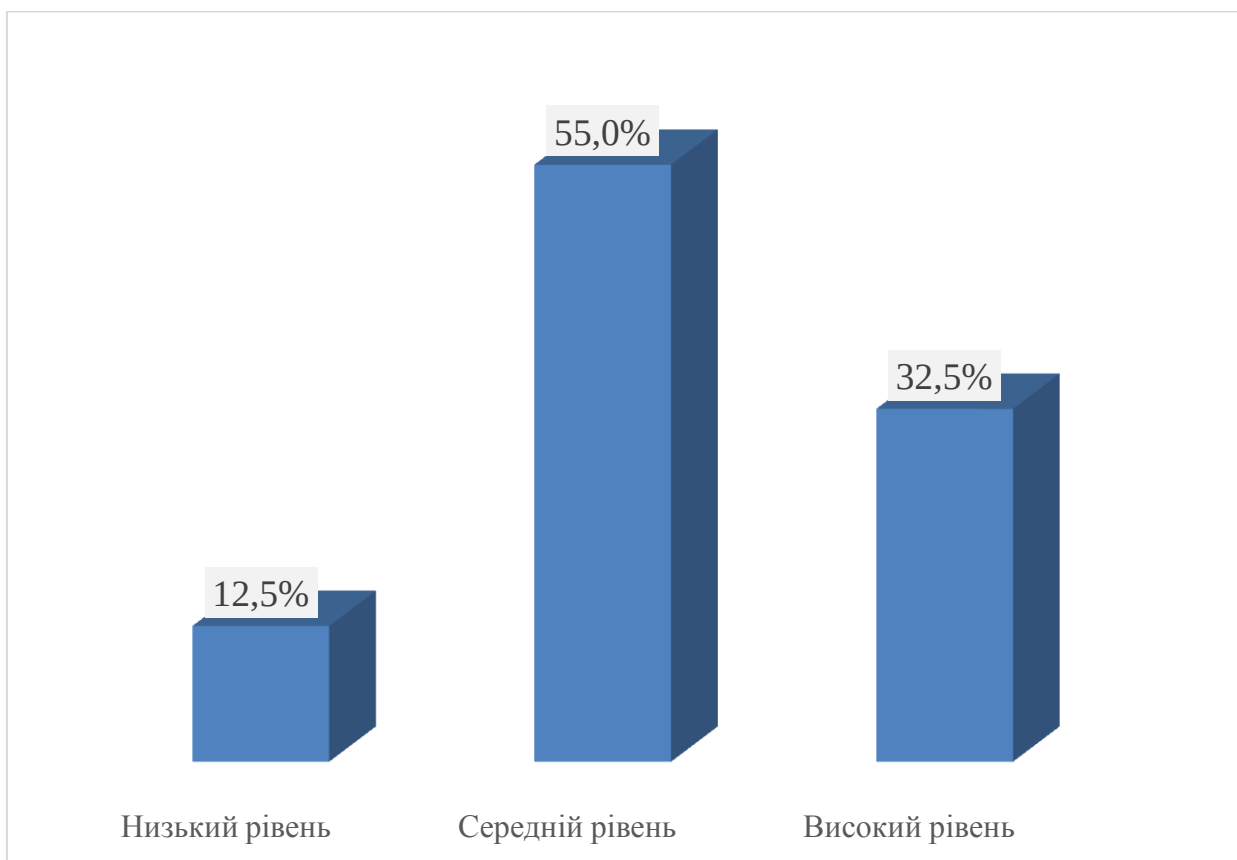

Рис. 2.2. Результати дослідження на основі використання «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко)

(у % від загальної кількості опитуваних)

На основі статистично обробки даних встановлено: низький рівень – 12,5% (n=25) характеризуються соціальною замкненістю, негативною реакцією на відмінності; середній рівень – 55,0% (n=110) мають часткову відкритість до соціального розмаїття, але залишаються схильними до упереджень у складних ситуаціях; високий рівень – 32,5% (n=65): володіють розвиненими соціальними навичками, відкриті до змін і інтеграції.

Середнє значення рівня соціальної толерантності: 2,20 – домінує середній рівень, але із позитивною динамікою до вищого.

Таким чином, результати дослідження показали, що більшість студентів (55,0%) мають середній рівень соціальної толерантності, а значна частина (32,5%) демонструє високий рівень толерантності. Однак є й частина студентів (12,5%), які мають низький рівень соціальної толерантності, що вказує на необхідність додаткової роботи щодо розвитку їхніх соціальних навичок і формування більш відкритого ставлення до різноманітних соціальних груп.

Таким чином, у сучасному контексті, де глобалізація і соціальна інтеграція є важливими аспектами суспільного розвитку, необхідно приділяти увагу формуванню та розвитку толерантності серед студентської молоді. Для цього важливими є участь у тренінгах, програмах розвитку соціальних навичок та підвищення рівня відкритості до різноманіття культур і соціальних груп.

Проаналізуємо тримані результати дослідження здібності до емпатії серед студентів за методикою «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном).

Під час проведеного дослідження, спрямованого на оцінку рівня емпатії серед студентів, результати розподілились наступним чином:

– низький рівень емпатії – 15,0% студентів. Студенти даної категорії мають обмежену здатність розуміти та співпереживати з емоціями інших

людей. Вони частіше зосереджені на власних переживаннях і не завжди звертають увагу на почуття оточуючих. Це може свідчити про потребу в розвитку емоційної чутливості та міжособистісних навичок;

– середній рівень емпатії – 60,0% студентів. Більшість респондентів продемонструвала середній рівень емпатії, що означає здатність час від часу розуміти емоції інших, але інколи їм важко повністю співпереживати або виявляти глибоку емоційну підтримку. Такий рівень емпатії свідчить про потенціал для подальшого розвитку та вдосконалення цієї якості через тренінги з емоційного інтелекту та практики взаємодії в колективі;

– високий рівень емпатії – 25,0% студентів. Студенти цієї групи виявляють високий рівень емпатії, що дозволяє їм ефективно розуміти та співпереживати з емоціями оточуючих, а також налаштовувати гармонійні міжособистісні стосунки. Вони активно підтримують інших і здатні встановлювати глибокі емоційні зв'язки, що робить їх більш відкритими та ефективними в соціальних ситуаціях (рис. 2.3).

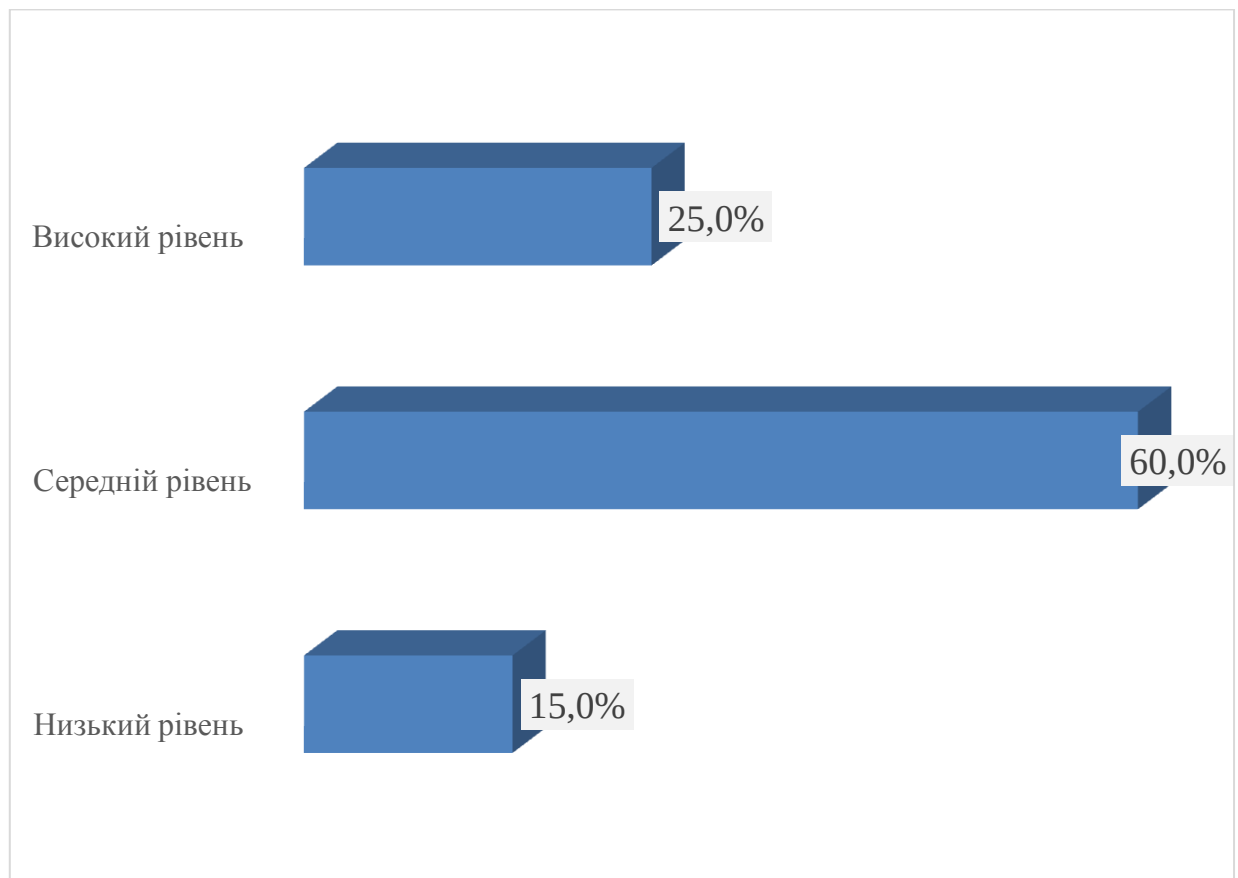

Рис. 2.3. Результати дослідження на основі використання «Опитувальник для

діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)
(у % від загальної кількості опитуваних)

На основі статистично обробки даних встановлено: низький рівень – 15,0% (n=30) мають труднощі в емоційному розумінні інших, потребують розвитку емоційної чутливості; середній рівень – 60,0% (n=120): виявляють базові навички співпереживання, але іноді мають складнощі з глибокою емоційною підтримкою; високий рівень – 25,0% (n=50) здатні до глибокого співпереживання, активно підтримують інших, мають високу емоційну інтелігентність.

Середній рівень емпатії за шкалою 2,10, що відображає помірний рівень розвитку емпатії серед респондентів.

Отже, дослідження показало, що більшість студентів (60,0%) мають середній рівень емпатії, що свідчить про наявність певної здатності до співпереживання та розуміння емоцій інших людей, але все ж існують моменти, коли їм важко повністю проявити емоційну підтримку. 25,0% студентів продемонстрували високий рівень емпатії, що є позитивним результатом, оскільки це говорить про здатність до глибокого емоційного розуміння і ефективної взаємодії з іншими. Низький рівень емпатії в 15,0% студентів вказує на необхідність проведення додаткових заходів, спрямованих на розвиток емоційної чутливості та комунікативних навичок серед цих студентів. Це може включати тренінги з емоційного інтелекту або практики активного слухання та співпереживання.

Таким чином, на основі проведеного дослідження психологічних особливостей толерантності серед студентів, отримані за допомогою трьох методик, можна зробити такі висновки:

– більшість студентів демонструють середній рівень толерантності, що свідчить про готовність до адаптації в різноманітних соціальних умовах, але також вказує на наявність деякої схильності до нетерпимості у специфічних ситуаціях. Це означає, що студенти здатні відкрито ставитися

до інших, проте ще не мають глибоких переконань щодо соціальної різноманітності та готовності до змін. Залишаються необхідними програми, спрямовані на розвиток більш глибокого розуміння соціальних відмінностей і формування міжособистісних навичок;

– більшість студентів виявляють середній рівень емпатії, що вказує на здатність до співпереживання, але на деякі труднощі в емоційному розумінні та підтримці інших у складних ситуаціях. Це означає, що для більшості студентів важливо поглибити свою емоційну чутливість і вміння встановлювати глибші емоційні зв'язки з іншими. Водночас деякі студенти демонструють високий рівень емпатії, що дає їм змогу формувати гармонійні стосунки і ефективно працювати в колективі;

– загалом результати дослідження показують, що більшість студентів мають потенціал для розвитку важливих соціальних та міжособистісних навичок, таких як толерантність і емпатія. Однак існує потреба в додаткових тренінгах та програмах, спрямованих на покращення цих якостей, особливо для тих, хто виявляє низький рівень толерантності або емпатії. У сучасному суспільстві, де все більше уваги приділяється інклюзивності, міжкультурній комунікації та соціальній адаптації, розвиток таких якостей є необхідним для забезпечення успішної професійної та особистісної реалізації студентів.

Ці результати підкреслюють важливість формування у студентів відкритості до інших культур, здатності співпереживати та ефективно взаємодіяти в різноманітних соціальних контекстах.

Висновки до другого розділу

Загальні висновки дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти вказують на важливість формування толерантності серед студентів для забезпечення ефективної взаємодії в навчальному та професійному

середовищі. В умовах соціальної, культурної та етнічної різноманітності, високий рівень толерантності сприяє адаптації до змінюваних умов та знижує соціальні конфлікти.

Дослідження показало, що толерантність є важливою складовою частиною професійної компетентності, оскільки вона дозволяє студентам краще взаємодіяти з різними соціальними групами та сприяє розвитку емпатії і розуміння емоцій інших людей. Це особливо важливо для майбутніх фахівців, які працюватимуть у професіях, що передбачають інтенсивну комунікацію, таких як медицина, обслуговування, педагогіка та інженерія.

У рамках дослідження були застосовані різноманітні психодіагностичні методики для оцінки рівня толерантності, таких як «Індекс толерантності», «Дослідження рівня соціальної толерантності» та опитувальник для діагностики емпатії. Результати показали, що більшість студентів мають середній рівень толерантності, що вказує на певну комбінацію толерантних та інтолерантних рис. Це вказує на необхідність подальшої роботи над розвитком толерантності в освітньому процесі через відповідні тренінги та програми.

Отже, розвиток толерантності серед здобувачів професійної освіти має ключове значення для зниження соціальних напружень, покращення міжособистісних стосунків та підготовки фахівців, здатних успішно адаптуватися в багатокультурних середовищах.

РОЗДІЛ 3

ТЕХНОЛОГІЯ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ

3.1. Зміст та особливості реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

У сучасному світі толерантність є однією з ключових характеристик особистості, що сприяє гармонійній взаємодії людей у суспільстві, успішній професійній діяльності та особистісному розвитку. В умовах глобалізації, зростання соціокультурного розмаїття, впровадження новітніх технологій та інтенсивних соціальних змін питання формування толерантності набуває особливої значущості, зокрема у сфері професійної (професійно-технічної) освіти.

Здобувачі професійної освіти є майбутніми фахівцями, які працюватимуть у різних галузях виробництва, сервісу та бізнесу. Їхня професійна діяльність передбачає взаємодію з людьми різного віку, культури, національності, соціального статусу, що вимагає високого рівня комунікативної компетентності, емпатії та здатності працювати в команді. Саме тому формування толерантності як соціальної компетентності є необхідною умовою ефективної професійної підготовки та успішної адаптації на ринку праці [25].

Зростання рівня агресії, конфліктності, стереотипного мислення серед молоді, низький рівень культури спілкування та недостатній розвиток навичок мирного врегулювання суперечок є серйозними викликами для сучасної системи освіти. Важливим завданням професійної освіти є не лише передача знань та формування професійних навичок, а й виховання у здобувачів стійких моральних та етичних цінностей, що ґрунтуються на принципах толерантності, взаємоповаги, справедливості та відповідальності.

Толерантність сприяє формуванню позитивного мікроклімату в

навчальних закладах, знижує рівень міжособистісних та міжгрупових конфліктів, формує вміння ефективно вирішувати проблеми у професійній діяльності. Вона також є важливою умовою соціальної інтеграції та самореалізації особистості в сучасному суспільстві [18].

Таким чином, актуальність розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти зумовлена необхідністю формування особистостей, здатних ефективно взаємодіяти в полікультурному середовищі, конструктивно вирішувати конфлікти, працювати в команді та дотримуватися етичних принципів у професійній діяльності. Це є запорукою соціальної стабільності, розвитку культури міжособистісного спілкування та підвищення рівня професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Розвиток толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти може здійснюватися за допомогою спеціальної психолого-педагогічної технології, яка включає три основні компоненти: інформаційний, діагностичний та корекційно-розвивальний.

Інформаційний компонент спрямований на формування у здобувачів освіти знань про толерантність, її значення для особистісного розвитку, професійної діяльності та соціальної взаємодії. Його особливості:

- використання лекцій, бесід, інтерактивних занять для ознайомлення з поняттям толерантності, видами толерантної поведінки, етичними нормами спілкування;
- ознайомлення з правовими та етичними аспектами толерантності, міжнародними та національними нормативними документами;
- використання інтерактивних методів навчання (дискусії, кейс-методи, рольові ігри) для усвідомлення важливості толерантності у міжособистісних відносинах;
- впровадження цифрових ресурсів (відеоматеріалів, онлайн-курсів, тестових платформ) для підвищення рівня знань здобувачів освіти.

Діагностичний компонент спрямований на оцінку рівня

сформованості толерантності у здобувачів освіти та виявлення проблемних аспектів. Особливості:

- використання психодіагностичних методик (анкетування, тестування, методи самооцінки, експертні оцінки викладачів та психологів) для визначення рівня толерантності;
- спостереження за поведінкою здобувачів освіти в освітньому процесі для аналізу їхньої здатності до співпраці, емпатії та вирішення конфліктів;
- аналіз конфліктних ситуацій та соціально-психологічного клімату у навчальних групах.
- проведення рефлексивних сесій та обговорень, під час яких здобувачі можуть аналізувати власний рівень толерантності та зони розвитку.

Корекційно-розвивальний компонент спрямований на подолання виявлених проблем та розвиток толерантної поведінки через спеціальні методики та вправи. Його особливості:

- групові тренінги та психологічні вправи для розвитку навичок ефективної комунікації, активного слухання, емпатії, конструктивного вирішення конфліктів;
- використання методів емоційної саморегуляції, технік ненасильницького спілкування та управління емоціями;
- розвиток критичного мислення та рефлексії через аналіз ситуацій, пов'язаних з толерантністю та дискримінацією;
- застосування моделювання соціальних ситуацій, де учні відпрацьовують толерантну поведінку у реальних професійних і життєвих ситуаціях;
- індивідуальне психологічне консультування для тих здобувачів освіти, у яких виявлено проблеми з толерантністю або міжособистісними відносинами.

Комплексний підхід до формування толерантності через інформаційний, діагностичний та корекційно-розвивальний компоненти

дозволяє не лише підвищити рівень обізнаності здобувачів освіти, а й розвинути необхідні навички та коригувати їхню поведінку. Така технологія сприяє створенню сприятливого освітнього середовища та вихованню конкурентоспроможних фахівців, здатних ефективно працювати у соціально різноманітному суспільстві.

Метою технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є формування у молоді стійких морально-етичних цінностей, соціальної компетентності та готовності до конструктивної взаємодії в різноманітному соціальному та професійному середовищі.

Основні завдання технології:

1. Розвиток усвідомлення толерантності як важливого чинника професійної діяльності та міжособистісної взаємодії.
2. Формування комунікативних навичок, що сприяють ефективному спілкуванню, вирішенню конфліктів та взаєморозумінню.
3. Виховання поваги до різноманітності – культурної, етнічної, соціальної, релігійної, гендерної тощо.
4. Створення сприятливого мікроклімату в освітньому середовищі, що сприяє продуктивній взаємодії та розвитку емоційного інтелекту.
5. Розвиток критичного мислення та здатності аналізувати власні стереотипи, упередження та установки.
6. Вироблення навичок мирного розв'язання конфліктів та ненасильницької комунікації.
7. Підготовка здобувачів освіти до професійної діяльності у багатокультурному суспільстві та роботі в колективі.

Очікувані результати:

- підвищення рівня толерантності та соціальної відповідальності серед здобувачів освіти;
- покращення міжособистісних відносин в освітньому середовищі;
- зниження рівня конфліктності та агресії у професійних навчальних

зкладах;

- підвищення рівня професійної культури та етики майбутніх фахівців.

Така технологія дозволяє не лише підготувати конкурентоспроможних фахівців, а й сприяти їхній соціалізації та особистісному зростанню.

У межах формувального експерименту нами було розроблено комплекс матеріалів для забезпечення технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти.

Матеріали для розроблення технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти було підібрано та узагальнено на основі використання науково-методичної літератури з проблеми дослідження [3; 6; 11; 12; 13; 14; 18; 19; 21; 25; 31; 35; 53; 54; 56].

3.1.1. Інтерактивне заняття для здобувачів освіти «Толерантність як основа ефективного спілкування»

Мета заняття: ознайомити студентів із поняттям толерантності, її видами та значенням у сучасному суспільстві; сформувані у студентів усвідомлення важливості толерантної поведінки у професійному та особистісному житті; розвинути навички ефективного спілкування на основі толерантності, взаємоповаги та емпатії; виявити рівень сформованості толерантності у студентів через інтерактивні вправи та аналіз життєвих ситуацій.

Очікувані результати заняття:

- студенти усвідомлять значення толерантності в особистому та професійному житті;
- розвинути навички толерантного спілкування та конструктивного вирішення конфліктів;

- навчатися розпізнавати толерантну та нетолерантну поведінку в різних ситуаціях;
- почнуть застосовувати отримані знання у своєму повсякденному житті та майбутній професійній діяльності.

Хід заняття

Вступна частина.

1. Привітання та мотивація. Викладач вітає студентів і пропонує їм задуматися над питанням: «Що для вас означає слово «толерантність»? Чи вважаєте ви себе толерантною людиною?»

2. Демонстрація короткого відеоролика або цитати про толерантність (наприклад, слів К.Аннана: «Толерантність – це мистецтво жити з іншими людьми та іншими ідеями»).

3. Мозковий штурм «Асоціації». Студенти на дошці або у цифровому форматі (наприклад, у Google Jamboard) записують слова, які у них асоціюються з толерантністю (доброзичливість, повага, рівність, емпатія тощо). Викладач узагальнює відповіді та плавно переходить до теоретичного блоку.

Основна частина.

4. Міні-лекція «Що таке толерантність?»

Визначення толерантності: її значення в суспільстві, професійній діяльності та особистому житті.

Розгляд основних видів толерантності: етнічна, релігійна, соціальна, гендерна, професійна, мовна.

Короткий аналіз етичних норм спілкування: правила конструктивного діалогу, активне слухання, повага до думки іншого, толерантне ставлення у конфліктах.

5. Інтерактивна вправа «Розпізнай толерантну поведінку»

Студенти розподіляються на малі групи та отримують картки з різними ситуаціями. Завдання: визначити, чи є поведінка в цій ситуації толерантною, аргументувати відповідь та запропонувати шляхи вирішення

проблеми.

Приклади ситуацій:

- колега висловлює негативні стереотипи щодо іншої культури;
- у групі є студент, якого ігнорують через його акцент;
- під час суперечки один із учасників підвищує голос і не слухає інших.

6. Рольова гра «Як бути толерантним?»

Студенти поділяються на групи, отримують ролі та розігрують діалогові ситуації (наприклад, конфлікт у навчальному середовищі, непорозуміння в міжкультурному спілкуванні, дискримінація).

Інші студенти аналізують, чи була комунікація толерантною та які аспекти можна покращити.

Підсумкове обговорення: які елементи ефективного толерантного спілкування найважливіші.

Заключна частина.

7. Тест-рефлексія «Наскільки я толерантний?»

Коротке тестування (запитання на саморефлексію: чи готовий я приймати іншу точку зору, як реагую на конфліктні ситуації тощо).

8. Метод «Відкритий мікрофон»

Студенти висловлюють свої враження від заняття, що нового вони дізналися та як це вплине на їхнє життя.

Домашнє завдання.

Написати есе на тему «Чому толерантність є необхідною в моїй майбутній професії?»

Або підготувати презентацію про відомих людей, які пропагують ідею толерантності у суспільстві.

3.1.2. Інтерактивні методи навчання толерантності в міжособистісних відносинах для здобувачів освіти

Дискусія «Що таке толерантність?»

Мета: ознайомити учасників з основними поняттями толерантності, підвищити усвідомлення важливості цієї якості у суспільстві.

Обладнання: дошка або фліпчарт, маркери.

Хід виконання: Ведучий ставить питання групі: «Що для вас означає толерантність?» Учасники по черзі висловлюють свої думки. Ведучий записує основні ідеї на дошці, допомагаючи структурувати відповідь.

Кейс-метод «Конфлікт на робочому місці»

Мета: показати, як толерантність допомагає вирішувати міжособистісні конфлікти.

Обладнання: картки з описами ситуацій, аркуші для записів.

Хід виконання: роздайте учасникам опис ситуацій, що можуть виникнути в робочих відносинах (наприклад, суперечка між колегами через різні культурні підходи). Учасники повинні обговорити, як би вони вирішили конфлікт, зберігаючи толерантність.

Рольова гра «Дружня суперечка»

Мета: навчити вирішувати суперечності, не переходячи межі толерантності.

Хід виконання: розподіліть учасників на пари і дайте їм ролі, наприклад, колега і клієнт, що мають різні погляди на проект. Вони повинні в ході діалогу зберігати повагу один до одного і знаходити компроміс.

Групова дискусія «Толерантність у медіа»

Мета: показати вплив медіа на формування толерантності або нетолерантності у суспільстві.

Обладнання: відео або статті про випадки нетолерантності в медіа.

Хід виконання: пропонується перегляд короткого відео або аналіз статті на тему нетолерантності. Після цього учасники обговорюють, як медіа можуть впливати на ставлення людей до різних груп.

Мозковий штурм «Як можна проявляти толерантність щодня?»

Мета: розвивати у учасників навички прояву толерантності у

повсякденному житті.

Обладнання: фліпчарт, маркери.

Хід виконання: ведучий пропонує групі ідеї щодо того, як можна проявляти толерантність у повсякденному житті. Кожен учасник дописує свої пропозиції на дошці. В кінці обговорення можна скласти список ідей.

Інтерактивна гра «Погляди на ситуацію»

Мета: підвищити усвідомлення важливості врахування різних точок зору у міжособистісних відносинах.

Обладнання: картки з описами різних точок зору на одну ситуацію.

Хід виконання: учасникам роздають картки з різними точками зору на одну ситуацію (наприклад, як реагувати на порушення прав іншої людини). Група обговорює, чому кожна точка зору має право на існування.

Рольова гра «Міжкультурне спілкування»

Мета: розвинути розуміння важливості толерантності в умовах культурного різноманіття.

Хід виконання: учасники отримують ролі представників різних культур, зокрема із своїми унікальними звичаями та переконаннями. Вони повинні вести бесіду, враховуючи культурні відмінності.

Дебати «Толерантність vs. Інтеграція»

Мета: дати учасникам змогу розглянути різницю між толерантністю та інтеграцією.

Обладнання: фліпчарт, маркери.

Хід виконання: учасники поділяються на дві групи. Одна група підтримує ідею толерантності, інша – інтеграції. Після короткої підготовки кожна сторона представляє свої аргументи.

Інтерактивна рольова гра «Вирішення конфліктів у групі»

Мета: навчити учасників ефективно вирішувати конфлікти з використанням толерантності.

Хід виконання: учасники розігрують ситуацію конфлікту в групі і повинні вирішити проблему, не переходячи межу толерантності.

Кейс-метод «Толерантність на робочому місці»

Мета: розглянути конкретні приклади толерантності в організаціях.

Обладнання: картки з кейсами.

Хід виконання: учасники отримують різні кейси (ситуації на робочому місці, де необхідно проявити толерантність). Обговорюють їх у групах і надають свої рекомендації для вирішення проблеми.

Ситуаційна гра «Міжособистісні конфлікти»

Мета: навчити учасників конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти, зберігаючи толерантність.

Обладнання: опис ситуацій на картках.

Хід виконання: учасники отримують картки з описами реальних конфліктних ситуацій і повинні знайти спосіб їх вирішення з урахуванням принципів толерантності.

Інтерактивна вправа «Переконання в іншого»

Мета: розвинути навички толерантного переконання у випадку різних поглядів.

Хід виконання: учасники по черзі намагаються переконати один одного у своїй точці зору, не використовуючи агресивних методів.

Робота в малих групах «Етичні дилеми»

Мета: застосувати принципи толерантності до етичних ситуацій.

Обладнання: картки з етичними дилемами.

Хід виконання: у кожній групі розбирають ситуацію, де потрібно вибрати між двома принципами або моральними поглядами, що суперечать один одному.

Симуляція «Толерантність у глобальному світі»

Мета: ознайомити учасників з питаннями толерантності у глобалізованому світі.

Обладнання: карти світу, інформаційні матеріали про глобальні культурні відмінності.

Хід виконання: учасники поділяються на групи, кожна з яких

представляє певну країну. Вони повинні обговорити, як проявляється толерантність у їхній культурі і чи можна застосувати ці принципи в глобальному контексті.

3.1.3. Тренінгова програма розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

Мета тренінгової програми: розвиток толерантності у здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти через підвищення рівня міжособистісної комунікації, взаємоповаги та здатності до прийняття культурної та соціальної різноманітності, що є важливими складовими формування компетентності сучасного фахівця.

Завдання тренінгової програми:

1. Ознайомлення учасників тренінгових занять з поняттям толерантності.
2. Формування вмінь конструктивного спілкування, яке передбачає здатність вислуховувати, поважати і враховувати думки та позиції інших.
3. Підвищення рівня емоційної компетентності, що включає здатність до самоконтролю, емоційної саморегуляції та управління стресовими ситуаціями.
4. Розвиток здатності до саморефлексії та критичного мислення щодо власних упереджень.
5. Розвиток соціальних та комунікативних навичок, необхідних для побудови ефективної командної роботи.
6. Розвиток здатності до конструктивного вирішення конфліктів і різноманітних ситуацій, що можуть виникнути в міжособистісному спілкуванні.
7. Застосування навичок толерантності в умовах різноманітного професійного середовища, враховуючи глобалізацію, культурну різноманітність та професійні стандарти.

Запропонована програма має на меті не тільки розвинути толерантність як цінність, але й сприяти формуванню практичних навичок, необхідних для успішної професійної діяльності в сучасному мультикультурному середовищі (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Структура тренінгової програми розвитку толерантності здобувачів
професійної (професійно-технічної) освіти

Заняття	Мета	Вправи
Заняття «Вступ до теми толерантності»	Ознайомити учасників з поняттям толерантності та її важливістю в професійному середовищі.	1. Знайомство через асоціації. 2. Групове малювання 3. Робота з картками «Чи це толерантно?» 4. Інтерв'ю з колегою. 5. Робота в парах «Що таке толерантність?» 6. Групова дискусія 7. Мозковий штурм «Як проявляти толерантність?» 8. Підсумкова вправа «Толерантність у моєму житті»
Заняття «Толерантність у професійному середовищі»	Поглибити розуміння толерантності в умовах професійної діяльності.	1. Знайомство через запитання 2. Кейс-метод «Конфлікти на роботі» 3. Рольова гра «Задача команди» 4. Мозковий штурм «Толерантність у робочому середовищі» 5. Аналіз ситуацій «Проблеми у спілкуванні» 6. Перехресне інтерв'ю 7. Дебати «Традиції vs. інновації» 8. Підсумкова вправа «Толерантність в моїй професії»
Заняття «Культурна толерантність»	Розвинути здатність працювати з людьми різних культур.	1. Знайомство через культурні відмінності 2. Робота в групах «Культурні стереотипи» 3. Кейс-метод «Культурні непорозуміння» 4. Мозковий штурм «Культурні бар'єри» 5. Рольова гра «Спілкування без кордонів» 6. Обговорення «Як ми можемо долати культурні бар'єри?» 7. Групова дискусія «Толерантність і інклюзивність» 8. Підсумкова вправа «Мій культурний підхід до толерантності»
Заняття «Комунікація без агресії»	Навчити учасників будувати комунікацію без агресії та нав'язування своїх думки.	1. Знайомство через мовні стереотипи 2. Інтерв'ю в парах «Як вирішувати конфлікти?» 3. Рольова гра «Без агресії» 4. Обговорення «Як уникнути агресії?» 5. Мозковий штурм «Стратегії вирішення конфліктів» 6. Дебати «Технології проти емоцій» 7. Аналіз ситуацій «Як спілкуватися без агресії?» 8. Підсумкова вправа «Я вчусь бути толерантним»
Заняття	Розвинути	1. Знайомство через командний проект

«Толерантність в командній роботі»	навички толерантної взаємодії в колективі.	2. Робота в групах «Роль кожного члена команди» 3. Мозковий штурм «Як працювати разом?» 4. Рольова гра «Командний конфлікт» 5. Групова дискусія «Що означає бути частиною команди?» 6. Перехресне інтерв'ю «Командний дух» 7. Обговорення «Толерантність в команді» 8. Підсумкова вправа «Толерантність у моїй команді»
------------------------------------	--	---

Заняття «Вступ до теми толерантності»

Мета заняття: ознайомити учасників з поняттям толерантності та її важливістю в професійному середовищі.

Обладнання: Картки з ключовими термінами, фліпчарт, маркери.

Вправа «Знайомство через асоціації»

Мета: познайомити учасників та створити атмосферу відкритості.

Хід виконання: кожен учасник по черзі називає своє ім'я та слово, яке асоціюється з ним. Наприклад: Я – Олексій, а слово, яке асоціюється зі мною, це «кохання». Кожен учасник повторює ім'я і слово попереднього учасника, додаючи своє.

Групове малювання

Мета: спільно створити образ толерантності.

Хід виконання: учасники по черзі малюють один елемент на великому листі паперу, що відображає їх уявлення про толерантність. Наприкінці всі елементи об'єднуються в одну картину.

Вправа «Чи це толерантно?»

Мета: ознайомити учасників з проявами толерантності та нетолерантності.

Хід виконання: ведучий читає ситуації з карток, учасники мають сказати, чи є це проявом толерантності. Наприклад: «Якщо хтось у колективі висловлюється образливо, чи це толерантно?» Обговорення кожної ситуації.

Вправа «Інтерв'ю з колегою»

Мета: ознайомитися з досвідом колег щодо толерантності.

Хід виконання: учасники в парах беруть інтерв'ю одне у одного про

досвід взаємодії з різними людьми та про те, що для них є толерантність. Після цього кожен поділяється своїм досвідом з групою.

Робота в парах «Що таке толерантність?»

Мета: визначити власне розуміння толерантності.

Хід виконання: кожен учасник пояснює партнеру, що для нього означає толерантність. Після цього вони формулюють коротке визначення цього поняття.

Групова дискусія

Мета: обговорити ключові аспекти толерантності.

Хід виконання: ведучий ставить питання: «Що таке толерантність? Як ми можемо проявляти її в повсякденному житті?» Учасники обговорюють тему, кожен висловлює свою точку зору.

Мозковий штурм «Як проявляти толерантність?»

Мета: генерувати ідеї про прояви толерантності.

Хід виконання: учасники по черзі називають свої ідеї, як проявляти толерантність в повсякденному житті чи на роботі. Всі ідеї записуються на фліпчарт.

Підсумкова вправа «Толерантність у моєму житті»

Мета: підсумувати заняття та закріпити знання.

Хід виконання: кожен учасник пише на картці свої думки про те, як толерантність проявляється в його житті, і ділиться ними з групою.

Заняття «Толерантність у професійному середовищі»

Мета заняття: поглибити розуміння толерантності в умовах професійної діяльності.

Обладнання: картки з кейсами, фліпчарт, маркери.

Вправа «Знайомство через питання»

Мета: познайомити учасників та сприяти створенню комфортної атмосфери.

Хід виконання: учасники по черзі відповідають на питання: «Що для вас важливо у роботі?» Це дозволяє дізнатися більше про цінності учасників

тренінгу.

Кейс-метод «Конфлікти на роботі»

Мета: навчити учасників розпізнавати та вирішувати конфлікти в робочому середовищі.

Хід виконання: учасники діляться на групи, кожна група отримує кейс із ситуацією конфлікту. Вони обговорюють, як можна вирішити конфлікт толерантно та взаємно шанобливо.

Рольова гра «Задача команди»

Мета: розвивати навички толерантного спілкування у команді.

Хід виконання: учасники розігрують рольові ситуації, де кожен має різний підхід до виконання задачі. Інші учасники оцінюють толерантність до різних точок зору.

Мозковий штурм «Толерантність у робочому середовищі»

Мета: створити ідеї щодо того, як створити толерантне середовище на роботі.

Хід виконання: учасники разом обговорюють та генерують ідеї про те, як можна проявляти толерантність на робочому місці.

Аналіз ситуацій «Проблеми у спілкуванні»

Мета: навчити аналізувати проблеми в спілкуванні та пропонувати рішення.

Хід виконання: учасники отримують картки з реальними ситуаціями непорозумінь. Вони обговорюють, як уникнути таких ситуацій і як на них реагувати з толерантністю.

Перехресне інтерв'ю «Як вирішувати конфлікти?»

Мета: ділитися досвідом вирішення конфліктів у професійному середовищі.

Хід виконання: учасники інтерв'юють один одного, розповідають про свої стратегії вирішення конфліктів і толерантного спілкування.

Дебати «Традиції vs. Інновації»

Мета: обговорити важливість толерантності у впровадженні нових ідей.

Хід виконання: учасники діляться на дві групи та дебатують на тему: «Чи є традиції у команді кращими за інновації?» В кінці кожен висловлює своє розуміння толерантності в таких умовах.

Підсумкова вправа «Толерантність в моїй професії»

Мета: підсумувати заняття та зосередити увагу на практичному застосуванні толерантності.

Хід виконання: учасники пишуть на картках, як вони можуть проявляти толерантність у своїй професії. Далі кожен ділиться своїми думками з групою.

Заняття «Культурна толерантність»

Мета заняття: Розвинути здатність працювати з людьми різних культур.

Обладнання: Картки з культурними відмінностями, фліпчарт, маркери.

Вправа «Знайомство через культурні відмінності»

Мета: Познайти учасників через їх культурні особливості.

Хід виконання: кожен учасник ділиться цікавою культурною особливістю своєї родини. Це допомагає зрозуміти важливість культурного контексту.

Робота в групах «Культурні стереотипи»

Мета: розпізнати та розвіяти стереотипи щодо різних культур.

Хід виконання: у групах обговорюються поширені культурні стереотипи. Кожна група повинна запропонувати способи їх подолання.

Кейс-метод «Культурні непорозуміння»

Мета: розглянути реальні ситуації культурних непорозумінь та знайти шляхи вирішення.

Хід виконання: у групах обговорюються ситуації, де культурні відмінності стали причиною непорозуміння. Групи пропонують варіанти толерантних рішень.

Мозковий штурм «Культурні бар'єри»

Мета: визначити основні культурні бар'єри у спілкуванні.

Хід виконання: учасники працюють разом, щоб визначити основні бар'єри, які заважають толерантному спілкуванню в мультикультурному середовищі.

Рольова гра «Спілкування без кордонів»

Мета: навчити ефективному спілкуванню з урахуванням культурних відмінностей.

Хід виконання: учасники розігрують рольову гру, де один з учасників представляє свою культуру, а інший – іншу. Вони мають знайти точки взаєморозуміння.

Обговорення «Як ми можемо долати культурні бар'єри?»

Мета: знайти шляхи подолання культурних бар'єрів.

Хід виконання: учасники обговорюють, як вони можуть подолати бар'єри, що виникають через культурні відмінності, та пропонують конкретні стратегії.

Групова дискусія «Толерантність і інклюзивність»

Мета: обговорити важливість інклюзивного підходу в роботі.

Хід виконання: учасники обговорюють важливість інклюзивного підходу та толерантності до різних культур у професійній діяльності.

Підсумкова вправа «Мій культурний підхід до толерантності»

Мета: Підсумувати заняття та зосередити увагу на практичному застосуванні толерантності в мультикультурному середовищі.

Хід виконання: кожен учасник формулює, як вони можуть проявляти толерантність до людей різних культур у своїй професійній діяльності.

Заняття «Комунікація без агресії»

Мета заняття: розвинути здатність до ефективної комунікації без проявів агресії та створити атмосферу взаємоповаги і конструктивного діалогу.

Обладнання: фліпчарт, маркери, картки із прикладами агресивних і

конструктивних реакцій, ноутбук/проектор (для відео).

Вправа на знайомство «Позитивний ланцюг»

Мета: створити позитивну атмосферу і налаштувати учасників на конструктивне спілкування.

Хід виконання: учасники стоять у колі. Кожен по черзі називає своє ім'я і додає одне позитивне слово про себе, яке починається на першу літеру його імені (наприклад: «Ірина – Ідеальна»). Всі разом створюють «ланцюг» позитивних вражень.

Вправа на згуртованість «Агресія чи конструктивність?»

Мета: ознайомити учасників із поняттям агресивної і конструктивної комунікації, допомогти розпізнавати та уникати агресії.

Хід виконання: ведучий зачитує приклади комунікації (фрази або ситуації), і учасники повинні визначити, чи є вони агресивними, чи конструктивними. Обговорення кожного прикладу допомагає учасникам краще зрозуміти різницю.

Вправа «Я-повідомлення»

Мета: навчити учасників використовувати конструктивну форму комунікації – «Я-повідомлення».

Хід виконання: учасники отримують картки із ситуаціями, де потрібно висловити свої почуття без агресії. Наприклад: «Ти ніколи не звертаєш уваги на мої ідеї». Учасники мають переробити фразу на «Я-повідомлення», яке не включає звинувачень: «Я відчуваю себе непочутим, коли мої ідеї не враховуються». Після кожної вправи учасники обговорюють, чому така форма комунікації ефективніша.

Вправа «Діалог без агресії»

Мета: розвивати навички ефективного діалогу без агресії.

Хід виконання: учасники працюють в парах. Кожна пара отримує рольові картки з конфліктними ситуаціями (наприклад, суперечка на роботі або між особистими відносинами). Учасники повинні розіграти ситуацію, застосовуючи техніку «активного слухання» і «я-повідомлень».

Після виконання вправи учасники обговорюють, як їм вдалося уникнути агресії і зберегти конструктивний діалог.

Кейс-метод «Агресія в роботі»

Мета: проаналізувати реальні ситуації агресивної комунікації на роботі і навчитися їх розв'язувати.

Хід виконання: угрупах обговорюються кейси з реального життя, де комунікація була агресивною. Кожна група має запропонувати варіанти, як можна було б розв'язати ситуацію без агресії, застосовуючи "я-повідомлення" та інші техніки конструктивного спілкування.

Після обговорення кожна група презентує свої рішення.

Мозковий штурм «Як уникнути агресії в конфліктних ситуаціях?»

Мета: розробити стратегії уникнення агресії в конфліктних ситуаціях.

Хід виконання: учасники працюють разом, пропонуючи стратегії уникнення агресії в різних ситуаціях, які можуть виникнути на роботі чи в особистому житті.

Всі ідеї записуються на фліпчарт, а потім кожен учасник вибирає одну стратегію, яку планує застосувати в своєму житті.

Рольова гра «Комунікація без агресії»

Мета: навчити учасників правильно реагувати на агресивні дії та залишатися конструктивними.

Хід виконання: учасники розігрують рольові ситуації, в яких одна з осіб проявляє агресію, а інша повинна відповісти конструктивно, використовуючи техніки «я-повідомлень», активного слухання і заохочення до діалогу.

Після гри учасники обговорюють, що допомогло уникнути ескалації конфлікту.

Підсумкова вправа «Моя комунікація без агресії»

Мета: підсумувати заняття та зосередити увагу на практичному застосуванні здобутих навичок.

Хід виконання: кожен учасник по черзі описує ситуацію, у якій він

планує застосувати отримані навички комунікації без агресії. Ведучий надає зворотний зв'язок і обговорює стратегії.

Заняття «Толерантність в командній роботі»

Мета заняття: розвинути здатність ефективно працювати в команді, розуміти та враховувати різні погляди та цінності, формувати взаємоповагу і толерантність у колективі.

Обладнання: фліпчарт, маркери, картки з різними сценаріями для командних вправ, картки із запитаннями для рефлексії, таймер.

Вправа на знайомство «Ваша роль у команді»

Мета: створити позитивну атмосферу, познайомити учасників і допомогти кожному усвідомити свою роль у команді.

Хід виконання: учасники по черзі представляються та говорять, яку роль вони зазвичай виконують у командній роботі (лідер, організатор, ідеолог, підтримка, виконавець тощо).

Після цього учасники діляться своїми очікуваннями від роботи в групі та головними принципами, яких вони дотримуються у командних завданнях.

Вправа на згуртованість «Командний ланцюг»

Мета: залучити учасників до командної роботи та зміцнити взаємну підтримку.

Хід виконання: учасники стають в коло. Кожен по черзі говорить одну позитивну характеристику того, хто стоїть поруч з ним, створюючи ланцюг взаємної підтримки. Наприкінці тренер підсумовує: команда – це підтримка, взаємоповага та здатність цінувати кожного.

Рольова гра «Проблема в команді»

Мета: навчити учасників працювати в команді при вирішенні конфліктних ситуацій та враховувати інтереси інших.

Хід виконання: учасники отримують рольові картки з різними ситуаціями, які можуть виникнути в команді (наприклад, конфлікти через розподіл обов'язків, різні погляди на завдання, недовіра між членами команди).

Кожна група розігрує ситуацію, намагаючись знайти компроміс та розв'язати конфлікт без агресії.

Після вправи учасники обговорюють, як вони почувалися під час гри, і які підходи допомогли їм бути толерантними до різних поглядів.

Мозковий штурм «Як зробити команду більш ефективною?»

Мета: зібрати ідеї для покращення командної взаємодії та підвищення рівня толерантності в команді.

Хід виконання: учасники працюють в групах і пропонують стратегії, як покращити взаємодію в команді та зберегти толерантність в ситуаціях розбіжностей.

Кожна група презентує свої ідеї, і в кінці тренер підсумовує основні принципи ефективної командної роботи.

Кейс-метод «Розв'язання конфлікту в команді»

Мета: навчити учасників розв'язувати конфлікти в команді шляхом толерантного підходу та врахування інтересів усіх членів команди.

Хід виконання: кожна група отримує кейс (реальний чи вигаданий), де описано конфліктну ситуацію в команді (наприклад, один з учасників не виконує свою частину роботи, виникають непорозуміння в комунікації). Учасники повинні обговорити проблему та запропонувати варіанти вирішення конфлікту, зберігаючи взаємну повагу та толерантність.

Після обговорення кожна група презентує своє рішення та отримує зворотний зв'язок від інших учасників.

Мозковий штурм «Перешкоди в командній роботі»

Мета: визначити можливі перешкоди, що заважають ефективній командній роботі, та знайти способи їх подолання.

Хід виконання: учасники разом працюють над визначенням типових перешкод у командній роботі (наприклад, відсутність довіри, різні погляди на завдання, недостатня комунікація) і пропонують стратегії для їх подолання. Усі ідеї записуються на фліпчарт, і після цього учасники разом обговорюють, як кожен із запропонованих методів може бути використаний у реальних

ситуаціях.

Рольова гра «Командний проект»

Мета: розвивати командну толерантність через практичне виконання завдання.

Хід виконання: учасники діляться на групи та отримують завдання – створити план виконання конкретного проекту (наприклад, організація заходу). Вони повинні врахувати думки та ідеї кожного члена команди, сформулювати загальні цілі і поділити завдання, не створюючи конфліктів. Після виконання проекту кожна група представляє своє рішення, обговорюючи, як їм вдалося досягти толерантності під час роботи в команді.

Підсумкова вправа «Рефлексія командної роботи»

Мета: Підсумувати заняття та звернути увагу на важливість толерантності в командній роботі.

Хід виконання: кожен учасник записує на картці свої враження від заняття, відповідаючи на такі питання:

1. Які основні труднощі виникали під час командної роботи?
2. Як ми змогли подолати ці труднощі завдяки толерантності?
3. Які практичні навички з командної роботи я зможу використовувати в майбутньому?

Після цього учасники обговорюють свої відповіді в групах, а тренер підсумовує ключові моменти, наголошуючи на важливості взаємоповаги і толерантності в роботі з іншими людьми.

3.2. Ефективність реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти

У рамках реалізації технології розвитку толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти було проведено інтерактивне заняття «Толерантність як основа ефективного спілкування».

Це заняття було спрямоване на розвиток у студентів здатності до конструктивного і відкритого спілкування в різних ситуаціях, а також на підвищення рівня взаємоповаги та взаєморозуміння серед учасників.

Заняття розпочалося з вправи на знайомство, яка дозволила учасникам поділитися своїми уявленнями про толерантність та сформувати відкриту атмосферу для подальшої роботи. Це був важливий етап, оскільки він сприяв створенню довіри і дозволив здобувачам освіти відчувати себе комфортно під час подальших дискусій. У рамках цієї вправи кожен учасник мав можливість поділитися тим, що для нього означає толерантність у повсякденному житті та на роботі.

Наступним етапом була групова робота, де студенти поділилися на невеликі команди, щоб обговорити конкретні ситуації, які можуть виникати в процесі комунікації та на яких основних принципах толерантності варто базувати своє спілкування. Кожна група працювала з реальними прикладами, що дозволило учасникам глибше розібратися у темі та обговорити найбільш поширені конфліктні ситуації, що можуть виникнути в професійному середовищі.

Під час рольових ігор, що були частиною заняття, здобувачі освіти мали змогу практично застосувати теоретичні знання, навчитися розрізняти моменти, коли комунікація може бути неефективною через відсутність толерантності, і застосувати інструменти для конструктивного вирішення таких ситуацій. Наприклад, у ході одного з кейсів студенти розігрували ситуацію, в якій важливо було знайти компроміс між різними точками зору, не вдаючись до агресії чи ігнорування думок інших учасників.

Одним із важливих елементів заняття була вправа на рефлексію, в ході якої здобувачі освіти мали можливість усвідомити важливість толерантності в їх професійній діяльності. Вони обговорювали, як отримані знання і навички можуть бути застосовані в реальних життєвих ситуаціях, зокрема у роботі з колегами, клієнтами та в процесі навчання.

Після проведення заняття здобувачі освіти продемонстрували значне

покращення в здатності до конструктивного спілкування. Вони стали більш відкритими до різних точок зору, навчилися розпізнавати і враховувати культурні, соціальні та особистісні відмінності, що суттєво покращило взаємодію в групах. Студенти також почали більш відповідально ставитися до спілкування, намагаючись уникати стереотипів і застосовувати принципи толерантності у своїх діях.

Крім того, заняття сприяло розвитку навичок активного слухання, що є важливим елементом толерантного спілкування. Учасники виявили більшу готовність до спільної роботи та взаємопідтримки, що дозволило створити більш ефективну атмосферу для навчання і подальшої професійної діяльності.

Таким чином, проведене інтерактивне заняття «Толерантність як основа ефективного спілкування» стало важливим кроком у формуванні в здобувачів професійної освіти цінностей взаємоповаги, терпимості та здатності до конструктивної комунікації в професійному середовищі.

Корекційно-розвивальний передбачав розроблення та проведення тренінгової програми, яка сприяла підвищенню рівня міжособистісної комунікації, взаємоповаги та здатності до прийняття культурної та соціальної різноманітності, що є важливими складовими формування компетентності сучасного фахівця.

Під час тренінгових сесій здобувачі професійної освіти ознайомилися з основними принципами та аспектами толерантності, включаючи її значення в контексті соціальних відносин та професійної діяльності.

Проводились вправи на слухання, розуміння та поважне ставлення до думок інших. Учасники тренінгу навчалися висловлювати свої ідеї та погляди так, щоб вони не порушували взаємоповаги до співрозмовника.

В рамках програми були розглянуті методи самоконтролю та емоційної саморегуляції. Учасники тренінгу вчилися розпізнавати свої емоції, управляти стресовими ситуаціями та уникати негативних реакцій.

Учасники проводили аналіз своїх переконань та уявлень, що

допомогло їм краще розуміти власні упередження та коригувати їх, що сприяло розвитку більш відкритого та толерантного ставлення до інших.

В ході тренінгів учасники здобували навички ефективної командної роботи, навчалися підтримувати колективний дух та конструктивно взаємодіяти з різними групами людей.

Тренінгові заняття включали вправи з управління конфліктами, де здобувачі освіти вчилися застосовувати стратегії конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, що можуть виникати в процесі спілкування.

Учасники тренінгу розглянули ситуації, що виникають у професійній діяльності, пов'язані з культурною різноманітністю, глобалізацією та професійними стандартами. Вони також отримали рекомендації щодо застосування навичок толерантності в реальних професійних умовах.

Завдяки впровадженню цієї програми, здобувачі професійної освіти значно підвищили рівень толерантності та здатності до ефективної комунікації в різноманітному соціокультурному середовищі. Програма також сприяла розвитку критичного мислення, емоційної компетентності та практичних навичок для успішної адаптації в сучасному мультикультурному професійному середовищі.

Діагностичний компонент запропонованої технології розвитку толерантності серед здобувачів професійної освіти передбачав проведення повторного діагностичного опитування, щоб оцінити зміни в рівні толерантності та емпатії серед студентів.

На основі використання методики «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» було встановлено, що:

– після проведеного тренінгу лише 5,0% студентів продемонстрували низький рівень толерантності. Це показує значне покращення порівняно з попередніми результатами, коли 10,0% студентів мали схильність до інтолерантних установок. Зменшення кількості студентів із низьким рівнем толерантності свідчить про ефективність програми, яка допомогла зменшити упередження та нетерпимість серед учасників;

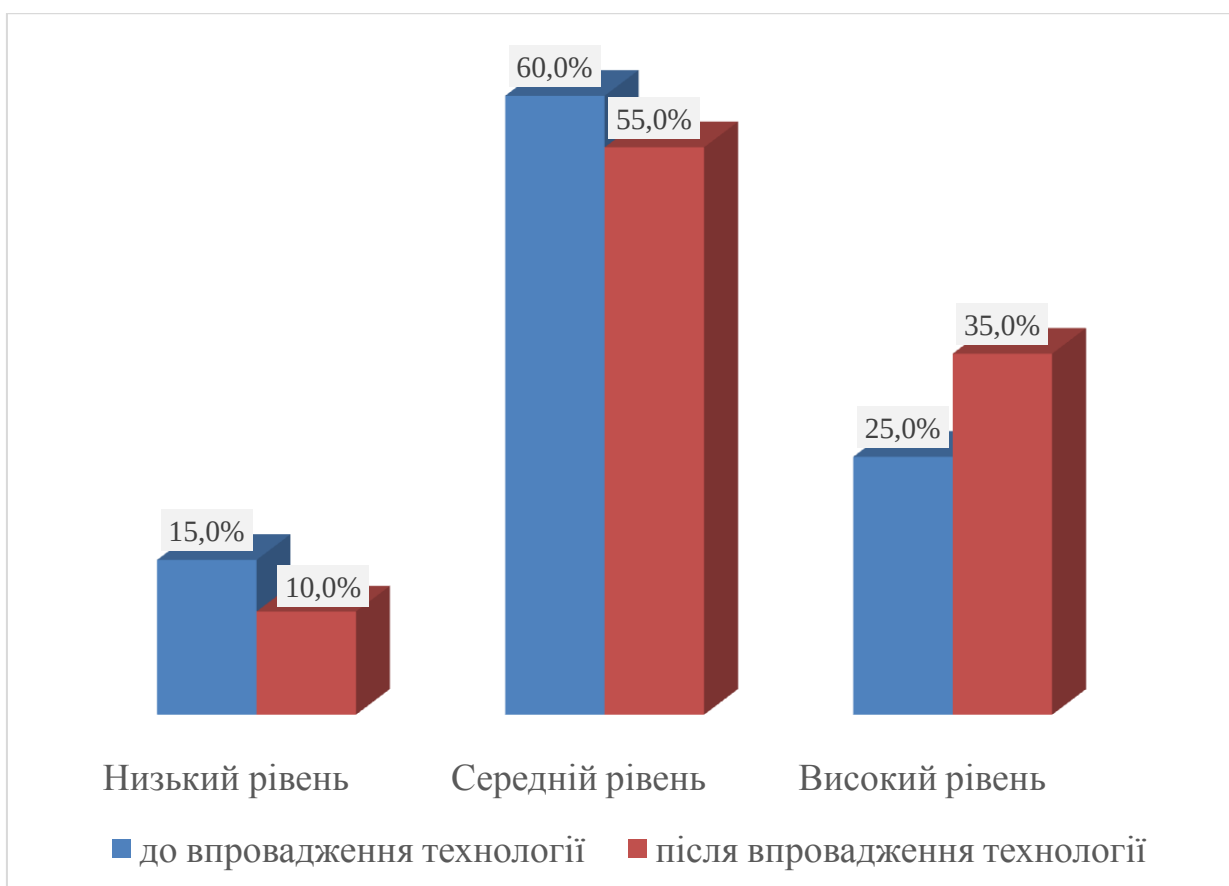

Рис. 3.1. Результати опитування студентів до та після впровадження технології за методикою «Експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (у % від загальної кількості опитуваних)

– кількість студентів, що мають середній рівень толерантності, зменшилася до 50,0%. Це свідчить про значний прогрес у розвитку соціальної відкритості та готовності до взаємодії з людьми з різними поглядами та культурними відмінностями. Зменшення цієї групи вказує на поступову інтеграцію більш толерантних установок серед студентів;

– кількість студентів, що продемонстрували високий рівень толерантності, зросла до 45,0%. Це свідчить про позитивний вплив тренінгу на здатність студентів бути відкритими до різноманіття, а також на їхню готовність до конструктивної взаємодії з іншими соціальними групами (рис. 3.1).

За методикою «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) було виявлено (рис. 3.2), що:

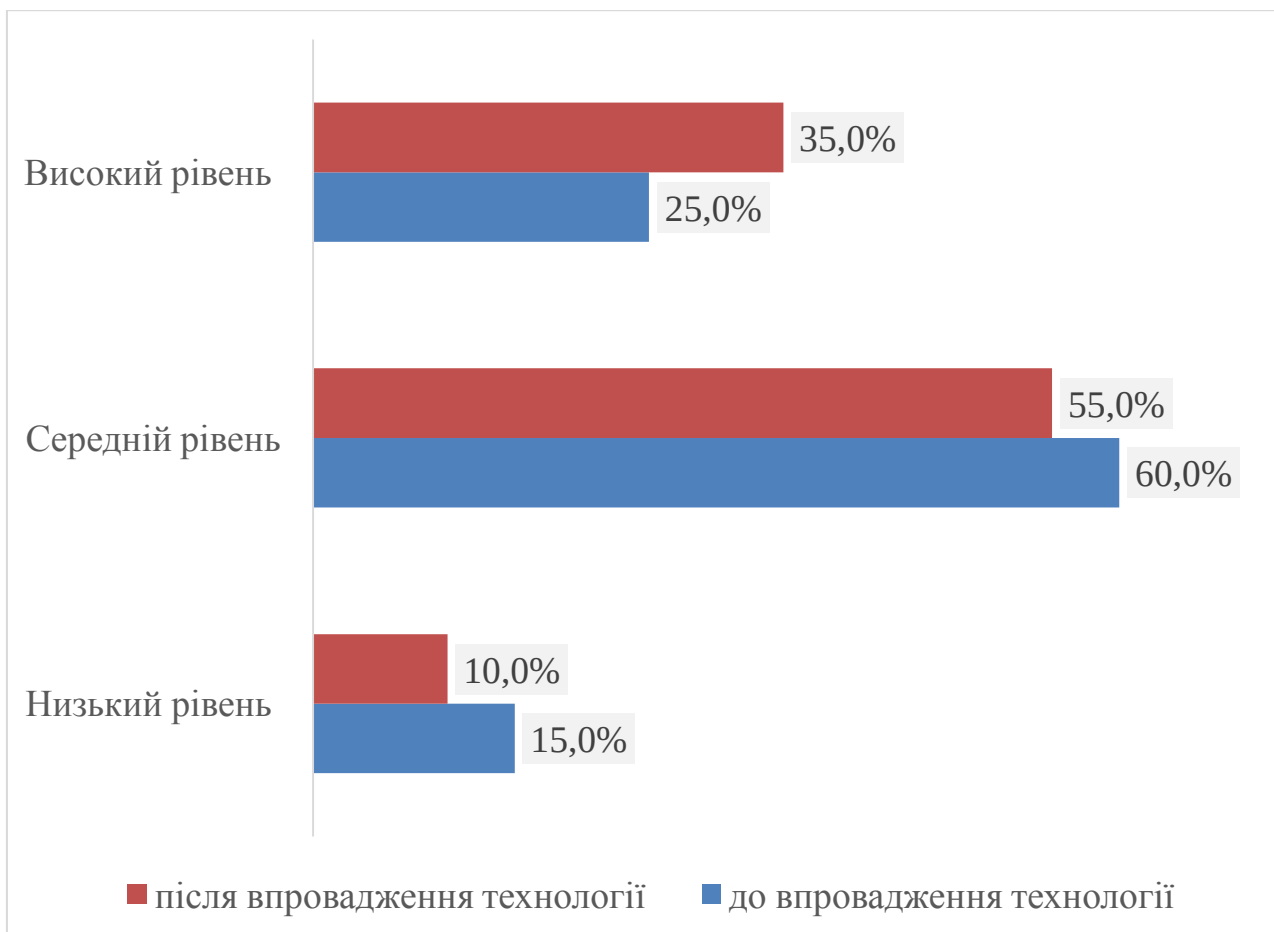

Рис. 3.2. Результати опитування студентів до та після впровадження технології за методикою «Дослідження рівня соціальної толерантності» (Л. Міщенко) (у % від загальної кількості опитуваних)

– після тренінгу лише 7,5% студентів показали низький рівень соціальної толерантності, що свідчить про покращення їх здатності адаптуватися до соціальних змін і взаємодіяти з різними соціальними групами. Це порівняно з 12,5% до впровадження програми;

– кількість студентів, що мають середній рівень соціальної толерантності, зменшилася до 45,0%. Це підтверджує, що більшість студентів стали більш відкритими до нових соціальних змін та менш схильними до нетерпимості в різних соціальних ситуаціях;

– кількість студентів з високим рівнем соціальної толерантності збільшилася до 47,5%, що є дуже позитивним результатом. Це свідчить про те, що більшість студентів стали більш адаптованими до соціальних змін і здатними ефективно співпрацювати з людьми з різних соціальних та

культурних груп.

Використання методики «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном) показало наступні результати (рис. 3.3):

- після тренінгу лише 7,0% студентів показали низький рівень емпатії, що вказує на значне покращення в здатності студентів розуміти та співпереживати з емоціями інших. Раніше цей показник був на рівні 15,0%;

- кількість студентів з середнім рівнем емпатії зменшилася до 50,0%. Це свідчить про те, що більшість студентів покращили свою здатність до розуміння емоцій оточуючих і стали більш чутливими до соціальних ситуацій;

- кількість студентів з високим рівнем емпатії збільшилася до 43,0%. Це значно вище порівняно з 25,0% до впровадження тренінгу. Це свідчить про ефективність впровадженої технології у розвитку здатності до співпереживання, що є важливим аспектом для побудови гармонійних міжособистісних стосунків.

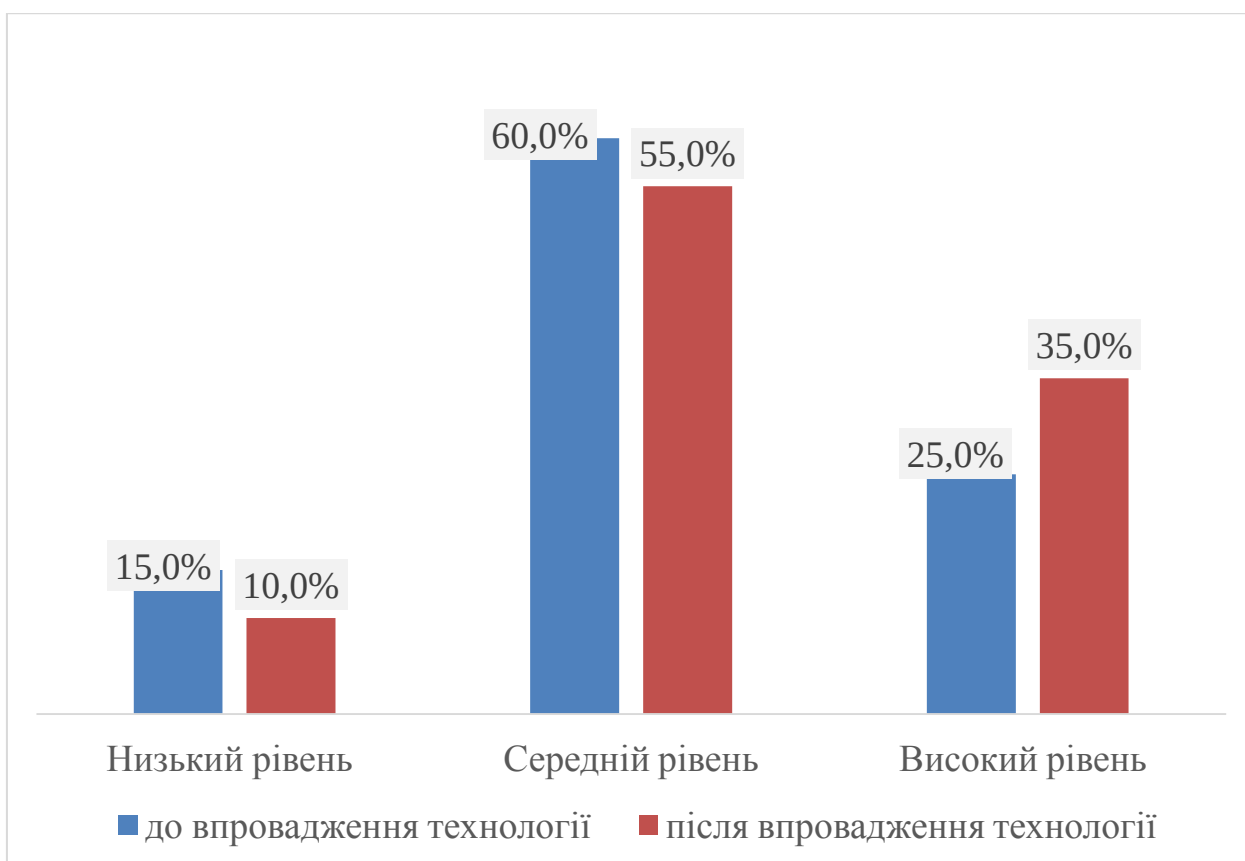

Рис. 3.3. Результати опитування студентів до та після впровадження технології за методикою «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії» (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)
(у % від загальної кількості опитуваних)

У результаті впровадження технології розвитку толерантності було проведено повторне діагностування за трьома методиками. Отримані дані свідчать про статистично значущі зміни у напрямі підвищення рівнів толерантності та емпатії.

Методика «Індекс толерантності»:

- низький рівень зменшився з 10,0% до 5,0%. Абсолютне зменшення – 5,0 відсоткових пунктів (в.п.), що становить 50,0% відносного зниження;
- середній рівень зменшився з 65,0% до 50,0% – зниження на 15,0 в.п. або 23,1% відносно початкового рівня;
- високий рівень зріс з 25,0% до 45,0%, що є приростом на 20,0 в.п. або 80,0% приросту в групі з високим рівнем толерантності.

Методика Л. Міщенко (соціальна толерантність):

- низький рівень зменшився з 12,5% до 7,5% (5,0 в.п. зниження, або 40% у відносному вимірі);
- середній рівень зменшився з 55,0% до 45,0% (10,0 в.п. або 18,2%);
- високий рівень зріс з 32,5% до 47,5% — приріст на 15,0 в.п. або 46,2% у відносному вимірі.

Методика емпатії (А. Мехрабіан, Н. Епштейн):

- низький рівень емпатії знизився з 15,0% до 7,0% (8,0 в.п., тобто 53,3% зменшення);
- середній рівень зменшився з 60,0% до 50,0% (10,0 в.п., або 16,7%);
- високий рівень зріс із 25,0% до 43,0% — приріст 18,0 в.п., що становить 72,0% зростання.

Усі три напрямки дослідження демонструють статистично вагомі позитивні зміни. Найбільш помітні результати зафіксовані у зростанні частки респондентів із високим рівнем толерантності (на 80%) та емпатії (на 72%), що свідчить про ефективність впровадженої технології, зокрема через тренінгову роботу, практичні вправи та інтерактивні заняття.

Аналіз отриманих статистичних даних засвідчив високу ефективність впровадженої технології. Ріст кількості студентів із високими показниками у всіх категоріях, а також зменшення кількості з низькими рівнями, є підтвердженням позитивного впливу інтерактивних форм навчання, групової взаємодії, тренінгових занять та методик активного залучення. Програма сприяла формуванню у студентів необхідних особистісних і соціальних якостей, зокрема — відкритості, гнучкості, емпатії, а також вмінь конструктивної комунікації в умовах професійної взаємодії.

Таким чином, повторне діагностичне дослідження після впровадження технології розвитку толерантності показало значне покращення в рівні толерантності та емпатії серед здобувачів професійної освіти. Більшість студентів продемонстрували високий рівень соціальної та міжособистісної відкритості, що є результатом цілеспрямованої роботи в рамках

інтерактивних занять і тренінгів, спрямованих на розвиток толерантності та емпатії. Зменшення частки студентів з низьким рівнем толерантності та емпатії підтверджує ефективність впроваджених заходів і їх позитивний вплив на формування відкритого та конструктивного ставлення до різноманіття.

Висновки до третього розділу

У сучасному світі, що характеризується глобалізацією та соціокультурним різноманіттям, питання розвитку толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти набуває особливої значущості. Це дозволяє майбутнім фахівцям ефективно взаємодіяти в різноманітних соціокультурних середовищах, працювати в командах та вирішувати конфлікти в професійному середовищі.

Реалізація спеціальної психолого-педагогічної технології, яка включає три основні компоненти: інформаційний, діагностичний та корекційно-розвивальний, дозволяє всебічно розвивати толерантність у здобувачів освіти. Інформаційний компонент формує базові знання про толерантність, діагностичний компонент оцінює рівень розвитку толерантності серед здобувачів, а корекційно-розвивальний – сприяє вдосконаленню комунікативних навичок та вмінню вирішувати конфлікти.

Використання різноманітних методик, таких як інтерактивні заняття, рольові ігри, групові тренінги та індивідуальні консультації, дозволяє не лише підвищити рівень обізнаності здобувачів про важливість толерантності, а й розвинути практичні навички конструктивної взаємодії та мирного вирішення конфліктів.

Створення сприятливого мікроклімату в освітньому середовищі, який підтримує розвиток емоційного інтелекту та взаємоповаги, має суттєве значення для успішної адаптації молоді до роботи в багатокультурному

професійному середовищі та розвитку їхньої соціальної компетентності.

Таким чином, розвиток толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є важливою складовою частиною їхньої підготовки до професійної діяльності, що дозволяє їм не лише досягати професійних успіхів, але й сприяти соціальній інтеграції та гармонійним відносинам у сучасному суспільстві.

Реалізація технології розвитку толерантності в професійній освіті показала позитивний вплив на формування в здобувачів освіти розуміння та усвідомлення важливості толерантних відносин у професійному середовищі. У результаті впровадження комплексного підходу до навчання, включаючи інтерактивні методи та психолого-педагогічні вправи, спостерігається зростання рівня толерантності серед студентів, що забезпечує їхню готовність до ефективної співпраці в різноманітних соціокультурних умовах.

Важливим досягненням є розвиток комунікативних навичок здобувачів освіти. Завдяки використанню рольових ігор, дискусій, тренінгів та практичних завдань студенти змогли покращити свої здібності до активного слухання, конструктивного вирішення конфліктів і встановлення ефективних міжособистісних взаємодій. Це має велике значення для їхньої професійної діяльності, де навички комунікації є одними з найбільш важливих.

Реалізація технології дозволила знизити рівень конфліктності серед здобувачів освіти. Використання психодіагностичних методик та вправ з емоційної саморегуляції призвело до покращення здатності студентів конструктивно вирішувати суперечності, що позитивно впливає на мікроклімат у навчальних групах і на загальну атмосферу в навчальних закладах.

Одним із значних результатів є формування в здобувачів освіти більш високої соціальної відповідальності та етичних цінностей. Студенти усвідомили важливість таких принципів, як взаємоповага, справедливість, відсутність дискримінації за різними ознаками (культура, етнічна

приналежність, релігія), що є ключовим для успішної адаптації на ринку праці та розвитку гармонійних професійних відносин.

Технологія також сприяла розвитку емоційного інтелекту у здобувачів освіти. Вправи на розвиток емоційної саморегуляції та самосвідомості допомогли студентам краще розуміти свої емоції та емоції оточуючих, що є важливим для ефективного вирішення конфліктів і покращення психологічного клімату в групах.

Моделювання соціальних та професійних ситуацій, у яких студенти відпрацьовували толерантну поведінку, показало високу ефективність. Це дозволило учасникам технології краще підготуватися до реальних умов праці, де необхідно демонструвати вміння працювати з людьми різних культурних і соціальних груп.

Оцінка ефективності реалізації технології показала високий рівень задоволення серед здобувачів освіти від участі в тренінгах та заняттях. Студенти відзначили практичну корисність отриманих знань і навичок, що сприяє позитивному ставленню до процесу навчання та розвитку толерантності.

Розвиток толерантності серед здобувачів професійної освіти сприяє їхній кращій соціалізації та інтеграції в сучасне багатокультурне суспільство. Це забезпечує не лише більш успішну адаптацію в професійному середовищі, але й підвищення рівня соціальної взаємодії та взаєморозуміння у суспільстві.

Ефективність реалізації технології розвитку толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти є високою. Вона дозволяє значно покращити міжособистісні відносини, знизити рівень агресії та конфліктності, а також сформувати в студентів необхідні навички для успішної професійної діяльності в умовах багатокультурного суспільства. Впровадження цієї технології сприяє розвитку соціальної компетентності, морально-етичних цінностей та емоційного інтелекту, що має важливе значення для формування конкурентоспроможних фахівців.

ВИСНОВКИ

На основі теоретичного аналізу проблеми розвитку толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти та результатів проведеного експериментального дослідження сформульовано такі висновки:

1. Професійна толерантність є складним багатовимірним феноменом, що охоплює когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Вона є важливою характеристикою компетентного фахівця, оскільки забезпечує ефективну професійну діяльність, гармонійні міжособистісні стосунки та сприяє створенню толерантного суспільства. Формування професійної толерантності вимагає розвитку таких якостей, як відкритість до різних точок зору, емпатія, критичне мислення, саморегуляція емоцій та готовність до конструктивного діалогу. Вона також включає здатність адаптуватися до змін у професійному середовищі.

Професійна толерантність сприяє ефективному вирішенню конфліктів, подоланню упереджень і стереотипів, а також формуванню атмосфери взаємоповаги та довіри в колективі. Вона дозволяє фахівцям продуктивно співпрацювати з представниками різних соціальних, етнічних та культурних груп.

Подальші дослідження феномену професійної толерантності є актуальними, оскільки сучасні соціальні та професійні реалії вимагають нових підходів до її формування і розвитку. Важливими напрямками таких досліджень можуть бути визначення механізмів розвитку толерантності в різних професійних сферах і впровадження освітніх програм, спрямованих на її формування у майбутніх фахівців.

Дослідження психологічних аспектів толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти підтверджує її важливість у сучасному суспільстві, яке характеризується високою мобільністю, культурним розмаїттям та зростаючими вимогами до ефективної

міжособистісної комунікації. Толерантність є ключовою складовою емоційного інтелекту, що сприяє гармонійному спілкуванню, зниженню конфліктності та успішній професійній діяльності.

2. Основні результати дослідження свідчать про те, що психологічна толерантність передбачає: здатність приймати різні точки зору без агресії, що включає контроль над емоціями, усвідомлення власних упереджень і готовність до відкритого спілкування; вміння будувати конструктивний діалог, що базується на активному слуханні, раціональному аргументуванні та дотриманні принципів взаємоповаги; уникнення конфліктів завдяки емпатії, гнучкості мислення та саморефлексії, що сприяє взаєморозумінню та зниженню напруги в комунікації; адекватне реагування на критику та відмінності в переконаннях, що включає відокремлення особистості від її поглядів, конструктивний аналіз критики та збереження самоповаги.

Формування толерантності у студентів професійно-технічних закладів освіти є динамічним процесом, що залежить від багатьох факторів, серед яких особистісні характеристики (рівень емоційного інтелекту, комунікативні здібності, самоконтроль, гнучкість мислення) та соціальне середовище (вплив сім'ї, навчального закладу та професійного оточення). Розвиток психологічної толерантності можливий через активну роботу над емоційним інтелектом, формування навичок ефективного спілкування та управління емоціями. Це сприятиме не лише особистісному зростанню здобувачів освіти, а й підвищенню їхньої професійної компетентності та здатності адаптуватися до умов сучасного ринку праці.

3. Загальні результати дослідження психологічних особливостей толерантності здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти підтверджують важливість формування толерантності для забезпечення ефективної взаємодії в навчальному та професійному середовищі. В умовах глобалізації та культурного різноманіття високий рівень толерантності допомагає студентам адаптуватися до змінюваних умов, знижуючи рівень соціальних конфліктів та покращуючи міжособистісні стосунки.

Проведене емпіричне дослідження засвідчило, що толерантність є важливим компонентом професійної компетентності, оскільки сприяє розвитку здатності до взаємодії з різними соціальними групами, емпатії та розуміння емоцій інших людей. Це особливо важливо для майбутніх фахівців, які працюватимуть у професіях з інтенсивною комунікацією, таких як медицина, педагогіка, обслуговування та інженерія.

У рамках дослідження застосовувалися різноманітні психодіагностичні методики для оцінки рівня толерантності, такі як «Індекс толерантності», «Дослідження рівня соціальної толерантності» та опитувальник для діагностики емпатії. Результати показали, що більшість студентів мають середній рівень толерантності, що свідчить про наявність як толерантних, так і інтолерантних рис. Це вказує на потребу в подальшій роботі для розвитку толерантності в освітньому процесі через спеціальні тренінги та програми.

Таким чином, розвиток толерантності серед здобувачів професійної освіти є критично важливим для зниження соціальних напружень, покращення міжособистісних стосунків та підготовки фахівців, здатних ефективно адаптуватися в багатокультурних умовах.

4. У сучасному глобалізованому світі, де соціокультурне різноманіття є нормою, розвиток толерантності серед здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти стає ключовим фактором ефективної соціалізації та успішної професійної діяльності. Цей процес забезпечує здобувачам освіти навички взаємодії в різноманітних соціокультурних середовищах, здатність до конструктивного вирішення конфліктів та ефективної роботи в команді.

Реалізація спеціальної психолого-педагогічної технології розвитку толерантності, яка включає інформаційний, діагностичний та корекційно-розвивальний компоненти, продемонструвала високу ефективність у розвитку толерантних відносин серед здобувачів освіти. Інформаційний компонент надає студентам базові знання про толерантність, діагностичний – допомагає оцінити рівень розвитку толерантності, а корекційно-

розвивальний – сприяє розвитку комунікативних навичок і здатності вирішувати конфлікти.

Використання інтерактивних методик, таких як рольові ігри, групові тренінги, дискусії та індивідуальні консультації, дозволило значно підвищити рівень обізнаності здобувачів освіти про важливість толерантності та розвинути практичні навички взаємодії та мирного вирішення конфліктів. Це сприяло зниженню рівня конфліктності в навчальних групах і покращенню психологічного клімату в закладах освіти.

У процесі реалізації технології розвитку толерантності спостерігалось формування у здобувачів освіти більш високих соціальних і етичних цінностей, таких як взаємоповага, справедливість і відсутність дискримінації за різними ознаками (етнічна приналежність, релігія, культура). Це має велике значення для професійної діяльності, де необхідно враховувати різноманіття соціальних груп та забезпечувати рівність і справедливість.

Впровадження технології також сприяло розвитку емоційного інтелекту здобувачів освіти, що дозволило їм краще розуміти свої емоції і емоції оточуючих. Це є важливим фактором для ефективного вирішення конфліктів і покращення міжособистісних відносин в професійному середовищі.

Висока ефективність технології була досягнута завдяки моделюванню соціальних і професійних ситуацій, що дозволило студентам не лише зрозуміти, але й відпрацювати навички толерантної поведінки в реальних умовах. Це підготувало їх до ефективної роботи в багатокультурному професійному середовищі.

5. Оцінка ефективності реалізації технології показала високий рівень задоволення здобувачів освіти від участі в тренінгах та заняттях. Студенти відзначили практичну корисність отриманих знань та навичок, що позитивно вплинуло на їхню мотивацію та ставлення до процесу навчання.

Розвиток толерантності у здобувачів професійної освіти сприяє їхній соціальній інтеграції та кращій адаптації до сучасного багатокультурного

суспільства. Це також підвищує рівень соціальної взаємодії та взаєморозуміння в суспільстві, сприяючи формуванню гармонійних професійних відносин.

Отже, впровадження технології розвитку толерантності в професійній освіті демонструє високу ефективність. Вона позитивно впливає на розвиток міжособистісних відносин, знижує рівень агресії та конфліктності серед здобувачів освіти, а також сприяє розвитку соціальної компетентності, морально-етичних цінностей та емоційного інтелекту, що є важливими складовими підготовки конкурентоспроможних фахівців для сучасного багатокультурного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Андреев М.В. Категорія «толерантність» і система сучасної освіти // Розвиток особистісного потенціалу та професійних навичок майбутнього фахівця: зб. наук. праць / За заг. ред. Г.Є. Гребенюка; Мін-во мистецтва і туризму України. Харків, 2000. 264 с.
2. Андрущенко П.М. Психологічна діагностика рівня толерантності в умовах професійно-технічної освіти // Психологічний журнал України. 2021. №2. С. 77–89.
3. Бистрицький Є. Конфлікт культур і філософія толерантності // Незалежний культурологічний часопис 2022. №. 25. С. 59–78.
4. Білоконь І.М. Діагностика рівня толерантності у студентів професійної освіти: монографія. Київ: Видавництво НАПН, 2022. 265 с.
5. Богуш А. М. Педагогічні умови формування толерантності у студентів педагогічних коледжів: дис. ... канд. пед. наук. 2016. 220 с.
6. Бойко І.О. Використання тренінгових методик у розвитку толерантності студентів ПТО // Науковий вісник педагогіки і психології. 2022. №4. С. 120–132.
7. Борисюк І.І. Психологія толерантності у професійній діяльності: монографія. Київ: Освіта України, 2022. 256 с.
8. Василенко І. В. Толерантність як складова професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2020. №20. С. 25-29.
9. Власова О.І. Основи психодіагностики: навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. 290 с.
10. Волкова Н. П. Психологія толерантності: навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2022. 256 с.
11. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : дис... канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2017. 197 с.

12. Гнатюк О.В. Психологічні методи корекції нетолерантної поведінки: посібник. Львів: ЛНУ, 2023. 198 с.
13. Гончаренко Н.В. Корекційно-розвивальні методи підвищення рівня толерантності серед студентської молоді // Вісник психологічної науки. 2023. №1. С. 89–98.
14. Гончарук Т.О. Інноваційні педагогічні технології формування здатності до міжособистісної толерантності педагога вищої школи // Педагогічний процес: теорія і практика: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Київ: «ЕКМО». 2020. С. 222-231.
15. Грекова Л.С. Практикум з психодіагностики: методики, аналіз, інтерпретація. Харків: Освіта, 2020. 245 с.
16. Грива О.А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища : автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.10. АПН України, Ін-т вищ. освіти. Київ, 2020. 32 с.
17. Гриценко О.С. Формування толерантності у студентів технічних спеціальностей: психологічний аспект // Психологічний вісник. 2020. №4. С. 98–107.
18. Дудник В.О. Використання інтерактивних методів у формуванні толерантності в студентів технічних спеціальностей // Проблеми сучасної освіти. 2024. №3. С. 77–88.
19. Дяченко Л.І. Програми розвитку соціальної толерантності студентів ПТО: збірник практичних рекомендацій. Харків: ХНУ, 2021. 312 с.
20. Єременко О.С. Соціокультурна адаптація та її роль у формуванні толерантності студентів // Актуальні проблеми психології. 2022. №6(12). С. 55–64.
21. Жуковська Н.П. Психологічний тренінг як засіб формування толерантності: методичний посібник. Одеса: ОНУ, 2020. 246 с.
22. Завгородній О.С. Психодіагностика та психокорекція професійної толерантності: монографія. Суми: СумДУ, 2024. 287 с.
23. Захарченко М.В. Діагностика міжособистісної толерантності у

студентів ПТО // Наукові записки Національного педагогічного університету. 2023. – №2(15). С. 67–76.

24. Іванченко В.А. Толерантність і професійна культура майбутніх спеціалістів: навчальний посібник. Суми: СумДПУ, 2022. 245 с.

25. Кліменко Т.М. Формування толерантності у студентів ПТО засобами психотерапії: навчальний посібник. Чернівці: Рута, 2023. 268 с.

26. Коваленко І.М. Роль емоційного інтелекту у розвитку професійної толерантності // Освіта і психологія. 2021. №2(15). С. 55–63.

27. Ковальчук Т.В. Психологічна підтримка студентів у процесі формування толерантності: корекційні методики // Психологія освіти. 2021. №4. С. 103–113.

28. Козак Г. Психологічні особливості комунікативної толерантності на різних етапах професійного життя педагога // Психологічні перспективи. 2023. Вип. 41. С. 108–119.

29. Козлова О.М. Етнічна та соціальна толерантність у професійній освіті // Збірник статей. Тернопіль: ТНПУ, 2024. 190 с.

30. Кокарева А. М., Лузік Е. В., Ладогубець Н. В., Михеева Т. О. Професійне становлення майбутнього фахівця: психологічні чинники розвитку толерантності до невизначеності // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія. 2022. Вип. 1(20). С. 19-26.

31. Котенко А.О. Використання арт-терапії для розвитку толерантності студентів ПТО // Теорія і практика сучасної психології. 2024. №5. С. 112–122.

32. Кравченко О.П. Формування толерантності у студентів професійної освіти: підручник. Харків: Видавництво ХНПУ, 2023. 312 с.

33. Левченко О.В. Соціально-психологічні чинники розвитку толерантності в учнів професійно-технічних закладів // Вісник психологічних досліджень. 2022. №1. С. 78–86.

34. Лисенко О.П. Психодіагностичні методи оцінки рівня соціальної толерантності у професійній освіті // Психологічна реальність. 2020. №3(10).

С. 134–143.

35. Литвиненко Ю.О. Методи психологічної корекції у розвитку толерантності студентів: монографія. Полтава: ПНПУ, 2022. 223 с.

36. Лусканова М.В. Основи психодіагностики в освіті. Ужгород: УжНУ, 2020. 267 с.

37. Малиновський О.Г. Психолого-педагогічні умови формування толерантності у студентів професійно-технічної освіти: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2021. 20 с.

38. Мартинюк Н.Ю. Особистісний розвиток і толерантність у професійній підготовці: монографія. Ужгород: УжНУ, 2021. 276 с.

39. Мельник Л.В. Соціально-психологічні технології формування толерантної поведінки в професійній освіті: збірник наукових статей. Ужгород: УжНУ, 2023. 245 с.

40. Миколенко Т.П. Психологічна компетентність як основа розвитку толерантності у студентів // Проблеми сучасної освіти. 2023. №3. С. 47–56.

41. Назарчук Л.О. Гендерні аспекти толерантності в освітньому середовищі професійно-технічних закладів // Гендерні студії в освіті. 2024. №2(9). С. 64–73.

42. Нікітенко І.В. Діагностика та корекція рівня професійної толерантності у студентів закладів освіти: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Харків, 2022. 24 с.

43. Омельченко В.І. Вплив соціального середовища на формування толерантності у студентів // Психологічні перспективи. 2020. №5. С. 89–97.

44. Орлов О.С. Соціально-психологічні аспекти розвитку толерантності у майбутніх фахівців: Автореф. дис. ... докт. психол. наук. Одеса, 2023. 35 с.

45. Пащенко В.О. Етнокультурна толерантність у професійній діяльності: підручник. Тернопіль: ТНПУ, 2024. 275 с.

46. Петренко О.Л. Когнітивні та емоційні механізми розвитку толерантності у молоді // Актуальні проблеми психології. 2021. №7(19). С. 111–120.

47. Петрова Н.Ю. Психологічні механізми формування міжкультурної толерантності: Автореф. дис. ... канд. психол. наук. Львів, 2024. 22 с.
48. Попова Л.І. Психологічні аспекти формування міжкультурної толерантності :збірник статей. Дніпро: ДНУ, 2023. 225 с.
49. Романенко О.В. Міжкультурна толерантність у професійному навчанні: посібник. Одеса: ОНУ, 2024. 274 с.
50. Романенко Ю.С. Взаємозв'язок комунікативної культури і рівня толерантності студентів технічних спеціальностей // Науковий вісник Миколаївського національного університету. 2023. №2(40). С. 134–142.
51. Савчук О.П. Психолого-педагогічні аспекти діагностики толерантності у студентів: збірник статей. Дніпро: ДНУ, 2023. 234 с.
52. Семененко Л.Г. Психологічні основи розвитку емоційної толерантності // Збірник наукових праць. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2021. 198 с.
53. Сидоренко Л.П. Корекційно-розвивальна діяльність як засіб формування толерантності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. Дніпро, 2020. 18 с.
54. Сидорчук Т.М. Особливості психологічного супроводу формування толерантності у студентів ПТО // Вісник Національного університету «Києво-Могилянська академія». 2024. №3(18). С. 76–85.
55. Ткаченко Л.О. Вплив цифрової освіти на формування толерантності у студентів професійних закладів // Інноваційні освітні технології. 2022. №6(11). С. 57–66.
56. Тодорцева Ю. В. Формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. пед. наук. 2005. 200 с.
57. Шевченко Т.М. Психологічні механізми розвитку комунікативної толерантності у професійно-технічній освіті: монографія. Чернівці: Рута, 2020. 288 с.
58. Яланська С. П., Атаманчук Н. М. Психологія формування толерантного середовища в умовах Нової української школи // Наука і освіта. 2020. №1. С. 71-75.

59. Banks J.A. Cultural Diversity and Education: Foundations, Curriculum, and Teaching. Pearson, 2022. 368 p.
60. Bennett, C.I. Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice. Allyn & Bacon, 2023. 312 p.
61. Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind. McGraw-Hill, 2021. 278 p.
62. Nieto, S. Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education. Pearson, 2020. 410 p.
63. Sue, D.W. Overcoming Our Racism: The Journey to Liberation. Jossey-Bass, 2024. 340 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Експрес-опитувальник «Індекс толерантності»

Інструкція. Оцініть, будь ласка, наскільки Ви погоджуєтесь або не погоджуєтесь з наведеним ствердженням та поставте позначку у відповідній клітинці (навпроти кожного ствердження).

№	Твердження	Абсолютно не погоджуюсь	Не погоджуюсь	Скоріше не погоджуюсь	Скоріше погоджуюсь	Погоджуюсь	Повністю погоджуюсь
1.	У засобах масової інформації може бути висвітлена будь-яка думка						
2.	Якщо друг зрадив, потрібно помститись йому						
3.	До кавказців почнуть ставитись краще, якщо вони змінять свою поведінку						
4.	У дискусії може бути лише одна правильна точка зору						
5.	Це нормально вважати, що твій народ кращий за інші						
6.	Навіть якщо я маю власну думку, я готовий вислухати інших						
7.	Я готовий прийняти в якості члена сім'ї людину будь-якої національності						
8.	Якщо хтось чинить зі мною грубо, я роблю так само						
9.	Я хочу, щоб серед моїх друзів були люди різних національностей						
10.	Людина, думка якої відрізняється від моєї, дратує мене						
11.	Важко ставитись добре до деяких націй та народів						
12.	Будь-які релігійні течії мають право на існування						
13.	Я можу уявити африканця своїм близьким другом						

Обробка результатів: для кількісного аналізу підраховується загальний результат. Кожній відповіді на пряме ствердження надається від 1 до 6 балів («абсолютно не погоджуюсь» – 1 бал, «повністю погоджуюсь» – 6 балів) відповідям на протилежні ствердження надаються реверсивні бали («абсолютно не погоджуюсь» – 6 балів, «повністю погоджуюсь» – 1 бал). Потім сумуються загальні бали.

Номери прямих стверджень: 1, 6, 7, 9, 12, 13.

Номери протилежних стверджень: 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11.

Індивідуальна або групова оцінка виявленого рівня толерантності:

12-35 – низький рівень толерантності. Такі результати свідчать про високу нетерпимість людини та наявність у неї ворожих установок по відношенню до оточуючих людей.

36-59 – середній рівень. Такі результати показують респонденти, для яких характерне поєднання як толерантних, так й нетерпимих рис. В одних соціальних ситуаціях вони поведуться толерантно, в інших можуть проявити нетерпимість.

60-78 – високий рівень. Представники даної групи мають виражені риси толерантної особистості. Необхідно розуміти, що результати, які наближаються до верхньої межі (більше 70 балів), можуть свідчити про схильність до байдужості, психологічним інфантилізмом, поблажливості. Важливо враховувати, що респонденти, які потрапили в даний діапазон, можуть демонструвати високу ступінь соціальної бажаності (особливо, якщо вони мають уявлення про погляди дослідника та мету дослідження).

Методика «Дослідження рівня соціальної толерантності»
(Л. Міщенко)

Інструкція: оцініть, наскільки ви згодні або не згодні з наведеними твердженнями, обираючи один із варіантів відповіді: 5 – повністю згоден(на); 4 – скоріше згоден(на); 3 – важко відповісти; 2 – скоріше не згоден(на); 1 – повністю не згоден(на)

Твердження

1. Я вважаю, що кожна людина має право на власну думку, навіть якщо вона суперечить моїй.
2. Я готовий(а) вислухати людину, з поглядами якої не згоден(на).
3. Люди різних національностей заслуговують на рівне ставлення в суспільстві.
4. Я намагаюся зрозуміти інших, навіть якщо вони поведуться інакше, ніж я звик(ла).
5. Я терпимо ставлюся до людей, які мають інший стиль життя, ніж мій.
6. Якщо хтось має інші переконання, це не означає, що він неправий.
7. Я вважаю, що дискримінація за будь-якими ознаками є неприпустимою.
8. Я уникаю конфліктів через різницю в поглядах.
9. Мені цікаво знайомитися з людьми, які належать до інших культур.
10. Я не вважаю свою точку зору єдиною правильною.
11. Я приймаю різноманітність думок у суспільстві.
12. Я з повагою ставлюся до людей з обмеженими можливостями.
13. Я не засуджую людей за їхні релігійні переконання.
14. Я готовий(а) допомогти незнайомій людині, якщо вона потрапила у складну ситуацію.
15. Я вважаю, що толерантність є важливою цінністю для сучасного суспільства.

Підрахунок балів:

- 75–60 балів – високий рівень толерантності (ви відкриті до різноманітності та приймаєте інших людей такими, якими вони є).
- 59–45 балів – середній рівень толерантності (ви зазвичай толерантні, але в деяких ситуаціях маєте упередження).
- 44–30 балів – низький рівень толерантності (вам важко приймати відмінності в людях, можливі стереотипи та упередження).

Додаток В

Методика «Опитувальник для діагностики здібності до емпатії»
(за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном)

Інструкція. Прочитайте наведені нижче твердження і оцініть ступінь своєї згоди або незгоди з кожним із них (поставте позначку у відповідній графі бланка для відповідей), орієнтуючись на те, як ви зазвичай поводитесь в подібних ситуаціях.

Твердження	Згоден (завжди)	Скоріше згоден (часто)	Скоріше не згоден (рідко)	Не згоден (ніколи)
Мене засмучує, коли я бачу, що незнайома людина відчувається серед інших людей самотньо				
Мені неприємно, коли люди не вміють стримуватися і відкрито проявляють свої почуття				
Коли хтось поруч зі мною нервує, я теж починаю нервувати				
Я вважаю, що плакати від щастя нерозумно				
Я близько до серця приймаю проблеми своїх друзів				
Іноді пісні про кохання викликають у мене багато почуттів				
Я б сильно хвилювався (хвилювалася), якби мав (мала) повідомити людині неприємне для нього звістка				
На мій настрій сильно впливають оточуючі люди				
Мені хотілося б отримати професію, пов'язану з спілкуванням з людьми				
Мені дуже подобається спостерігати, як люди приймають подарунки				
Коли я бачу, як плаче людини, то й сам (сама) засмучуюсь				
Слухаючи деякі пісні, я часом відчуваю себе щасливою (щасливим)				
Коли я читаю книгу (роман, повість тощо), то так переживаю, ніби все, про що я читаю, відбувається насправді				

Коли я бачу, що з ким-то погано поводяться, то завжди серджуся				
Я можу залишатися спокійним (спокійного), навіть якщо всі навколо хвилюються				
Мені неприємно, коли люди при перегляді кінофільму зітхають і плачуть				
Коли я приймаю рішення, ставлення інших людей до нього, як правило, ролі не грає				
Я втрачаю душевний спокій, коли оточуючі чимось пригнічені				
Я переживаю, коли бачу людей, які легко засмучуються з-за дрібниць				
Я дуже засмучуюсь, коли бачу страждання тварин				
Нерозумно переживати з приводу того, що відбувається в кіно або про що читаєш в книжці				
Я дуже засмучуюсь, коли бачу безпорадних старих людей				
Я дуже переживаю, коли дивлюся фільм				
Я можу залишитися байдужим (байдужою) до будь-якого хвилювання навколо				
Маленькі діти плачуть без причини				

Аналіз і інтерпретація результатів:

- 82-90 балів - дуже високий рівень;
- 63-81 бал - високий рівень;
- 37-62 балів - нормальний рівень;
- 36-12 балів - низький рівень;
- 11 балів і менше - дуже низький рівень.